

KRISEN I KOSOVO 1981

Kjell Magnusson

Innehåll

Innehåll	i
Förord.....	iii
Förkortningar	v
Tabellförteckning	vi
Inledning	1
Chock och förvirring.....	3
Uppgårelsen: de tre sammanträdena	39
Vad hände i Kosovo?	67
Händelserna i mars.....	67
Fortsatt oro	82
Uppgårelse med fienden	83
Vilka ligger bakom?	84
Handlingsförklaring och konflikt.....	87
Allvarliga problem	92
Varför går det inte?.....	104
Den jugoslaviska partiledningens svar.....	122
Stabilisering?.....	127
Kosovoledarna manar till försiktighet	128
Är situationen konsoliderad?	140

Krisen i Kosovo	160
Social och kulturell bakgrund	169
Appendix.....	180
Käll- och litteraturförteckning	191

Anmärkning:

Texten är en inskannad version av

Magnusson, K. 1981. "Nationalitetsproblem i Jugoslavien: krisen i Kosovo." *Bidrag till öststatsforskningen* 9 (2):1–207.

Inga förändringar av texten har gjorts förutom korrigeringar av skrivfel. Den ursprungliga (maskinskrivna) versionens 207 sidor uppgår här på grund av annan layout och typsnitt till 195 sidor. I det fall texten citeras bör det framgå om det rör sig om tidskriftsnumret eller den elektroniska versionen.

Uppsala 2017

Kjell Magnusson

Förord

Syftet med denna text är att skildra den politiska situationen i Kosovo och Jugoslavien under våren och sommaren 1981, både oroligheternas förlopp och försöken att komma till rätta med krisen.

Det har varit min strävan att genom fylliga citat utförligt dokumentera de olika aspekterna av det komplicerade läget och på så sätt ge läsaren en föreställning om det dramatiska som hänt och händer i Jugoslavien just nu.

Framställningen är i huvudsak kronologisk. Man kan under perioden april - september urskilja tre faser, vilka återspeglas i rapportens kapitelindelning. Under april råder en oklar situation som slutar med att kommunistpartiet i början av maj vid tre centralkommittémöten (partierna i Kosovo, Serbien och Jugoslavien) analyserar krisen och dess bakgrund samt ger riktlinjer för hur den skall lösas. Under maj, juni, juli och halva augusti pågår sedan försöken att normalisera situationen och samtidigt en konflikt mellan partiledningarna i Kosovo, Serbien och Jugoslavien. Det karaktäristiska - och ovanliga - för denna fas är den jugoslaviska pressens mycket öppna skildring av de svårigheter som på flera sätt möter partiet i Kosovo och det missnöje som uppstår i Serbien. Under slutet av sommaren och början av hösten börjar så en period där man skildrar situationen som i de flesta avseenden stabil.

I rapportens tredje del försöker jag med utgångspunkt från jugoslaviskt material komma närmare en redogörelse för vad som hände i Kosovo i april. Bristen på oberoende källor gör emellertid att det inte kan bli fråga om en slutgiltig beskrivning.

Huvudsyftet är således att analysera det aktuella läget i och kring Kosovo. I slutavsnittet görs ett försök att diskutera bakgrunden till oroligheterna och sammanfatta de politiska verkningarna av Kosovokrisen.

Det har sina risker att skildra ett förlopp som ännu pågår. Man kan lätt betona förhållanden som i ett längre perspektiv visar sig vara mindre viktiga. Det som följer är den bild av situationen som gavs av jugoslavisk press under våren och sommaren 1981.

Mina huvudsakliga källor har varit *Politika* och några av de veckotidningar som kommer ut i Beograd (det material som varit tillgängligt i Uppsala).

Detta kan naturligtvis vara ett problem och det hade i och för sig varit värdefullt med en genomgång av den albanskspråkiga pressen i Kosovo (här finns dock språkliga hinder) och kanske också av tidningarna i Zagreb, Sarajevo, Ljubljana och Skopje. Belgradpressen har haft en bestämd politisk linje som ibland påverkat sättet att skriva. Å andra sidan har tidningarna i Beograd haft den mest intensiva bevakningen av Kosovo och nyhetsmaterial från t ex *Vjesnik* (Zagreb) eller *Oslobodjenje* (Sarajevo) torde knappast ha tillfört nya fakta. Alla viktiga opinionsyttringar i Jugoslavien som har haft med krisen att göra, har dessutom redovisats i *Politika*, *NIN* eller *Ilustrovana Politika*. För övrigt är just den serbiska pressens sätt att förhålla sig av intresse i det här sammanhanget. Det kan tilläggas att utländska journalisters rörelsefrihet fortfarande är synnerligen begränsad, varför den jugoslaviska (serbiska) pressen trots allt är huvudkällan till information. Uppsatsens första avsnitt skrevs redan i april. Jag har valt att låta det stå oförändrat (förutom nödvändiga ändringar av tempus). Till sist skall sägas att de albanska personnamnen är skrivna enligt serbokroatisk (serbisk) konvention, helt enkelt eftersom mina källor har varit kyrillisk text.

Uppsala, oktober 1981

Förkortningar

SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
	Socialistiska federativa republiken Jugoslavien
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
	Jugoslaviens kommunisters förbund tidigare: Jugoslaviens kommunistiska parti
SK	Savez komunista
	Kommunisternas förbund, Kommunistförbundet, Kommunistpartiet, t.ex. SK Serbien, SK Kosovo
CK	Centralni komitet (t.ex. CK SKJ, CK SK Srbije)
	Centralkommittén (t.ex. det jugoslaviska (serbiska, kroatiska) kommunistförbundets centralkommitté
SR	Socijalistička republika (SR Makedonija, SR Srbija)
	Socialistiska republiken (SR Makedonien, SR Serbien)
SAP	Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo
	Socialistiska autonoma området Kosovo
PK	Pokrajinski komitet
	Områdeskommittén (Centralkommitténs benämning i de autonoma områdena Vojvodina och Kosovo; t.ex. PK SK Kosova)
SSRNJ	Socijalistički Savez Radnog Naroda Jugoslavije
	Jugoslaviens arbetande folks socialistiska allians. ”Socialistiska alliansen”, den ramorganisation till vilken alla organisationer i Jugoslavien är anslutna och inom vars ram även partilösa kan verka.
SUBNOR	Savez Udruženja Boraca Narodnooslobodilačkog Rata
	Befrielsekrigskämparnas organisationers förbund, ”Veteranförbundet”
SSO	Savez Socijalističke Omladine
	Den socialistiska ungdomens förbund, ”Ungdomsförbundet”

Tabellförteckning

Tabell 1	Utdömda fängelsestraff för fientlig verksamhet 22.7 - 6.9 1981
Tabell 2	Dömda 22.7 - 6,9 1981. Sammanfattning
Tabell 3	De dömdas yrkestillhörighet
Tabell 4	De dömdas ålder
Tabell 5	Jugoslaviens befolkning
Tabell 6	Jugoslaviens nationaliteter
Tabell 7	Etnisk struktur i Kosovo
Tabell 8	Befolkningsökning i Jugoslavien (per 1 000 inv.)
Tabell 9	Den jugoslaviska befolkningens åldersstruktur
Tabell 10	Genomsnittlig hushållsstorlek i Jugoslavien
Tabell 11	Andel stadsbefolkning i Jugoslavien 1953 och 1971
Tabell 12	Analfabetism och ålder i Jugoslavien 1971
Tabell 13	Analfabetism och ålder bland albaner i södra Jugoslavien 1971
Tabell 14	Analfabetism enligt ålder och kön bland albaner i Jugoslavien 1971
Tabell 15	Nationalprodukt per invånare i Jugoslavien (i USD)
Tabell 16	Republikernas och områdenas andel av Jugoslaviens nationalprodukt (NP) och befolkning (BP)
Tabell 17	Det jugoslaviska näringslivets produktivitet 1975
Tabell 18	Republikernas andel av samtliga investeringar
Tabell 19	Anställda i den samhälleliga sektorn 1975
Tabell 20	Anställda, arbetssökande och lediga platser i republiker och autonoma områden i Jugoslavien 1978

Inledning

Den jugoslaviska federationen består av sex delrepubliker: Slovenien, Kroatien, Bosnien-Hercegovina, Montenegro, Serbien och Makedonien. Inom ramen för den socialistiska republiken Serbien finns dessutom två autonoma områden: Vojvodina vid gränsen mot Ungern och Kosovo, som gränsar till Albanien. I Kosovo lever drygt 1,8 miljoner människor (7 % av Jugoslaviens befolkning), av vilka idag 77,8% är albaner, 13,2% serber, 1,7% montenegriner och resten huvudsakligen serbokroatiskalande muslimer och turkar. Utanför Kosovo finns en albansk befolkning i Makedonien (280 000), Montenegro (36 000) och Serbien (65 000). Sammanlagt lever 1 300 000 albaner i Jugoslavien¹, vilket motsvarar nära 40 % av befolkningen i Folkrepubliken Albanien. Kosovo är Jugoslaviens mest underutvecklade region och utgör i många avseenden ett typiskt u-land. Nationalinkomsten per capita ligger på 876 dollar vilket är tre gånger lägre än det jugoslaviska genomsnittet och sex gånger lägre än i Slovenien. En majoritet av befolkningen lever på landsbygden och endast 10 % av invånarna arbetar i den samhälleliga sektorn.

Kosovo var under medeltiden kärnan i det serbiska kungariket, men erövrades av turkarna i slutet av 1300-talet. Området införlivades åter med Serbien 1913 efter turkarnas nederlag i Balkankrigen och utgjorde under mellankrigstiden en del av kungariket Jugoslavien. Under andra världskriget annekterades Kosovo av det Italiendominerade Albanien tillsammans med de områden i Makedonien och Montenegro där det fanns en albansk befolkning. Under svårigheter och i kamp med olika nationalistiska grupper organiserade Tito en partisanrörelse i Kosovo. Den av jugoslaverna inspirerade kommunistiska motståndsrörelsen i Albanien deltog också med styrkor i striderna.

I krigets slutskede begärde partikommittén i Kosovo att området skulle

1. Siffrorna över albaner i Makedonien, Serbien och Montenegro hänförs till 1971 års folkräkning, eftersom data från årets räkning ännu inte är tillgängliga. 1981 års siffror från Kosovo och motsvarande ökning på andra håll skulle innebära att det idag i Jugoslavien finns kanske 1,6 - 1,7 miljoner albaner.

införlivas med Albanien. Man fick emellertid inget stöd, vare sig av det albanska eller jugoslaviska kommunistpartiet. Under efterkrigstiden blev Kosovo ett autonomt område i den serbiska republiken och för första gången i Jugoslaviens historia erkändes det albanska språket som likaberättigat med serbokroatiska. Fram till 1966 styrdes området med mycket hårda metoder av inrikesministern och partisekreteraren Aleksandar Ranković, Josip Broz Titos kronprins Alla antijugoslaviska uttryck slogs brutalt ned. När Ranković störtades inleddes en mycket snabb politisk, ekonomisk och kulturell utveckling i Kosovo. Man har sedan dess fått en mycket långtgående autonomi och utgör i praktiken en jugoslavisk delstat. 1969 fick Priština sitt universitet, som idag är Jugoslaviens tredje i storleksordning och det albanska språket dominerar i undervisning, kulturliv och förvaltning.

När polisstyret upphörde kunde också de nationella strömningarna komma till friare uttryck och så gott som hela perioden 1966 - 1981 har det i Kosovo funnits tendenser till utbrott av nationalism. Dessa stämningar och kravet på republik har funnits också inom kommunistpartiet. De allvarligaste oroligheterna inträffade 1968 och spred sig även till Makedonien. Den gången var det lärare som stod i spetsen och man krävde bl. a ett universitet, större inflytande för albanska språket samt republik. De jugoslaviska myndigheterna har försökt tillgodose mycket av det som då begärdes, men det har ändå förekommit tendenser till demonstrationer och då och då har albanska nationalisterna dömts till långa fängelsestraff.

Den ökade självständigheten för Kosovo och den albanska dominansen i samhällslivet har lett till en dramatisk utflyttning av serber och montenegrinerna från området och oro bland serberna i övriga delar av Jugoslavien. Många bedömare menade i början av sjuttioalet att Kosovo, inte Kroatien, var det stora och farliga nationalitetsproblemet i Jugoslavien.

Chock och förvirring

De första uppgifterna om att allt inte stod rätt till i Kosovo kom i mars 1981. Det talades om sammanstötningar mellan polis och studenter som protesterade mot sociala missförhållanden. I början av april meddelade världspressen att allvarliga demonstrationer med döda och skadade hade brutit ut i Kosovos huvudstad Priština och på flera andra håll i provinsen. De hade slagits ned först med hjälp av massiva säkerhetsstyrkor från andra delar av Jugoslavien. Från jugoslavisk sida rådde till en början nästan total tystnad och det var mycket svårt att få en bild av vad som verkligen hade inträffat. Provinsen var avstängd från yttrevärlden och utländska journalister hade inte tillträde.

Den jugoslaviska stats- och partiledningen fördömde i ett skarpt uttalande demonstrationerna och lade skulden på yttre och inre fienders subversiva verksamhet. Efter någon vecka började den jugoslaviska pressen rapportera om händelserna och under april kunde man åtminstone ana konturerna av det som hänt. Journalisterna skrev om hur tillståndet i provinsen åter var lugnt och det föreföll efter några veckor som om den värsta oron hade lagt sig. Visserligen patrullerades Prištinas gator av polis i stålhelmar, men utgångsförbudet upphävdes och man arbetade åter i företagen. Efter två veckors uppehåll satte skolorna igång igen och universitetet skulle öppnas inom en snar framtid. Den albanska befolkningen beskrevs som tyst och tillbakadragen och det sades råda en atmosfär av *allmän tillnyktring*. Läget i Kosovo var dock motsägelsefullt och vi skall i detta första avsnitt skildra situationen sådan den tedde sig för en utomstående iakttagare under april.²

Att läget ändå inte var helt normalt framgick av att man från politikerhåll talade om fiendens *nuvarande* eller *förändrade* metoder och att man

2. Framställningen i denna första del (s 3-33) bygger på Politika 29.3. - 24.4. Jag har i de allra flesta fall närmare angivit vilket nummer. Vissa fraser, kursiverade, är dock av en typ som förekommit ofta som en beskrivning av tillståndet i Kosovo I dessa fall och några andra hänvisar jag till perioden som helhet eller vissa dagar, vilket torde framgå av sammanhanget

fortfarande beskrev situationen som en *kris*. Det tycktes förekomma en omfattande ryktesspridning som skapade oro bland befolkningen och relationerna mellan albaner och serber/montenegriner kännetecknades av *en viss kyla*. Möjligen hade också allvarligare incidenter inträffat: det påpekades att risken nu fanns att andra former av fientlig aktivitet *kunde tillta*, såsom *skrämselpropaganda, hot, utpressning, spridande av falsk information, arbetsnedläggelse, bojkott av undervisning, anläggande av bränder, sabotage och väpnade aktioner*.

Oroligheterna tog uppenbarligen den jugoslaviska allmänheten med överraskning och chockade många, särskilt i Serbien. Partiet och samhällsorganisationerna manade fram bilden av ett hot mot själva grundvalarna för Jugoslaviens existens som oberoende stat. Politiska ledare på provins-, republik- och federal nivå talade om noggrant planerade aktioner, ledda av inhemska fientliga element, samordnade utifrån, och man lovade att med alla medel försvara Jugoslaviens territoriella integritet.

Samtidigt pågick runt om i Jugoslavien en mobilisering av befolkningen. Tidningarna var fulla av resolutioner och telegram från hela landet, där man tog avstånd från demonstrationerna och uttalade sitt stöd för regeringens kraftfulla åtgärder. Solidaritetsförklaringar kom från industriföretag, offentliga institutioner, fackföreningar och veteransammanslutningar. Även jugoslaviska gästarbetare utomlands sände sina budskap från Tyskland, Belgien eller Sverige. Den socialistiska alliansen spelade en viktig roll som samordnare av kampanjen, vilket bl. a framgick av att ordalydelsen helt eller delvis var densamma, vare sig telegrammen kom från Montenegro eller Nürnberg. I själva Kosovo pågick en intensiv mötes- och övertalningsverksamhet där man förde direkta samtal med befolkningen. Under de första tio dagarna efter oroligheterna sades 10 000 sådana möten ha organiserats.

Av allt att döma hade demonstrationerna en synnerligen allvarlig karaktär. Oron spreds från Kosovos huvudstad Priština, där man demonstrerade den 11 och 26 mars, för att sedan blossa upp med full kraft i sju kommuner den 1 och 2 april. Man strejkade vid många företag och undervisningen i skolor och på universitet låg nere. Verksamheten i offentliga institutioner stannade av och vissa uppgifter tyder på att man hade problem med livsmedelsförsörjningen. Enligt officiella rapporter från den 14 april skulle

75 demonstranter ha skadats och 55 sårats samt 2 polismän ha sårats och 127 skadats. Tidigare meddelades vid en presskonferens den 6 april att 11 personer, 9 civila och två poliser hade dödats. Flera hundra människor har således tillfogats skador, t.o.m. av skjutvapen, vilket tyder på mycket häftiga sammandrabbningar.

Trots att tidningarna i Jugoslavien nu efteråt har ägnat stort utrymme åt det skedda, vet man ännu inte vad som hänt i detalj och kommer kanske aldrig att få reda på det. Liksom för drygt tolv år sedan under oroligheterna i Kosovo och Makedonien 1968 avspärrades området effektivt av jugoslaviska säkerhetsstyrkor och det dröjde flera dagar innan den jugoslaviska allmänheten informerades om omfattningen av demonstrationerna och att människoliv hade krävts. Partiledningen i Kosovo har sammanställt en rapport över händelserna, men denna har inte publicerats i sin helhet. Det finns således få oberoende källor och för att ha ägt rum i ett europeiskt land vet vi i det här fallet ovanligt litet om omständigheterna kring oroligheterna. Man kunde dock på basis av den jugoslaviska pressens rapportering skönja vissa mönster i det som hänt och fortsatte att hända.

Den officiella förklaringen till krisen är alltså att fientliga krafter inom och utom Jugoslavien bär ansvaret. Dessa hade antingen – det fanns olika versioner – tagit studentorn i Priština som förevändning för nationalistiska manifestationer och våldsdåd eller hade redan från början framkallat oron. Ett fåtal (man har nämnt *några tiotal* eller *högst 200*) banditer (*siledžije*) lyckades vilseleda tusentals människor, främst gymnasister och studerande, men också yngre arbetare, som förde fram paroller om förenandet av alla albaner i Jugoslavien, om bildandet av en albansk republik, men också *kvasimarkistiska* och *vänsteristiska* slagord om jämlikhet och slut på exploateringen av Kosovo. Det yttersta syftet skulle ha varit att skapa oro i hela Jugoslavien och hetsa olika folkgrupper mot varandra.

Det fanns en annan version, återgiven av utländska tidningar, som byggde på samtal med den albanska befolkningen, och som gick ut på att studentoroligheterna först så småningom fick nationalistiska övertoner och att de allvarliga upploppen i en rad städer den 1 och 2 april i själva verket var en reaktion på polisens brutala metoder vid nedsländet av

demonstrationerna den 26 mars.³

Allt tyder på att det även fanns olika tolkningar inom kommunistpartiet och att det rådde oenighet mellan kommunisterna i Kosovo och Serbien i synen på vad som hänt. Det var symptomatiskt att de första utförliga kommentarerna kom från stats- och partipresidierna i Serbien och Jugoslavien, inte Kosovo. Och det var till en början främst ledande politiker utanför Kosovo som gav sin tolkning av händelseförloppet.

De jugoslaviska ledarnas reaktioner

Den första mer detaljerade redogörelsen för oroligheterna kom i en presskonferens som den slovenske medlemmen av partipresidiet, den inflytelserike politikern Stane Dolanc gav för in- och utländska journalister den 6 april. (Politika 7 april). Dolanc ville uppenbarligen tona ned oroligheternas omfattning och inledde sin sammanfattning med att slå fast att Jugoslaviens största problem för närvarande var den ekonomiska politiken. Han fortsatte med att framhålla att det i Jugoslavien inte finns någon organiserad opposition som skulle kunna påverka landets politik. Det rör sig istället om enstaka fientliga grupper, som får stöd och samordnas från utlandet. Alla dessa grupper är intresserade av att *det också i Jugoslavien utvecklas vissa destabiliserande processer.*

Han tog sedan upp vad han kallade ”episoden i Kosovo”. Det stod helt klart att utländska fientliga element låg bakom. Dolanc gick inte närmare in på vilka de skulle vara, men sade att det rörde sig om fiender – från profascistiska grupper till *informbyråister*⁴ (stalinister). Han fortsatte med att förklara att dessa grupper har mycket goda kontakter inbördes och med likasinnade i Jugoslavien och därför kunde:

en incident i studentrestaurangen i Priština, i sig betydelselös (en student kastade matbrickan i golvet i avsmak övar den "dåliga maten"), leda till demonstrationer som fick en nationalistisk, ir-

3. jfr Le Monde 3 April och 5-6 April; Frankfurter Allgemeine Zeitung 4 April, 7 April och 23 April; Neue Zürcher Zeitung 23 April; Der Spiegel Nr. 16/1981.

4. De jugoslaviska kommunister som 1948 efter den s.k. Informbyråns kritik av Tito ställde sig på Stalins och Sovjetunionens sida.

redentistisk⁵ och kontrarevolutionär innebörd.

Dolanc hävdade alltså att denna obetydliga händelse snabbt utnyttjades av grupper utomlands vilka på relativt kort tid lyckades förbereda och koordinera allvarliga demonstrationer. Han sade vidare att högst 2000 personer kan ha deltagit i demonstrationerna, i grupper på kanske 200 här, 500 där och 800 på ett tredje ställe. Det var svårt att säga exakt eftersom det *liksom överallt i världen* fanns människor som bara passivt tittade på och andra som inte hade en aning om vad som hände.

Samtidigt underströk han att demonstrationerna i Priština var mycket brutala och att detta kommit som en överraskning för alla:

Man hade inte räknat med att dessa högst 200 vandaler skulle bete sig så brutalt. De slog sönder bilar, skyltfönster, ja mot säkerhetsorganen användes till och med här och var skjutvapen. Dessa banditer försökte också samla ihop barn i skolorna och ställa dem framför sig så att de skulle omöjliggöra intervention från säkerhetsorganens sida. Även det var en överraskning man inte hade räknat med.

Det kan påpekas att den sistnämnda frasen om hur demonstranterna i sin *feghet* tvang barn att gå i demonstrationstågets första led utan närmare förklaringar återkommer misstänkt ofta i de flesta politikernas anföranden om oroligheterna. Någon gång med tillägget att demonstranterna var ute efter *att skapa blodsutgjutelse*.

Dolanc tonade också ned betydelsen av strejkerna och hävdade att produktionen i Kosovo inte stått stilla en enda dag. Vidare har det hållits över 100 möten anordnade av den socialistiska alliansen där människor enhälligt ställt sig bakom de åtgärder som vidtagits av ledarna i Kosovo, Serbien och Jugoslavien.

Dolanc underströk i fortsättningen att man sökte en politisk lösning på

5. Termerna irredentism (viljan att förena Kosovo med moderlandet Albanien) och irredentister användes mycket ofta för att beteckna albansk nationalism.

krisen i Kosovo, men varnade för att man inte skulle komma att tveka att tillgripa andra medel *vilket vi heller inte gjort hittills och vilket man ingenstans i världen gör*. Och detta gällde inte enbart Kosovo, utan varhelst i Jugoslavien fienden försökte ställa till oro. Utan att ha blivit tillfrågad gick Dolanc sedan in på frågan varför det *uppstått förseningar i informationen*:

I början ansåg man inte att demonstrationerna i Kosovo skulle utvecklas med sådan intensitet. Kamraterna i Kosovo bedömde att det inte var nödvändigt att framkalla oro. Det fanns annars inga som helst avsikter att dölja något.

Dolanc svarade sedan på journalisternas frågor, och Politika underströk flera gånger att han besvarade dem alla. Han gick bl. a in på hur många som dödats: nio demonstranter och två polismän. Han underströk att JNA (den jugoslaviska folkarmén) inte varit inblandad utan haft till uppgift att skydda vissa objekt. Polisen hade för övrigt stränga order att endast i nödfall begagna skjutvapen. Man använde sig av batonger och ibland tårgas och öppnade eld endast två gånger, i självförsvar. De första dödsoffren skulle ha orsakats av att demonstranterna sköt in i folkmassan. Dolanc varnade för att nationalism på andra håll nu kunde dyka upp i Jugoslavien och mot slutet kom han också in mer detalj på vilka som kunde ha legat bakom händelserna. Polisen hade beslagtagit flygblad som hade

välkända paroller om marxism-leninism och revisionism vilka till sitt innehåll liknade dem som spreds under informbyråtiden eller när det s.k. nya partiet bildades.

(Syftar på händelserna 1974 då stalinistiska kretsar i Jugoslavien höll en partikongress i Montenegro).

På en direkt fråga svarade han däremot att ingenting för närvarande tydde på att Albanien skulle vara inblandat och pekade på de goda kulturella förbindelserna mellan Albanien och Jugoslavien samt att Albanien säkerhetsintressen sammanföll med SFRJs.

Det fanns i Dolanc uttalanden vid presskonferensen flera oklarheter och formuleringar som tyder på att situationen var långt allvarligare än han

ville medge. Till att börja med förefaller hans tal om *episoden* i Kosovo och försöken att tona ned omfattningen av oroligheterna inte helt övertygande. Om det vore så att befolkningens majoritet så gott som enhälligt fördömt demonstranterna och själva försökt stoppa deras aktiviteter, varför skulle man då behöva spärra av en hel provins från yttervärlden, i flera dagar vara utan nyheter, införa undantagstillstånd, mobilisera territorialförsvaret och det *samhälleliga självförsvaret*,⁶ skicka säkerhetsstyrkor från andra håll i Jugoslavien? Man kan också fråga sig om det verkligen är möjligt för utländska element i samverkan med en handfull fiender att uppamma oro, *förleda* ett betydande antal människor att inte bara demonstrera utan även använda kniv och skjutvapen mot polisen. Dolanc erkände indirekt att det kunde finnas djupare skäl till missnöje när han som ett sätt att komma till rätta med situationen talade om att knyta Kosovo fastare till det övriga Jugoslaviens ekonomi och satsa än hårdare på en utveckling av provinsen.

Dolancs presskonferens fyra dagar efter de blodiga demonstrationerna var det första offentliga framträdandet från partiledningens sida. Den 3 april hade emellertid Dušan Dragosavac sekreterare i partiets åttaammanpresidium haft en genomgång med jugoslaviska chefredaktörer, vilken delvis återgavs två dagar senare av Politika. Samtidigt hade den albanske medlemmen av stats- och partipresidierna, Fadil Hoxha, talat inför ett *politiskt aktiv*⁷ i Priština.

Dragosavac anförande (Politika 5 april) gick ut på att demonstrationerna var organiserade av fiender till Jugoslavien, både yttre och inre, och att dessa valt ett tillfälle för sina aktioner där både den ekonomiska situationen i Kosovo var svår och det internationella läget hotfullt. Händelserna måste ses som ett led i försöken att med olika medel sätta Jugoslavien under tryck, och där man utnyttjar sådant som ekonomiska problem, konflikter av olika slag, rester av nationalism och *klerikalism* för att skapa oro. Dragosavac menade att det i Jugoslavien också fanns en tendens att måla allt i svart, en överdriven kritik av landets situation som man kunde finna

6. Civilförsvaret och säkerhetsstyrkor.

7. Termen avser en grupp ledande partimedlemmar samlade för ett specifikt ändamål. De kan tillhöra skilda parti- och statsorgan.

både bland politiker och experter (och som alltså i det här fallet skulle ha spelat en roll). Han uppehöll sig vid det faktum att Jugoslavien haft en mycket snabb utveckling av undervisningsväsendet på olika nivåer, inte minst på universiteten, även i Kosovo, och att det inte fanns något näringsliv som skulle kunna suga upp alla studenter med den utbildningsprofil⁸ de har och att detta kommer att bli ett stort problem för Jugoslavien framöver.

Man kan notera att även om Dragosavac lägger skulden för oron på yttre och inre fiender tar han ändå upp sociala och ekonomiska problem som i detta sammanhang relevanta. Han kom därefter in på nationalitetsfrågan i ordalag som innebar kritik av partiledarna i Kosovo:

[Kommunisterna] måste i god tid identifiera och slå ned varje nationalism i sin egen omgivning och på så sätt gemensamt neutralisera nationalismen som fenomen. Erfarenheten visar att vi alltid stött på svårigheter när vi negligerat historiska ögonblick. Vi har på bästa sätt löst nationalitetsfrågan, genom nationella republiker och inom ramen för Serbien genom autonoma områden. Det vore emellertid en illusion att tro att vi har löst allt fullständigt och en gång för alla, och att det inte kommer att finnas problem mellan olika folkgrupper. På grund av det historiska arvet och dagens situation, både här och utomlands, måste vi alltid vara vaksamma i dessa frågor.

Dragosavac underströk att man inte kan ha något förbarmande med nationalisterna:

Under de senaste demonstrationerna i Kosovo fanns det uttryckligen kontrarevolutionära och irredentistiska innehåll. När vi gör upp räkningen med sådana aspirationer, vare sig de är irredentistiska eller nationalistiska, måste vi vara kompromisslösa. De hotar framför allt Jugoslaviens territoriella integritet.

Han sade vidare:

8. Han syftar på det ofta diskuterade faktum att en stor del av studenterna vid universitetet i Priština läser humaniora och juridik, inte naturvetenskap eller teknik.

Naturligtvis hade ingen några illusioner om att det inte skulle finnas nationalism och irredentism, men man hade inte föreställt sig att de skulle ta sig sådana aggressiva uttryck. Redan under de första demonstrationerna (21 mars), där förevändningen var "dålig mat" i studentmatsalen, kunde man lätt inse att de var genomsvårade av andra motiv. I de följande oroligheterna fördes kontrarevolutionära krav öppet fram. Det visade sig att fienden var förberedd och organiserad. Fördömandet av dessa demonstrationer från Kosovos arbetande folks och medborgares sida är utbredd, men det tog viss tid för dem att organisera sig för en mer beslutssam uppgörelse med fienden.

Dragosavac talade visserligen om de senare demonstrationerna som annorlunda till sin karaktär. Ändå menade han att man redan från början borde ha insett deras kontrarevolutionära natur och kritiserade ledningen i Kosovo för att det dröjt för länge innan man gick till motangrepp. Dragosavac varnade liksom Dolanc för att man kommer att tillgripa alla till buds stående medel för att komma till rätta med liknande händelser och sa att det nu finns en fara för att det uppkommer nationalistiska reaktioner i andra delar av Jugoslavien. I det sammanhanget måste man dock komma ihåg att nationalism inte kan utrotas med nationalism.

Medan Dolancs och Dragosavacs framträdanden kanske i första hand vände sig till en internationell och alljugoslavisk publik, riktade sig Fadil Hoxhas tal inför det politiska aktivet i Priština (Politika 4 april) främst till albanerna i Kosovo (även om dess utformning också hade syftet att lugna serberna). Talet var i sin helhet ett indirekt svar på de paroller och slagord som förts fram under demonstrationerna. Liksom Dragosavac och Dolanc underströk Hoxha att upploppen hade organiserats av fiender till Jugoslavien och att dessa inte av en tillfällighet valt just denna tidpunkt för sina aktioner. De sociala problemen var emellertid endast en förevändning för demonstrationerna som till sin karaktär var helt och hållet kontrarevolutionära. *Genom förljugna och demagogiska paroller, i själva verket nationalistiska och chauvinistiska krav, hade man försökt vilseleda en del av ungdomen och vissa andra.*

Hoxha bemötte kravet på en egen republik och slog fast att Kosovo inte enbart är albanernas land:

Kosovo är ett fritt och jämlikt subjekt i den jugoslaviska broderliga gemenskapen och federationen. Hos oss finns inte och kan inte finnas privilegierade nationer med särskilda rättigheter. Kosovos öde ligger i händerna på dess arbetarklass, dess arbetande människor och alla medborgare. En sådan status för Kosovo kämpade vi oss till under befrielsekriget och revolutionen, i gemensam kamp med alla folk och folkgrupper i Jugoslavien.

Kravet på republik är ett välkänt medel i fiendens arsenal och ett angrepp på Jugoslaviens socialistiska system och federala statskick. Fiendens syfte är klart. I synnerhet försöker han skapa konflikt mellan å ena sidan albanerna och å andra sidan serberna och montenegrinerna.

Detta kan aldrig tolereras och Hoxha underströk att det är just i gemenskapen med serber och montenegriner som albanerna i Kosovo har skapat vad de idag äger. Man har aldrig tidigare i historien gjort sådana framsteg:

På bara fyra decennier har vi besekrat en tung feodalism och en sällan skådad kulturell och annan efterblivenhet.... Det som idag är Kosovo och det som Kosovo idag äger skulle aldrig ha kunnat skapas utan stöd och hjälp från det serbiska folket, utan helhjärtat stöd från Jugoslaviens arbetarklass och alla andra nationer och nationaliteter.

Hoxha kom sedan in på att Kosovo liksom Jugoslavien och världen i övrigt idag har drabbats av ekonomiska problem. Han tillade att man är väl medveten om dessa svårigheter, men att man inte kan lösa dem genom vandalism, genom *förstörelse av den folkliga egendom* som alla våra arbetande människor har skapat med sina händer, och inte heller genom fientliga och nationalistiska handlingar. Istället måste man tillsammans kämpa för *högre produktivitet* och för genomförandet av den *ekonomiska stabiliseringspolitiken*:

Våra krafter måste inriktas på att allt snabbare lösa de sociala och andra problem vi står inför, på att bygga ut objekt som kommer att kunna anställa fler unga arbetare och specialister av alla slag. Detta är den objektiva grunden för vår vidare utveckling, accepte-

rad i alla politiska och samhällseliga organs dokument.

Han sade vidare att Kosovo inom den närmaste femårsplanen kommer att ha en tillväxttakt som ligger 60 procent över den i andra delar av Jugoslavien. (Detta var ett löfte också i den förra långsiktiga planen, som dock inte kunde infrias p.g.a. den låga tillväxten i Kosovo. De underutvecklade republikerna och Kosovo kom inte upp i en tillväxttakt 60 procent över det jugoslaviska genomsnittet, utan endast 5 procent.⁹ Hoxha omtalade också att områdets andel av de medel som utgår från den federala utvecklingsfonden kommer att stiga från 30 till 43 procent. Han nämnde att 10 miljarder gamla dinarer kommer att överföras direkt från den federala budgeten till utvecklingen av Kosovos näringsliv och att ytterligare 4 miljarder skall gå till den offentliga sektorns utveckling. Mot den bakgrunden är det fullständigt felaktigt att tala om Kosovo som exploaterat av andra delar av Jugoslavien. Man hade ensamma inte kunnat uppnå vad man nu har. Och det är just denna utveckling som i själva verket retar fienden:

Allt detta stör just de kontrarevolutionära, nationalistiska och irredentistiska element som inte vill ha en sådan eller ännu större blomstring i Kosovo, i vilkas intressen det ligger att vi inte utvecklas vidare, vilka skulle vilja hålla oss kvar i en karantän av efterblivenhet och alla slags fördomar, för att på så sätt lättare kunna manipulera det albanska folket i Kosovo.

Enligt Hoxha vet man mycket väl vilka fienderna är:

De är välkända fiender till socialism och självstyrelse. De var bland huvudfienderna under vårt befrielsekrig och revolutionen, de var ett stöd för och samarbetade med de fascistiska ockupanterna. Nästan sedan de första dagarna 1941 har vi oupphörligt mött dessa företeelser. Samtidigt som de albanska kommunisterna och det albanska folket i Kosovo, under ledning av KPJ och kamrat Tito, kämpade mot ockupanterna, kämpade man med vapen i hand mot irredentism och nationalism såsom reaktionära ideologier.

9. jfr Kiefer 1979 och Reuter 1980 a

Hoxha påminde sedan om de partisanhjältar som är Kosovos egna och nämner serbiska, montenegrinska, turkiska, muslimska och albanska namn, representanter för alla Kosovos folkgrupper. Och konstaterade sedan att Kosovos framtid ligger inom Jugoslavien:

Kosovos albaner är medvetna om att endast i ett säkert och oberoende Jugoslavien, i en jugoslavisk gemenskap där alla folk och folkgrupper är jämlika, kan de förverkliga sina klassmässiga, socialistiska och nationella ideal, skapa sig ett vackrare och lyckligare liv.

Fienden vill omintetgöra allt detta och Hoxha lovade att man kommer att använda alla medel för att bekämpa honom. Man kan inte visa någon eftergivenhet. Han kom också närmare in på vilka som skulle ligga bakom det hela och är i det fallet mer precis än Dolanc:

Vi har sedan länge varit vana vid den borgerliga nationalismens paroller och beteende. Dess destruktiva karaktär är känd, den har alltid försökt framkalla fiendskap och hat mellan folken. Men det intressanta är att nationalismen och irredentismen i Kosovo i detta ögonblick träder fram klädd i olika slags dogmatiska, *vänsteristiska* idéer, som på intet sätt skiljer sig från parollerna under den största euforin under *informbyråperioden*. Men även om de döljer sig bakom olika kvasimarxistiska paroller är detta ett verk av olika spioncentralers och agenturers allra svartaste tjänare och agenter.

Hoxha avslutade sitt mycket emotionella tal med att utbringa ett leve för Jugoslavien och för gemenskapen mellan dess olika folk och folkgrupper.

Hoxha pekade ofrivilligt på ett par av huvudproblemen när det gäller Kosovos relation till övriga Jugoslavien. För det första använde han omväxlande beteckningen folk och folkgrupp, *narod – narodnost*, när han talade om albanerna. I jugoslaviskt språkbruk och konstitutionell terminologi har endast de sydslaviska nationer som tillsammans utgör grundarna av Jugoslavien och som i allmänhet dominerar i en republik, status av folk (*narod*) d.v.s. serber, kroater, slovener, makedonier, montenegriner och (bosniska) muslimer. Övriga har status av folkgrupp

eller nationalitet (*narodnost*), d v s de utgör minoritetsfolk i en annars sydslavisk federation. Problemet med den albanska folkgruppen är att den är större än de montenegrinska eller makedonska folken, att den bebor ett sammanhängande område i sydvästra Serbien, södra Montenegro och västra Makedonien, som dessutom gränsar till Albanien och att den i detta område utgör en klar majoritet. Till detta kommer att en mycket stor del av samtliga albaner lever just i Jugoslavien. En albansk nationell och kulturell medvetenhet i Jugoslavien kommer därför alltid att konfronteras med det faktum att det på något sätt finns två slags albaner, de jugoslaviska och de albanska och att det endast är i Albanien som de har status av nation. Situationen är således i detta fall på flera sätt olik den som råder för bulgarer, rumäner, turkar eller ungrare i Jugoslavien.

I det perspektivet är det alltså inte självklart att albanerna skall höra till en sydslavisk federation. Hoxha bekräftade för övrigt att så inte alltid har varit fallet, när han nämnde motsättningarna under och efter kriget. En stor del av befolkningen i området välkomnade i själva verket det Storalbanien som bildades av italienarna under krigsåren, och de partisaner som dog för Kosovo och västra Makedonien var kanske inte i första hand albaner. Under hela efterkrigstiden har det också funnits utbrott av separatism och långa fängelsestraff har då och då drabbat albanska nationalisterna. Oavsett om de som nu ligger bakom parollerna om en albansk republik representerar utländska intressen eller ej, måste slagordet ses bl. a mot denna bakgrund.

Kosovopartiet: en annan syn?

Som tidigare nämnts gjorde stats- och partipresidierna i både Serbien och Jugoslavien den 2 april uttalanden (Politika 3 och 4 april) om händelserna i skarpa ordalag. Samtidigt meddelades att områdespresidiet och partipresidiet i Kosovo haft sammanträde och vidtagit nödvändiga åtgärder, dock utan att någon kommuniké offentliggjordes. Istället kom Kosovos president (ordföranden i SAP Kosovos presidium) Xhavid Nimani med ett uttalande där han i stort sett upprepade det som sagts i övriga officiella kommunikéer (Politika 3 april). Han underströk möjligen behovet av att komma till rätta med vissa sociala och ekonomiska problem, men fördömde i övrigt demonstrationerna. Han använde uttrycket *försöker förleda massorna*, vilket tyder på att läget inte var helt under kontroll. Nimani råkade också omedvetet beskriva situationen på följande sätt:

De fientliga elementen har använt sig inte bara av demagogiska, sociala och nationalistiska paroller, för att på så sätt (!) kunna samla så många unga och medborgare som möjligt ...

Det märkliga i situationen var emellertid att Kosovos *starke man* partiordföranden Mahmut Bakalli, teg. Han framträdde först den 6 april vid Kosovopartiets centralkommittés sammanträde (Politika 7 april). I och för sig kan det ta tid att organisera ett sådant möte, men å andra sidan kunde Bakalli ha yttrat sig tidigare. Istället kom Fadil Hoxha från den centrala stats- och partiledningen till Kosovo. Med tanke på det jugoslaviska samhällets och partiets struktur måste detta innebära något och det förekom också avsnitt i Bakallis tal som klart antyder att det fanns meningsskiljaktigheter mellan kommunisterna i Kosovo och andra delar av Jugoslavien, främst Serbien.

I Bakallis tal återkom för det första samma fördömanden av demonstrationerna som andra jugoslaviska ledare givit uttryck åt:

Sedan flera dagar har vi i vårt område ställts inför en mycket komplicerad och svår politiskt-säkerhetsmässig situation som skapats genom den inre fiendens verksamhet, inspirerad och koordinerad av den yttre fienden som strävar efter att genom demonstrationer och andra handlingar, genom albansk nationalism och irredentism skapa instabilitet i Kosovo, med det yttersta syftet att skapa instabilitet i Jugoslavien, krossa dess självstyrelse och socialistiska system, dess integritet, dess oberoende och alliansfrihet. Sådana fientliga aktioner, med sina reaktionära mål och sin brutalitet, försöker i grunden att framkalla en kontrarevolution.

I fortsättningen antyddes, liksom i andra sammanhang, att man i Kosovo fått hjälp från Serbien och andra delar av Jugoslavien när det gällt att slå ned upploppen. Nu måste uppgiften vara att se till att fienden inte kan fortsätta sin verksamhet. Detta kräver en fullständig mobilisering framhöll Bakalli och i det sammanhanget kunde man i hans tal finna antydningar om tveksamhet hos kommunisterna. Kanske har också kommunister deltagit i demonstrationerna:

Detta är en klasskamp, en kamp för försvaret och den fortsatta utvecklingen av den socialistiska självstyrelsen, en kamp för broderskap och enighet, för vårt lands enhet, stabilitet och anseende. I den kampen *måste* varje medlem av kommunisternas förbund i Kosovo delta, i den *måste* varje medlems sanna ideologiska och politiska attityd liksom beslutsamhet att kämpa för Jugoslaviens kommunistiska förbunds politik bekräftas. Det är så vi i kommunisternas förbund måste prövas och differentieras.

Denna ideologiskt-politiska offensiv inom kommunistförbundet är i detta nu och under en längre period oundviklig om vi skall krossa fiendens försök att agera, om vi skall förhindra demonstrationer, oro och andra aktioner, samtidigt som vi framgångsrikt måste sanera det politiska livet, relationerna mellan folkgrupper och andra sfärer från följderna av hans fientliga handlande... I denna konsekventa idépolitiska kamp får varken finnas tvekan eller opportunist, inte i en enda av kommunistförbundets organisationer, inte hos en enda kommunist.

Bakalli gjorde helt klart att det kommer att ske utrensningar i hela samhällslivet, också bland kommunisterna:

Vår vidare kamp mot den albanska nationalismen och irredentismen förutsätter också att vi agerar för att genomföra en klar gränsdragning och differentiering både inom kommunistförbundet och den albanska folkgruppen i dess helhet, gentemot nationalistiska och irredentistiska strömningar hos enskilda, liksom en kritisk granskning av hela utbildningsväsendet, kulturlivet, massmedia, vår propaganda och vårt system för idépolitiskt arbete, som i högre grad måste inriktas på att skapa en personlighet fri från nationalistiska och irredentistiska fördomar, en personlighet som är förbunden med den socialistiska självstyrelsen och är för vårt samhälles enhet.

Vad Bakalli här signalerade var en ny politik som i mindre utsträckning betonar främjandet av albansk kulturell och nationell medvetenhet och istället tar fasta på tillhörigheten till ett socialistiskt självstyrande

Jugoslavien. Bakalli sa vidare att det inte räcker med att fördöma det som hänt; man måste istället gå in i en fördjupad uppfostringsprocess, verkligen förklara för folk varför dessa aktioner hade en fientlig karaktär.

Bakalli diskuterade sedan studentdemonstrationernas karaktär i ett avsnitt av talet som kan fattas både som självkritik och försvar av det egna handlingssättet:

Efter den första studentdemonstrationen i Priština den 21 mars, där man förde fram paroller om studenternas villkor och andra sociala problem, problem som förvisso existerar och vi är i färd med att lösa på ett effektivt sätt, fördömde vi dem skarpt som ett oacceptabelt sätt att uttrycka och lösa sociala problem, men vi gjorde den felaktiga bedömningen att det huvudsakligen rörde sig om sociala problem och framhöll inte tillräckligt klart och tydligt den fientliga karaktären hos dessa demonstrationer. Mot den bakgrunden var vi mer engagerade i att snabbt lösa vissa annars eftersatta problem rörande studenternas och gymnasisternas standard, men inte tillräckligt aktiva i att avslöja den fientliga karaktären hos demonstrationerna och deras upphovsmän. Men redan vid de följande demonstrationerna den 26 mars visade organisatörerna med sina slagord öppet sin fientliga hållning, för att i alla efterföljande demonstrationer och aktioner gå ut med allt djärvare fientliga paroller.

Bakalli underströk dock att de flesta som deltog i demonstrationerna hade lurats med och de måste nu i sina ungdomsorganisationer och arbetskollektiv utöva självkritik. Det gäller att åter vinna över dem till den rätta sidan. Man kunde i Bakallis tal också spåra en stark bitterhet gentemot demonstranterna och den förödmjukelse som deras handlande inneburit för albanerna och partiet i Kosovo:

Demonstrationernas organisatörer förde fram demagogiska paroller om frihet av olika slag, men själva använde de tvång, vandalism, hotelser, påtryckningar och utpressning; de till och med tvingade barn att stå i första ledet. Genom sina demagogiska nationalistiska paroller pressade de i själva verket fram, inte nationell jämlikhet, broderskap och

enighet, utan hat mot andra folk. Istället för socialistisk självstyrelse och demokrati erbjöd de ett byråkratiskt-dogmatiskt stalinistiskt system och dess ideologi.

På samma sätt ropade de slagord om en albansk republik, menade Bakalli, i en situation där Kosovo enligt konstitutionen åtnjuter full autonomi. Allt detta kan endast tjäna de *imperialistiska och hegemonistiska krafter som söker inflytande i detta område av Balkan*. Bakalli fortsatte:

De svåraste följderna av dessa fientliga demonstrationer och aktioner utifrån nationalistiska och irredentistiska positioner återspeglas i de annars goda mellanfolkliga förbindelserna i Kosovo. Detta har redan skapat en känsla av kyla såväl i vårt område som i republiken Serbien och Jugoslavien vad gäller de relationer vi så framgångsrikt har försökt bygga upp.

Bakalli framhöll att man kommer att analysera orsakerna till det inträffade vid nästa möte med områdeskommittén, men man kan redan nu slå fast att det funnits brister i Kosovokommunisternas idépolitiska och handlingsmässiga beredskap och man måste därför granska aktiviteten hos varje organisation och ledarskap. På samma sätt måste man kritiskt utvärdera beredskapen hos försvaret och det *samhälleliga självförsvaret* (säkerhetspolis/civilförsvaret) i varje miljö så att man är effektiv i kampen, inte bara mot yttre, utan också inre fiender.

Av det Bakalli sade kan man dra slutsatsen att det på olika sätt brustit i organisationen när man skulle oskadliggöra demonstrationerna, något som senare bekräftades från annat håll.

En av de viktigaste delarna av Bakallis tal hade följande lydelse:

Det är självklart att det samtidigt behövs en hård och energisk kamp mot serbisk och varje annan nationalism som strävar efter att framkalla misstro mot albaner i allmänhet, med utgångspunkt från dessa fientliga nationalistiska demonstrationer. Ingen nationalism kan vara vår allierade i kampen mot den albanska nationalismen. Den albanska nationalismen bekämpas mest framgångsrikt av kommunister och andra arbetande männi-

skor av albansk nationalitet och det bästa stödet kommunister i andra delar [av Jugoslavien] kan ge är att bekämpa nationalismen inom den egna nationen.

Bakalli var den förste som i det här sammanhanget nämnde den serbiska chauvinismen vid namn, tidigare hade man enbart talat om nationalism *på annat håll*. Utan tvivel kan man spåra en irritation mot tendenser till förmyndarskap från det serbiska partiets sida och kanske också mot mer handgripliga åtgärder. Även om Bakalli således i många stycken upprepade den officiella förklaringen till det som hänt fanns det ändå viktiga avvikelser och försök att värna om albansk självständighet. Han gjorde självkritik, men tänker inte avgå i första vändan.

I diskussionen efter Bakallis tal återkommer de tankegångar som tidigare hade förekommit i den jugoslaviska pressen. Man fördömer fienden, varnar för annan nationalism och kräver handling från partiets sida. Asllan Fazlija, Prištinas partichef, kommer med självkritiska uttalanden om hur fienden har utnyttjat svagheter i olika institutioner och mitt framför ögonen på de ansvariga hade lyckats förbereda demonstrationer. Han säger vidare att *självförsvarsorganen* inte alltid hade fungerat tillfredsställande under krisen.

Mihajlo Zvicer, vice ordförande i Kosovos Socialistiska allians, understryker att även om idag den albanska nationalismen står i förgrunden, kan detta i morgon gälla varje annan nationalism. Han inskräpper också att man bestämt måste vända sig mot alla tendenser till att hela det albanska folket anklagas för det som inträffat.

Dobrivoje Vidić (Serbiens president, som i likhet med andra höga funktionärer från det serbiska och det jugoslaviska partiet är närvarande) säger att kamraterna i Kosovo har allt stöd från Serbien när det gäller kampen mot fienden. Man måste visa att man är beredd att krossa honom. Han lovar att Serbien liksom tidigare skall hjälpa till med Kosovos utveckling. Detta kräver dock fredliga förhållanden. Det var fiendens värsta brott, att ha brutit freden.

Den resolution som antas vid områdeskommitténs möte är allmänt hållen. Man fördömer fiendens kontrarevolutionära handlingar och inskräpper betydelsen av att varje partiorganisation och varje kommunist nu tar sitt

ansvar. Ledarna vädjar till befolkningen att visa lugn och återgå till arbetet. Samtidigt som den albanska nationalismen fördöms, varnas i skarpa ordalag för serbisk och montenegrinsk nationalism. Det är främst detta som skiljer Kosovopartiets uttalande från de serbiska och jugoslaviska parti- och statspresidiernas kommunikéer.

Intressant nog säger man sig stödja Mahmut Bakallis uttalande samtidigt som man berömmar Fadil Hoxhas och Xhavid Nimanis framträdande inför offentligheten, trots de olika synsätt och skilda accenter som här har berörts. Utkrävande av eventuellt ansvar får vänta tills kommitténs utredning är klar

Under den period som följde på Kosovopartiets sammanträde kunde man via den jugoslaviska pressen följa den fortsatta diskussionen. Inte i detalj, eftersom olika uttalanden ibland var svar på rykten som var i omlopp och tydligen förutsattes vara allmänt kända. Det blev dock allt klarare att de motsättningar man tyckt sig ana verkligen existerade.

Det var för det första ett problem att överhuvudtaget samla de albanska politikerna, om det nu berodde på oenighet eller på den yttre situationen. Partiorganisationen i Priština hade sitt stora möte först den 11 april, d v s en vecka senare än motsvarande organisationer i Makedonien och Serbien. Sedan följde centrala möten med fackföreningen, ungdomsförbundet, journalistförbundet och vetenskapsakademien, liksom med flera lokala partiorganisationer. Vid alla dessa tillfällen talade man om den fortsatta kris som rådde i Kosovo, där fienden framför allt riktade in sig på att sprida falska rykten och jaga upp medborgarna.

Samtidigt kom de första reportagen från jugoslaviska journalister som besökte ett Priština, dit lugnet i stort sett återvänt. Det fanns till och med idylliska skildringar av hur säkerhetstruppernas soldater sitter tillsammans med ortsbefolkningen på kaféer och restauranger och njuter av det vackra vårvädret. Den fras om *allmän tillnyktring* som man första gången stötte på i Dolanc presskonferens återkommer nu i olika sammanhang, samtidigt som man skildrar hur den albanska befolkningen går tyst och tillbakadragen *som efter en ond dröm* och uppenbarligen *skäms över vad en del av deras landsmän har åstadkommit*. Det finns också reportage om hur arbetare på stora industrier under hela krisen har arbetat

för fullt och hur man själva kastat ut demonstranter (Politika 7, 11, 13 april).

Under denna tid tog också den albanska partitidningen *Zëri i popullit* klar ställning för demonstranterna mot Serbien och Jugoslavien, något som framkallade stor irritation och blev föremål för kritik från höga partifunktionärer. Man framhöll (utan att närmare redogöra för innehållet) att tidningen i själva verket upprepade kontrarevolutionärernas plattform. Någon officiell anklagelse om att Albanien skulle ha legat bakom oroligheterna kom dock aldrig.

Det är uppenbart att det i Serbien finns ett utbrett missnöje med Kosovoledningen, både vad gäller dess långsiktiga politik och uppträdande under krisen. Man anser att partiet i Kosovo har varit alltför släpphänt mot nationalistiska strömningar, om man inte rent av har uppmuntrat dem. Och därmed är man också ansvarig för oroligheterna. Detta återspeglas i några ledarartiklar som publicerades i Belgradtidningen Politika. Redan innan Bakalli trädde fram hade man prisat Fadil Hoxha för dennes ärliga ord samtidigt som man krävde handling från partiledningens sida (Politika 6 april):

Det är lätt att straffa skyldiga, det är en självklarhet, men det är långt viktigare att återställa det rubbade förtroendet. Det är rubbat, det finns ingen anledning att dölja det: att öppet se alla fakta i ögonen är första steget för att mobilisera ett nytt sinnelag och allvar i vår gemenskap i dess helhet. I den mån var och en i sin omgivning politiskt och mänskligt ärligt talar ut om de egna misstagen, kommer vi att vara mer enade och starkare. Genom att kämpa, mot fördomar i den egna miljön, främjar man det allmänna bästa. Genom att motsätta sig den egna nationalismen överallt där den har kommit till uttryck, gör man mest för vårt samhälles välfärd.

Politika återkommer till samma tema efter Bakallis tal och efter Prištinaorganisationens möte i en ledare den 12 april: Man talar om chocken över vad som hänt och säger:

Spåren suddas inte ut över en natt och än mindre med ord,

hur mycket de än uttrycker höga sociala och mänskliga värden.

Man vet nu vad som hänt men är för skakade för att kunna döma klart. Det är dock en plikt som väntar och man får inte gå förbi *känsliga frågor*. Tidningen frågar sig hur det kan vara möjligt att nationalismen finner stöd just bland ungdomen, som ändå har uppfostrats i ett socialistiskt samhälle

där all kunskap och uppfostran har uppnåtts i en anda av broderskap och enhet, i en gemenskap (samhälle) där den nationella frågan lösts på ett djupt rättfärdigt sätt.

I fortsättningen uttalar sig Politika mycket kritiskt om tendenser till alltför stor nationell självmedvetenhet:

När vi besvarar dessa dramatiska frågor kommer vi säkert att möta allvarliga svagheter i vår propaganda, informationsväsen, politiska arbete, skola, ungdomsorganisation och osäkerheten hos en ungdom som söker arbete, men i lika hög grad känner vi behovet av att diskutera en samhällsattmosfär där den regionala narcissismen har blivit en besatthet.

... Varje nationalist ropar att han är exploaterad och uppberar denna uttjatade fras, vilken tyvärr kan tyckas övertygande för nationalisterna av alla kulörer. Även när det är absurt att tala om exploatering: av ett område som får hjälp av hela landet för att komma ur sin sekellånga materiella efterblivenhet. Men det rör sig inte bara om detta. Vi måste allvarligt fundera över det faktum att nationalisterna ofta omedvetet ges argument, genom att man dramatiserar den egna situationen, genom att man envist kräver trohet mot sitt ursprung och förhärligar sina särdrag. Om man dessutom oupphörligen talar om skillnader och undertrycker det som binder oss samman, så går man vare sig man vill det eller inte, nationalisternas ärenden. Istället för att tala om allt detta öppet, är vi ofta tysta om sådant som lätt kan iaktas eller åtminstone anas. Och när sedan vissa obehagligheter drabbar oss, blir vi överraskade, vad har *nu* hänt!

Till sist återkommer Politika till sin tes att några fortfarande tiger:

Som ett eko av de beslutsamma reaktionerna mot den nationalistiska förblindelsen hörs redan nu uttalanden om att vi är mer enade och starka. Det är för tidigt att säga detta, oavsett den uppmuntrande atmosfären efter de smärtsamma incidenterna. Men vi kommer säkerligen att vara mer enade och starka om var och en i sin omgivning ärligt talar ut om egna missgrepp, även om det är lättare att önska sig detta än få det gjort.

De två viktigaste sammanhang där krisen under denna tid diskuterades var dels ett sammanträde med Prištinas partiorganisationer den 11 april (Politika 12 april), dels ett möte som sammankallats av den socialistiska alliansens presidium den 13 april (Politika 14 april). Huvudtalet vid partimötet i Priština hölls av det lokala partiets ledare Asllan Fazlija. Denne konstaterade inledningsvis att situationen *även om den sakta normaliseras fortfarande är krisartad. Fienden är verksam och försöker på andra sätt, särskilt genom desinformation, rikta uppmärksamheten mot sekundära frågor.* Han fortsätter med en enträgen uppmaning till partimedlemmarna;

Detta är ett ögonblick och en tidpunkt då varje kommunist måste bekräfta sig konkret, genom sitt direkta engagemang i den omgivning där han verkar och arbetar, och visa sin förbundenhet med Kommunistförbundets politik i direkt politisk praxis.

Det antyder att det hos partimedlemmarna finns åtminstone tveksamhet inför den officiella linjen. Han säger vidare att det nu står klart att det från början rörde sig om fientliga demonstrationer (han skiljer sig här delvis från Bakalli). Särskilt bekymmersamt är att fienden lyckades organisera demonstrationerna genom demagogiska paroller *inför våra ögon.* Han berör sedan svagheter i vissa institutioner: studentcentret, gymnasier, företag. Det skulle, med andra ord, i dessa miljöer ha funnits en grogrund för den fientliga propagandan. Samtidigt säger han att demonstrationerna uteslutande hade fientliga motiv, att man inte varit ute efter att förbättra studenternas eller arbetarnas sociala standard.

Därefter uttrycker han i nästan exakt samma ord som Bakalli att det värsta som hänt är påfrestningarna på förhållandet mellan serber/montenegriner och albaner, att man måste bekämpa den serbiska nationalismen och att albanerna bäst klarar upp situationen själva.

I det som sedan sägs i diskussionen visar det sig att det finns olika synpunkter på händelserna och vad som i den nuvarande situationen är viktigt att ta fasta på. Man kommer inte ifrån intrycket att det finns en klar tendens till att åsiktsskillnaderna har att göra med ens serbiska eller albanska efternamn. Sålunda säger Dobrivoje Vasić att man inom kommunistförbundet måste gå från ord till handling. Man måste skapa en öppen atmosfär, så att allt kan redas ut. Var och en måste visa att han accepterar partiets politik. Man måste vara konsekvent och inte förminska eller förstora någons ansvar för oroligheterna.

Budimir Vujišić anser att man varken får *begränsa* eller *förstora* problemen, utan måste ge klara svar på varje fråga som kan ställas. Särskilt kräver han att det klart sägs ifrån *att i den kritiska situationen intervenerade organ från alla republiker och områden, särskilt Kosovo* (d . v . s . serberna slog inte ensamma ned upploppen).

Mitar Samardžić tar särskilt upp oenigheten bland partiets *ledande kamrater*. De måste först och främst göra upp om allt sinsemellan och sedan gå till aktion *enade*. Samardžić menar att vissa uttalanden hittills som gället *organisationsberedskapen hos självförsvaret, kommunisternas kampberedskap*, antingen *inte varit realistiska eller endast förblivit konstateranden*.

I andra uttalanden krävs att man skapar en mer konsekvent *bas för differentiering*. Mot sådana opinionsyttringar vänder sig Nazmi Mustafa, som manar sina kamrater att gå lugnt och eftertänksamt fram. Det är viktigt att återfå förtroendet bland *dem som menar att förtroendet är brutet*. Samtidigt påpekar han att de åtgärder som nu vidtas inte får tillgripas i *vissas* intressen, utan i *alla* folks och folkgruppers intresse (även den albanska således). Mustafa tillägger att man *verkligen måste lösa de problem som misshagar ärliga människor*.

Shaban Hyseni vill att man i partiets grundorganisationer går igenom *alla*

nationalistiska strömningar, man får inte *generalisera* kraven på ansvar, det skulle vara att gå fienden till mötes. Man måste också ta hänsyn till det albanska folkets oro. Han kritiserar dessutom *vissa profeter* som hävdar att de för längesedan visste vad som skulle hända och att man skulle varit mer vaksam.

Även om man uttrycker sig försiktigt och klichéartat står det klart att det rör sig om olika synsätt. Vid den socialistiska alliansens möte i Priština den 13 april hölls huvudtalet av Azem Vllasi, medlem av områdespresidiet. Han säger till en början att man överallt i Kosovo är i färd med en *bred aktion för att avbryta och omöjliggöra vidare eskalering av den fientliga och kontrarevolutionära verksamheten*, dvs situationen är ännu inte normal.

Vllasi understryker särskilt att man överallt ger sitt stöd åt de åtgärder som vidtagits för att slå ned den fientliga och kontrarevolutionära verksamheten. Han framhåller att man på de många möten som hållits har krävt att saker och ting utreds grundligt, att man vidtar politiska och juridiska åtgärder mot dem som har organiserat och inspirerat demonstrationerna, men att man hjälper dem som blivit förledda eller tillfälligtvis befunnit sig i demonstrationernas närhet att klart se vilka mål fienden hade.

Vllasi poängterar att den *energiska kampen för bättre ordning, disciplin och ansvar* ingalunda betyder att man kommer att återvända till en *byråkratisk och centraliserad maktordning* (som under Ranković, KM). De breda arbetande massorna kommer också i framtiden att kämpa för den socialistiska självstyrelsen, och för den ekonomiska stabiliseringspolitiken. Av särskild vikt i det nuvarande läget är också att se till att samhällliga och kommunala myndigheter fungerar.

Det kanske mest avslöjande uttalandet på mötet kom från Kolë Shiroka:

Fienden försöker med sin propaganda nu också att nedsvärta en del av det serbiska folket, och glömmer att redan Dimitrije Tucović kämpade för albanernas rättigheter... Vårt folk angreps och måste försvara sig, och man var tvungen att vidta åtgärder som stoppade försöken till kontrarevolution.

I sitt avslutningsanförande säger ordföranden i alliansen Mihajlo Zvicer, att i första hand albanska kommunister bör kämpa för att återupprätta ordningen, men att alla måste delta; man måste slåss tillsammans (möjligen en glidning i förhållande till Bakallis uppfattning). Han framhåller dock att falska rykten kommer från alla *nationalistiska kök* och att ingen är mindre farlig än den albanska nationalismen. Man måste därför rikta sin uppmärksamhet mot allt som skulle kunna utgöra ett hot mot något av folkens och folkgruppernas intressen. Det gäller att avslöja nationalismen bland serber och montenegriner och alla deras strävanden att framkalla misstro mot det albanska folket. Till sist säger han i polemik mot dem som har krävt att *vissa* skall ta sitt ansvar att det måste bli ett slut på *utsående av tvivel gentemot de kadrer som är beprövade kämpar för broderskap och enhet* (Bakalli?)

Flera gånger har det framgått att man kommit med krav på *differentiering* också inom partiets led. I olika sammanhang t ex när det gäller journalister eller lärare har man sagt att det inte finns plats för tveksamma eller fiender. Vid ett par tillfällen sägs det rent ut att kommunister har varit inblandade på olika sätt i demonstrationerna: orskommittén i Kosovska Mitrovica slår efter sina förhandlingar fast att man noggrant måste gå igenom vilka partimedlemmar som, på vilket sätt det vara må, har stött eller deltagit i demonstrationerna (Politika 9 april). Och Asllan Fazlija sade i sitt tal vid Prištinapartiets möte (Politika 12 april):

I kommunistförbundet finns inte plats för dem som deltog i demonstrationerna, och mot organisatörerna och anstiftarna av oroligheterna måste också andra åtgärder vidtas...

Allt detta tyder på att den officiella jugoslaviska bilden inte stämmer helt överens med verkligheten, och att situationen i Kosovo faktiskt är allvarligare än vad Dolanc lät förstå vid sin presskonferens.

Utländska journalister fick tillåtelse att besöka Kosovo först den 18 och 19 april (inom ramen för sina normala rundturer i Jugoslavien, hette det i Politika 18 april). De hade då möjlighet att samtala med Mahmut Bakalli, Kosovos partiledare, vilket var dennes första offentliga framträdande på tio dagar. Journalisterna ställde uppenbarligen de frågor som måste ställas mot bakgrund av den motsägelsefulla jugoslaviska rapporteringen. Man

kan emellertid inte säga att Bakalli skingrade osäkerheten om vad som hänt. Han svarade både ja och nej på vissa frågor.

Man kan lägga märke till att Bakalli på ett helt annat sätt än i sitt tal vid områdeskommitténs sammanträde betecknar demonstrationerna som från början fientliga. Han går vidare in på siffror över skadade och döda, men säger ingenting utöver vad som tidigare meddelats. Han berättar att 28 personer sitter häktade, att många fler har tagits i tillfälligt förvar men nu släppts. På den viktiga frågan varför man väntade så länge med att informera allmänheten om vad som hänt svarade Bakalli märkligt nog att man *inte fann sig*, vilket strider både mot Dolanc och Dragosavac versioner. Bakalli fick sedan frågan om vilka som egentligen hade slagit ned demonstrationerna och svarar:

I nedslåendet av oroligheterna deltog i huvudsak representanter för Kosovos säkerhetsstyrkor, men man bad om och fick även hjälp från andra republiker och Vojvodina. Detta skedde på grundval av konstitutionella bestämmelser, eftersom Jugoslaviens säkerhetssystem är odelbart. Om det behövs kommer vi att hjälpa säkerhetsorganen i andra delar av landet. Följaktligen är det ren desinformation och spekulation att (påstå att) oroligheterna slogs ned av den serbiska polisen. Sådana och liknande spekulationer betraktar vi också som en fientlig handling gentemot vårt land.

Oroligheterna slogs alltså inte ned av den serbiska polisen ensam, men Bakalli förnekar inte att serbiska styrkor deltog. Han får frågan om kommunisternas bristande vaksamhet efter den första demonstrationen den 11 mars och svarar att det är ett faktum att de inte var tillräckligt uppmärksamma:

Alla är medvetna om detta ansvar och PK (områdeskommittén) skall i dagarna bedöma de orsaker och omständigheter som ledde till denna situation. Vi kommer särskilt att ägna oss åt en kritisk granskning av Kommunistförbundets arbete bland ungdomen, ty inte heller jag personligen trodde att fienden skulle kunna förföra ett så stort antal ungdomar.

Emellertid upptas inte vår uppmärksamhet av frågan om

vem som är, och hur mycket, ansvarig, utan vi har riktat alla våra krafter på att komma ur de nuvarande svårigheterna. Ty SKJ är ett revolutionärt parti som inte ägnar sig åt småborgerliga funderingar om någon kommer att avgå eller inte. Även detta, att avgå från en funktion i parti eller samhälle, måste för övrigt klaras av. Följaktligen kommer kadaverna i partiet och i alla organ att bete sig enligt de bedömningar, åsikter och förslag som Områdeskommittén och Kosovos Presidium kommer fram till. För närvarande är det viktigaste att vi går ut starkare och mer enade ur de nuvarande svårigheterna,

På den viktiga frågan om det funnits skillnader i bedömningen av läget mellan olika organ i Kosovo, Serbien och SFRJ, svarar Bakalli diplomatiskt, utan att direkt gå in på sakfrågan att:

alla bedömningar är enhetliga i så måtto att de albanska nationalisternas och irredentisternas handlande är fientligt och kontrarevolutionärt, riktat mot det självstyrande Jugoslavens enhet, stabilitet och integritet, liksom mot den albanska folkgruppens i Jugoslavien verkliga intressen, och även mot Albanien folk.

Motsägelser och problem

Den bild som framträder efter en genomgång av den jugoslaviska pressen under dessa veckor är att man inte sade hela sanningen, vare sig om det som skett eller om den situation som uppstått i Jugoslavien.

Som redan påpekats tydde både åtgärdernas hårdhet och politikernas sätt att beskriva situationen på att det som hänt varit synnerligen allvarligt. Det finns uppgifter via albanska grupper i Västtyskland, som anger dödssiffrorna till mellan 200 och 300, och som talar om demonstrationer med tiotusentals deltagare. Det är emellertid idag omöjligt att säga hur det verkligen förhåller sig.¹⁰

Vad gäller situationen i själva Kosovo tydde det mesta på att

10. jfr Der Spiegel Nr. 16/1981

kommunistpartiet hade problem. Man befann sig i en mycket känslig situation mellan å ena sidan det albanska folket och å andra sidan dem som så att säga har förlänat makten i Kosovo, och hade svårt att stämma in i den serbiska avskyn över det som hänt. Samtidigt föreföll man ha problem med partimedlemmar på lägre nivåer som av allt att döma hade deltagit i demonstrationerna, och det fanns troligen en polarisering inom partiet mellan albaner och serber/montenegriner.

Det var svårt att säga vad som nu skulle komma att ske. Ur en synpunkt vore det märkligt om Bakalli och hans folk inte avgick. De kroatiska ledarna fick gå 1972 i ett läge som på intet sätt var lika allvarligt som dagens situation. Då hade ingen skottlossning mellan polis och demonstranter ägt rum, inga dödsoffer krävts och militär var inte inblandad (på det sättet). Å andra sidan stod man inför ett mycket svårt dilemma. Man kunde inte, som Tito gjorde med de kroatiska och serbiska partiledarna i början på sjuttioalet, utan vidare avsätta Kosvoledarna. För det första saknade man Titos prestige (situationen var särskilt svår att hantera för ett mer eller mindre anonymt ledarkollektiv) och måste upprätthålla skenet av att Kosovo var ett självständigt subjekt i den jugoslaviska federationen. Vem skulle kunna efterträda den nuvarande ledningen och vilken politik skulle man föra? Mest pålitlig vore naturligtvis en serb eller montenegrin från Kosovo, men det föreföll otänkbart eftersom det alltför mycket skulle likna en ockupation av provinsen. Och trots att det brukar gå att hitta ersättare i situationer av det här slaget, kunde man tvivla på att det i den komplicerade situationen fanns trovärdiga alternativ.

Även om de jugoslaviska uppgifterna om krisens orsaker och förlopp skulle stämma hundra procentigt hade man tillgripit en hårdhet som saknar motstycke (åtminstone sedan Ranković herravälde i Kosovo), vilket måste få konsekvenser. Det må ha varit en nödsituation, men hade man inte nu gått över en gräns som kunde få oöverskådliga följder? Skulle de icke jugoslaviska källorna vara sanna, gällde det i än högre grad.

En trolig följd av oroligheterna var att den serbiska utvandringen från Kosovo skulle öka. Kosovos president dementerade (Politika 23 april) rykten om att serber och montenegriner lämnade Kosovo. Det var dock svårt att se hur det skulle kunna undvikas, vilket knappast skulle underlätta

en lösning av problemet.

Vad händelserna visade var, om inte annat, att dagens jugoslaviska samhälle, i motsats till läget under slutet av sextiotalet och början av sjuttioalet, var svagt i ett mycket viktigt hänseende: pressens möjligheter att informera om och debattera det som händer i detta jugoslaviska samhälle. I krisens spår tycktes det också uppstå en debatt om pressens roll under oroligheterna och mer allmänt. Tidningen Politika behandlar problemet i en ledare den 19 april och skriver bl. a:

Informationer om demonstrationerna (det fanns bara två den 12 mars och den 2 april) trycktes på tio rader längst ned på sidan. Vad vi vet har televisionen inte spelat in en centimeter film. Allmänheten informerades första gången om demonstrationerna den 26 mars i en rapport om ett sammanträde med Socialistiska alliansens kommunorganisation i Priština där huvudtemat var: "Förverkligandet av socialistiska alliansens uppgifter beträffande stabiliserandet av näringslivet och vissa aktuella samhälligt-politiska problem i kommunen". På dagordningen fanns information som skulle ge intryck av något sekundärt, om den händelse som säkerligen hör till vår efterkrigshistorias mest smärtsamma. ... att en dagstidning den 1 april, d v s då dramat gick mot sin höjdpunkt, tryckte en text om Kosovos stora turistmöjligheter. Samma dag var den enda informationen från Kosovo i övriga tidningar att man hade höjt barnbidraget. Nyhetsprogrammen på TV gjorde också ett sorgligt intryck, med sitt rikhaltiga material från hela världen.

Politika medger att det kunde vara svårt att hålla huvudet kallt under de chockartade händelserna. Samtidigt menar man att skulden bärs av andra än journalisterna. (Också här tycks man vända sig speciellt mot ledningen i Kosovo. Tidningen talar om hur *vissa* tenderar att begränsa informationen inom *lokala* ramar; att de resonerar enligt principen: *vad vi vet behöver inte andra veta*, och att det överhuvudtaget är vanligt att tidningarna försvarar *lokala intressen eller monopolistiska grupper*.) Man slutar med att helt riktigt påpeka det farliga i en sådan presspolitik:

När tidningar förlorar förtroendet hos allmänheten är det

svårt att återställa kommunikationerna. Man kommer i så fall inte att tro oss när det är som mest nödvändigt, även om vi är otadliga i vår information. Och detta drabbar hela samhället, inte bara pressen. Just därför, bör vi i samhällets intresse fortsätta denna diskussion i nyanser som här inte varit på tal.

Avvaktan

Inga väsentliga förändringar sker i den jugoslaviska pressens rapportering av situationen i Kosovo under senare delen av april, och inga nya fakta kommer till allmänhetens kännedom. Den politiska utvecklingen försiggår bakom stängda dörrar i avvaktan på mötet med Kosovopartiets områdeskommitté. I tidningarna manar journalisterna fram bilden av normalisering. Produktionen går för fullt, den politiska differentieringsprocessen har påbörjats och genomförs energiskt.

I centrum för intresset står situationen i Albanien och kritiken av de albanska tidningarnas skrivelser om Kosovo, som man upprört avvisar¹¹. Det kommer emellertid inga nya bedömningar av läget i Kosovo och man går inte in på detaljer i det som inträffat. Det förekommer heller inga betydelsefulla politiska möten under denna tid. Det jugoslaviska kommunistförbundets centralkommitté har visserligen sammanträdde den 23 april, men detta ägnas åt det allmänna tillståndet i partiets grundorganisationer och man berör knappt med ett ord händelserna i Kosovo.

Det finns dock vissa antydningar om att differentieringsprocessen inte går som väntat och att Kosovopartiet har problem. Den 19 april refereras i Politika ett möte vid Kosovos vetenskapsakademi där man i ett uttalande enhälligt fördömer demonstrationerna. Det anmärkningsvärda är emellertid att pressen i huvudsak återger vad Fadil Hoxha, det federala partiets emissarie, har att säga; det finns inga uttalanden från enskilda akademiledamöter.

11. Politika 19.4, 22.4 och 29.4

Den 29 april kommer en artikel om situationen vid universitetet där det också framgår att det finns svårigheter i genomförandet av differentieringsprocessen. Ett tecken på att man från de politiska ledarnas sida inte var nöjda med den nuvarande utvecklingen i Kosovo var ett uttalande av Dušan Dragosavac vid centralkommitténs möte den 23 april (Politika 24 april). Inför den stundande 12:e partikongressen bör man ägna särskilt intresse åt speciella problem. Hit hör också de svagheter som kom till uttryck i Kosovo. Dragosavac tillade: *Vi kan inte vara tillfreds med övervägande allmänna och globala bedömningar*, som i grunden kan vara riktiga, man som inte ger en konkret bild av vissa miljöer.

För övrigt förbereder man sig på firandet av årsdagen av president Titos bortgång och Politikas nummer inför majhelgen och den fjärde maj störs inte av skrivelser om Kosovo. Däremot publiceras, stort uppslaget, den 3 maj ett anförande av Lazar Koliševski, Makedoniens ledande politiker och medlem av det jugoslaviska statspresidiet, som denne höll den 27 april vid ett gemensamt sammanträde med SFRJ:s presidium och *Rådet för skydd av den konstitutionella ordningen*.

Koliševskis tal är en bred genomgång av partiledningens synpunkter i Kosovofrågan och där förebådas det som kommer att sägas några dagar senare vid mötena med Kosovos, Serbiens och Jugoslavens centralkommittéer.

Partiledningen tar ställning

Koliševski tar i sitt tal upp flera av de frågeställningar som diskuterades under april av politiker i Kosovo och på andra håll, och där olika meningar hade kommit till uttryck. I flera fall svarar han direkt eller indirekt på de avvikande åsikter eller tendenser att försvara ledarna i Kosovo som hade förekommit.

I andra fall t ex när det gäller förhållandet till Albanien, står klart att partiledningen sedan Dolancs framträdande har ändrat sin officiella attityd. Koliševski konstaterar inledningsvis att den fientliga aktiviteten framgångsrikt stoppades av de *subjektiva socialistiska krafterna* och vår *socialistiska gemenskaps konstitutionella organ*.

Och han säger:

De mest ansvariga politiska ledarna i Kosovo inte bara samtyckte till användandet av dessa energiska åtgärder, utan begärde själva att man skulle handla så.

Det var alltså inte frågan om att utifrån pådyvla *hjälp*, och Koliševski tillägger att även *våra vänner i utlandet* gav sitt fulla stöd åt aktionen. Han framhåller att fienden ännu inte är helt och hållet avslöjad och krossad, men att detta kräver en intensiv politisk verksamhet som går ut på att komma åt orsakerna till det som hände och undanröja de förhållanden som bidragit till utvecklingen. Här gäller det att komma till rätta med svagheter i Kosovos kommunistparti, liksom i försvars- och säkerhetssystemet i Kosovo, som särskilt i Priština hade visat brister. Koliševski säger även – det är första gången en ledande politiker gör detta – att nationalisternas syfte var att förena Kosovo med Albanien. Detta skulle ske genom att allvarligt undergräva den politiska och sociala ordningen i Jugoslavien. Koliševski framhåller att händelserna i Kosovo åter visat hur farligt det är för kommunistpartiet att kompromissa eller bete sig opportunistiskt gentemot fenomenet nationalism. Det är partiets uppgift att i tid bli varse olika företeelser som kan medverka till uppflammandet av nationalism och detta har alltså inte skett.

Som en av de stora farorna nämner Koliševski tendenserna under senare år till ekonomisk nationalism, strävan att avskärma den egna republiken eller området från samarbete med andra delar av Jugoslavien. Detta är fel, eftersom det utan samverkan aldrig kan finnas en enig arbetarklass i Jugoslavien. Koliševski frågar hur det kom sig att den albanska nationalismen kunde växa sig stark efter tre decennier av självstyrelsesocialism, hur unga människor kunde fascineras av Enver Hoxhas Albanien, *den ultrastalinistiska dogmatismens och despotismens bastion*. Han ger två skäl. För det första sägs nu öppet att Albanien är inblandat:

Det råder inget tvivel om att Albaniens politik och dess nästan obehindrade dagliga propagandaverksamhet gentemot Kosovo är en av de viktigare källorna till den nationalistiska euforin.

Den albanska propagandan är dock inte den enda orsaken. Till

detta kommer våra egna misstag, inkonsekvenser och svagheter på ideologiska, politiska, kulturella, utbildningsmässiga, ekonomiska och andra områden.

Framför allt bär partiet i Kosovo ett stort ansvar:

Vi måste svara på frågan vad de organiserade socialistiska krafterna i Kosovo gjorde, var de befann sig, hur de handlade, när allt detta kunde ske i deras åsyn.

Detta gäller t ex frågan om republik:

Han [fienden] förde t ex systematiskt fram parollen om republik, som många välmenande arbetare och medborgare, ja till och med vissa kommunister, fastnade för.

Detta är ett erkännande av att tankarna på en republik i Kosovo är mycket vitt spridda, och det hos människor som egentligen inte kan betraktas som *fiender*. Koliševski är emellertid kategorisk, det kan aldrig bli tal om något sådant. Det gäller för arbetarklassen och kommunisterna i Kosovo att grundligt fatta att Kosovo är en *integrerad, jämlik och oupplöslig del av den Socialistiska republiken Serbien*. Koliševski framhåller att fienden försökte utnyttja de ekonomiska svårigheterna i Kosovo. Också i det fallet drog han fördel av politiska svagheter i Kosovo, och Koliševski kritiserar bestämt tendensen att på *oansvarigt sätt* diskutera utvecklingsproblemen. Kosovoledarna har alltför ofta talat om provinsens eftersatthet och underlåtit att tala om den hjälp de fått och vilken roll albanernas egna ansträngningar spelar för tillståndet i provinsen.

Alla vi från de otillräckligt utvecklade republikerna¹², och kamraterna från Kosovo i synnerhet, talar för litet om de resultat vi uppnått på alla områden av liv och utveckling inom SFRJ. Vi talar också för litet om den väldiga solidariteten hos alla jugoslaviska folk, hos alla republiker och

12. I Jugoslavien fanns en officiell klassificering av underutvecklade eller otillräckligt utvecklade regioner. Dit hörde republikerna Bosnien och Hercegovina, Makedonien, Montenegro, samt det autonoma området Kosovo. Dessa fick stöd från en särskild utvecklingsfond.

provinsen Vojvodina när det gäller att lösa problemet med en snabbare utveckling av de otillräckligt utvecklade republikerna och SAP Kosovo. Vi understryker inte tillräckligt kritiskt och självkritiskt de egna subjektiva svagheter och misstag som har orsakat en långsammare utveckling än den som har gjorts möjlig genom jugoslavisk solidaritet, via medel från fonden för utvecklade republiker och SAP Kosovo. Om inte dessa subjektiva svagheter hade funnits när det gäller att fastslå utvecklingens inriktning, i användandet av medel, i arbetsproduktivet osv skulle såväl Makedonien, Kosovo, Montenegro som Bosnien och Hercegovina befunnit sig på en högre ekonomisk och social utvecklingsnivå. Vi från de underutvecklade republikerna och Kosovo måste i grunden inse att de utvecklades sociala och ekonomiska framsteg i första hand beror av vårt eget arbete, och först därefter av solidariteten från den jugoslaviska socialistiska gemenskapen... Vi kan inte tillåta att man i halvkvädna och oansvariga offentliga uttalanden skapar intrycket att skulden till vår efterblivenhet skulle vara de utvecklades "egoism" och den jugoslaviska utvecklingspolitiken.

Budskapet är klart. Det lönar sig inte från Kosovoledarnas sida att tala om efterblivenhet och ekonomiska problem i denna situation. De har fått hjälp, men hur har de använt den? Det kan inte vara tal om att se de ekonomiska förhållandena som en ursäkt för oroligheterna.

Koliševski kritiserar sedan utvecklingen av universitetet, där Kosovoledarna återigen själva skapat sig ett problem, också det typiskt för de underutvecklade; samma förhållande råder i Makedonien. Det är de övertaliga akademikerna som nu utgör kärnan bland nationalisterna.

I fortsättningen av sitt tal uppehåller sig Koliševski vid Albanien och dess fientliga politik mot Jugoslavien. Han slår ännu en gång fast att den albanska propagandan har spelat en avgörande roll för oroligheternas utbrott och han anklagar direkt den albanska regeringen och det Albanska arbetets parti för att ligga bakom.

Till sist kommer Koliševski in på den viktigaste delen av sitt tal, som rör

de politiska konsekvenserna av demonstrationerna. För första gången sägs nu klart ut från auktoritativt håll att den politiska ledningen i Kosovo måste utrensas.

I Rådets material talas om behovet av en differentiering i Kommunistförbundet och i ledarskapen i Kosovo, som en nödvändig förutsättning för en framgångsrik kamp mot den fientliga verksamheten. Vad vi sagt är, tror jag, en djup sanning, bekräftad genom SJK:s hela praxis och i alla våra republiker och autonoma områden. Om det måste vi kunna tala öppet. Det är självklart att ingen vettig och välvillig människa med differentiering och ansvar menar något behov av att göra vänner till fiender eller att kvalificera dem som nationalister och irredentister som inte är det. Detta skulle bara gynna nationalisterna och irredentisterna, på samma sätt som det skulle vara skadligt för Kommunistförbundet förklädda nationalister och irredentister fanns kvar i dess led. I vårt samhälle måste det existera ett ansvar inte bara för fientlig verksamhet, utan också för oansvarig och icke solitt skötsel av de uppdrag som enskilda blivit anförtrödda och som de accepterat. Om vi inte ställde dem till ansvar som är mest ansvariga för att denna eskalation av nationalism ägt rum bland ungdomen i Kosovo och för att Kommunistförbundet i Kosovo och nära nog hela det samhällsliga självförvarssystemet i en krissituation visat allvarliga svagheter, skulle vi försvaga våra ansträngningar i kampen för en stabilisering av det politiska läget i Kosovo och förlora förtroendet hos de arbetande människorna och medborgarna för Kommunistförbundens i Kosovo, Serbien och Jugoslavien förmåga och beredskap att beslutsamt förhindra en upprepning av det som skedde i Kosovo eller (kan ske) i varje annan del av Jugoslavien.

Koliševskis tal är viktigt därför att det klarare än något tidigare uttalande redogör för den jugoslaviska partiledningens hållning i flera betydelsefulla frågor. Det framgår även hur svår situationen måste ha varit, och att polis och säkerhetsstyrkor under krisens första skede inte fungerade. Framför allt visar det emellertid, tillsammans med det övriga material som finns tillgängligt vid den här tiden, att det verkligen råder motsättningar mellan

partiledarna i Kosovo och övriga Jugoslavien. Om det inte vore så skulle det inte funnits anledning att så utförligt argumentera om ekonomin, om områdets relation till Serbien, om Kosovoledarnas eget ansvar. Koliševski måste öppet kräva att partiledningen i Kosovo tar konsekvenserna av sitt misslyckande, och han är också tvungen att förklara varför de måste avgå, även om de inte kan klassificeras om fiender. Samtidigt är talet ändå relativt försonligt i tonen och det torde inte vara en tillfällighet att det just är den högt ansedde Lazar Koliševski, representant för en underutvecklad republik, och framför allt inte serb, som representerar den jugoslaviska partiledningen.

Den 5 maj publicerar Politika en artikel inför Kosovos Kommunistförbunds Områdeskommittés sammanträde. Man skriver om partiets och säkerhetsorganens misstag och felbedömningar och förmodar att *någon kanske också måste ta sitt ansvar*. För övrigt sägs det nu, har situationen i årtal, varit otillfredsställande, med olika utslag av nationalism och försök att skapa oro. Ingenting har emellertid gjorts för att komma till rätta med problemen. I artikeln får den jugoslaviska allmänheten dessutom för första gången reda på att det också efter den 3 april har förekommit oroligheter. Man talar om hur i flera städer *grupper av ungdomar har uppträtt provokativt nationalistiskt i vita mössor och traditionella albanska folkdräkter, igenkänningstecken som man annars inte bär* (dvs man har alltså, iförda den vita filtkalott som traditionellt bärs av vuxna albanska män i Kosovo och Makedonien, promenerat på korso). Sådana ungdomsgrupper har på flera håll försökt framkalla nya demonstrationer, särskilt i samband med 1 maj, och Politika talar om *incidenter* i Uroševac, Suva Reka, Lipljan, Orahovac, Istok och Peć.

Uppgårelsen: de tre sammanträdena

Den stora politiska uppgörelsen med situationen i Kosovo kom alltså i början av maj, en dryg månad efter de svåraste oroligheterna, då de tre centralkommittéerna, partiets högsta organ, i Kosovo, Serbien och Jugoslavien sammanträdde.

Den jugoslaviska allmänheten får nu en annan bild av läget än den som gavs de första veckorna efter demonstrationerna. Från partiledningens sida medger man att oron fortsätter i olika former och att situationen inte är under kontroll. Man framhäver, till skillnad från vad Dolanc gjorde under sin presskonferens, allvaret i det som inträffade och använder ord som terror och uppror. Vidare trycker man hårt på att det verkligen skulle röra sig om organiserade försök att underminera den sociala och politiska ordningen i Jugoslavien. Försök som syftade till att förena Kosovo med Albanien.

För övrigt talar man nu öppet om Albaniens aktiva roll. En av huvudorsakerna till demonstrationerna är den långvariga indoktrinering och subversiva verksamhet som letts av den albanska regeringen.

Partiledningen i Kosovo utsätts för allvarlig kritik, för att under lång tid ha varit oförmögen att fullgöra sina förpliktelser och för att ha tolererat en växande nationalism. Samtidigt kommer de skillnader i bedömningar och den oenighet om politiken som man redan från början anade till klart uttryck. Frågor som orsakerna till demonstrationerna, Kosovopartiets roll och Kosovos relation till övriga Jugoslavien får i diskussionerna olika svar.

Kosovos områdeskommitté

Den 5 maj (jfr Politika 6 och 7 maj) samlas Kosovos Kommunisters Förbunds Områdeskommitté (PK SK Kosovo) till möte. Närvarande är också Dušan Dragosavac (medlem av det jugoslaviska partipresidiet) och Budimir Vukašinić (medlem av Serbiens partipresidium), en klar markering av Kosovopartiets samhörighet med och beroende av det serbiska och det alljugoslaviska partiet.

Inledningstalet hålls av medlemmen i Kosovos partipresidium, den politiske veteranen Ali Shukriu. Han går igenom den bild av situationen som nu blivit den officiella. Oroligheterna i Kosovo var ett försök till kontrarevolution, som syftade till att avskilja Kosovo och andra områden bebodda av albaner

och införliva dem med Albanien. De inblandade har varit alla slags fiender till Jugoslavien, från fascistiska element till s.k. marxistiskt-leninistiska grupper. De har i sin verksamhet haft stöd utifrån, både från Albanien och från den antijugoslaviska albanska emigrationen i utlandet. Shukriu ger vidare upplysningar som visar att oron ingalunda har lagt sig. Flera mer eller mindre allvarliga incidenter har inträffat och det pågår ständiga försök att skapa oro. Man sprider rykten bland befolkningen, skriver paroller och delar ut flygblad. Enskilda hotas och trakasseras på olika sätt och fastän skolorna officiellt har återupptagit arbetet störs verksamheten på många håll av bojkott av undervisningen. (Det visar sig alltså att det som tidigare skildrats som eventuella kommande händelser, jfr s 9, redan har inträffat).

Shukriu menar att eftersom den fientliga aktiviteten pågått under hela efterkrigstiden från olika gruppers sida, kan man inte tala om någon överraskning. Det enda som kan överraska är att händelserna fick en sådan omfattning, att man hade lyckats indoktrinera en så stor del av ungdomen, och att demonstrationerna hade en så brutal karaktär. Shukriu kritiserar den beredskap partiet hade inför händelserna och understryker att det fanns stora brister bland de politiska organisationerna överhuvudtaget. De lokala försvarskommittéerna, liksom partiets kommunala ledningsorgan behöll ofta viktiga upplysningar för sig själva, vilket innebar att stora delar av partiorganisationen inte var beredd på det som inträffade.

Shukriu går i sitt anförande in även på utbildningspolitiken och kritiserar den planlösa utbyggnaden av universitetet. Han kritiserar skarpt lokalförsvarets organisationer, som var otillräckligt utrustade och inte hade haft förmåga att *eliminera orsaker till och följder av krissituationen*. Han påtalar till sist att det inte finns någon plats i partiet för dem som försöker undvika kamp eller möda, som vill kompromissa med fienden, och han lägger ansvaret för det som hänt på partiet och speciellt dess områdeskommitté.

Ändå finns i Shukrius tal en viss försiktighet. Man kan lägga märke till att han inte kräver några bestämda politikernas avgång. Han talar vidare om att det nu gäller att rycka upp fienden med rötterna, men att detta samtidigt kräver tålmodigt och envist arbete och kommer att bli en långdragen process. Han talar också explicit om den sociala och ekonomiska situationen som bidragande orsak till det instabila politiska läget.

I stort sett följer Shukriu det underlag, den rapport över händelserna, som

iordningsställt av partipresidiet inför mötet (och som endast publiceras i sammandrag av Politika). Dokumentet innehåller tydligen mer detaljerade beskrivningar och bedömningar av läget. Här sägs t ex att man i Kosovo från partiets och myndigheternas sida varit alltför tolerant mot besökare från Albanien som i många fall har missbrukat sin ställning som gäster. De skulle bl. a vid upprepade tillfällen ha krävt att president Titos bild avlägsnades ur de salar där man framträdde eller från de bussar med vilka man färdades.

Rapporten kritiserar ingående kulturlivet, talar om en chauvinistisk historieforskning, om hur man i undervisningen har negligerat det som binder Kosovo samman med Jugoslavien; överhuvudtaget kritiseras bristen på en marxistisk-klassmässig analys av nationalitetsfrågan.

Man går också in på språkpolitiken. Det har tydligen på en rad arbetsplatser varit praxis att man för alla poster har krävt tvåspråkighet, något som givetvis automatiskt har uteslutit en majoritet av Kosovofödda serber och montenegriner som eventuella sökande. Det kommer senare fram att man också i många fall har fått högre lön för kunskaper i albanska.¹³ Vidare kritiseras användandet av läroböcker från Albanien, något som skett utan att man tillräckligt har granskat deras politiska innehåll. Överhuvudtaget riktas kritik mot hela kultursektorn. Särskilt har man i radio och TV, eller vid välbesökta konserter, spelat chauvinistiska sånger som skapat *euforiska stämningar* hos åhörarna. Exempel på sådana texter är (Politika 20 maj):

Genom våra vener flyter samma blod. En fana håller albanen över huvudet. Kosovo har fött Dig till alban. Sådana hjältar har Albanien haft, från Kosovo till Skopje.

I rapporten sägs också att det har förekommit vissa problem med *differentieringsprocessen*. Man uppehåller sig positivt i skildringen av SUBNOR (veteranorganisationen) vars medlemmar under den senaste tiden spelat en aktiv roll i kampen mot fienden vid de otaliga möten som hållits i provinsen. Samtidigt sägs att man också i denna organisation haft problem med männskor som inte velat ta avstånd från demonstrationerna, för att deras barn har varit inblandade. I några fall har det rört sig om hela organisationer.

I den debatt som följer upprepas de punkter som Shukriu och rapporten re-

13. Politika 9.5.1981

dan tagit upp: kontrarevolution, införlivande med Albanien, slapphet inom partiet, ett parti genomsyrat av kompromissvilliga och opportunisterna, liksom rena nationalister; läroböcker från Albanien, professorer från Albanien, eftergivenhet mot delegationer och grupper från Albanien, lärarkåren i Kosovo och dess opålitlighet, den felaktiga ekonomiska politiken. Bland dem som yttrar sig kan man lägga märke till Kosovos premiärminister Bahri Oruçi. Denne påtalar särskilt svagheter i den ekonomiska politiken och tendensen att ekonomiskt avskilja Kosovo från övriga Jugoslavien. Han framhåller vidare att utbildningsväsendet inte har utvecklats efter Kosovos reella behov och menar att den albanska nationalismen har gjort mest skada just inom här. Oruçi är för övrigt den ende (vid sidan av Bakalli) som direkt tar ett personligt ansvar för det som hänt:

Vi måste öppet säga att det finns ett moraliskt-politiskt ansvar hos regeringen, särskilt hos mig som premiärminister och medlem av Kosovos partipresidium, för det idémässiga tillståndet inom dessa områden och i myndighetsorganen, särskilt vad gäller deras bristande effektivitet, något som Områdeskommittén har att ta ställning till.

Ett hårt utfall mot Kosovoledningen kommer från Kolë Široka (som något senare kommer att bli ledare för SSRNJ, den socialistiska alliansen, på federal nivå). Široka undrar varför man inte i analysen av händelserna den 11 mars, brydde sig om de bedömningar som gjordes av Veli Deva (som utses till ny partiordförande), Azem Vllasi (blivande ordförande i socialistiska alliansen i Kosovo) eller Asllan Fazlija (Prištinas partiordförande) och andra som redan då hade talat om demonstrationernas fientliga innebörd och målsättningar, d.v.s. han pekar på den oenighet som funnits och fortfarande finns inom partiledningen. Široka sade vidare att man ännu inte hade börjat genomföra de beslut som fattats vid partipresidiets senaste sammanträde och han krävde uteslutning ur kommunistförbundet av alla dem som uppträder tveksamt.

Redzep Hamiti säger i sitt anförande att det *i vissa miljöer* råder oenighet bland lärarna i bedömningen av de fientliga aktiviteterna. Några hävdar att man helt enkelt dramatiserar *vissa överdrifter*. Han påtalar vidare det faktum att det varit alltför lätt för personer som dömts för nationalism att hitta nytt arbete på annan ort och anklagar i det sammanhanget kommunala och områdesmyndigheter och menar också att man måste börja diskutera

den *moraliskt-politiska kvaliteten* i domstolsväsendet.

Sinan Hasani, vice talman i det federala parlamentet i Belgrad, kritiserar i sitt tal skarpt ledarskapet i provinsen liksom långsamheten i utrensningen av partimedlemmar:

Sinan Hasani talade därefter om syftet med den politiska aktionen och effektiviteten i den hittillsvarande differentieringsprocessen i området och konstaterade att denna process är mycket svår och går långsamt, eftersom man väntar att också ledarskapet i provinsen skall få sitt ansvar fastställt. Han underströk att ingen kan undgå personligt och kollektivt ansvar för det som hänt i området och sade att man måste se de senaste händelserna också i relation till den långsamma utvecklingen av självstyrelserelationer.

Han talade vidare om monopolism, karriärism och *nepotism* hos vissa delar av ledningen och anklagade dem också för *inadekvat beteende i privatlivet*. Emellertid sade han

är det tendensiöst att leta efter fiender bland de ledande kadreerna, det är oacceptabelt; däremot är det nödvändigt att peka på en viss tolerans som funnits bland dessa kadrer mot de fientliga aktiviteter som lyckats skapa en egen idéplattform. Man måste nu kritiskt och kommunistiskt analysera områdesledningens förmåga att ta sig ur den uppkomna politiska situationen.

Hasani talar således klarare än andra om de svårigheter partiet har att fortsätta den utrensningsprocess som påbörjats, och som flera andra talare kräver han, utan att nämna några namn, att partiledningen måste ta sitt ansvar. Även om de inte själv kan anklagas för nationalism har ledarna genom sitt handlande banat väg för det som hänt, och några måste därför avgå. Inte minst, vilket är viktigt, för att kunna sätta igång differentieringsprocessen på det lokala planet.

Asllan Fazlija, Prištinas partichef, gjorde i sitt anförande flera intressanta anmärkningar. Dels försvarade han partiledningen, dels gav han en mer nyanserad bild av det som hänt. I polemik med den nu officiella synen, som kom till uttryck i bl. a Koliševskis och Shukrius tal, hävdar han att Kosovos partiledning hela tiden haft situationen under kontroll:

Hur mycket vi än kritiserar, hur mycket vi än anklagar Kommunistförbundet och de subjektiva krafterna för att de inte förhindrat utbrotten av fientliga aktiviteter, tror jag man bör säga ifrån att just kommunistförbundet i spetsen för övriga subjektiva krafter hade läget under kontroll i alla svåra ögonblick och vid alla tidpunkter. Men till detta konstaterande lade också Fazlija bedömningen att kommunistförbundet självt är drabbat av stora problem, att dess klassmässiga struktur, revolutionära attityd och kampanj är otillräckliga, att dess organisationsgrad och aktionsenhet är bristfällig, särskilt i större och mer komplicerade miljöer som städer, universitetet, stora företag. En annan påtaglig svaghet hos kommunistförbundet, fortsatte Fazlija, är bristande förmåga att "lukta" sig till ideologiska tendenser som är oförenliga med kommunistförbundets idémässiga och politiska orientering, särskilt i nationalitetsfrågan, i en situation där man befriat sig från "förbrionitidens tvång"¹⁴ som tidigare utgjort en begränsning när det gällde förverkligandet av nationell jämlikhet. Denna befrielse har dynamiserat den nationella utvecklingen, men samtidigt har krafter kunnat göra sig gällande som underblåst nationell romantik och nationalism, särskilt hos ungdomen, vare sig det rör sig om strömningar från Albanien eller om de uppstått här och grundat sig på ett traditionellt medvetande, särskilt ute i byarna. Fazlija anser att de ekonomiskt-sociala problemen bidrog till att alla slags fiender kunde bli en samlingspunkt just för de människor som drabbats hårdast. Det är ändå fråga om en svår ekonomiskt-social situation som Kosovo befinner sig i. Och trots goda resultat, är Kosovo fortfarande relativt sett efterblivet. Man kan klandra politikerna ["de samhällseliga faktorerna"] för att de lät utbildningspolitiken utvecklas mer på grund av trycket från ungdomar och deras föräldrar och än av hänsyn till näringslivets krav.

Men man kan heller inte bortse från det faktum att det finns faktorer som begränsar möjligheterna till sysselsättning i områdets näringsliv och samhällseliga sektor.

14. "Förbrionitiden" syftar på perioden fram till centralkommitténs plenum i juli 1966 på ön Brioni, vid vilket Aleksandar Ranković avsattes och bl. a hans Kosovopolitik kritiserades.

Fazlija fortsätter att tala om orsakerna till nationalismen:

Vi möter hos ett allt större antal medlemmar av den albanska folkgruppen, särskilt i byarna och bland dem i intelligentian som kommer från landsbygden, en överdriven föreställning om att albanerna under historien inte varit herrar i sitt eget land utan alltid levt under den ene eller andre. Dit hör också tanken att man i något slags republik, t ex en Kosovorepublik, som man säger, skulle kunna förverkliga dessa aspirationer och bli sina egna. Kommunistförbundet har inte varit tillräckligt medvetet om detta och har inte särskilt sofistikerat tagit itu med det, utan endast vid de tillfällen när detta medvetande klarare kommit till uttryck, som fallet var 1968 eller som det är nu. Därför har det också saknats en organiserad tolkning av historien och vår federations karaktär som har berikats genom områdets ställning och förhållandena i Serbien.

Sedan säger Fazlija, vilket med tanke på vad som senare kommer att uttalas, och vad som redan sagts, är synnerligen viktigt:

I arbetet på att komma till rätta med dessa misstag måste vi beslutsamt kämpa mot alla försök att förminska områdets självständiga status inom ramen för det politiska systemet, och verka för en fortsatt bekräftelse och ett konsekvent förverkligande av de lösningar som fastställts i Jugoslaviens, SR Serbiens och SAP Kosovos konstitutioner 1974.

Det får med andra ord inte bli tal om att ta de olyckliga händelserna till inräkning för en återgång till en mer centralistisk politik, där Kosovo skulle få en minskad autonomi.

Fazlija gav alltså en mer *sociologisk* framställning av krisen. Även om partiet har sina svagheter, även om det har förekommit propaganda från Albanien, präglas Kosovo av djupgående sociala och kulturella processer, som förklarar varför nationalismen kunde växa sig stark. Den utlösande faktorn är inte minst den svåra situation Kosovo befinner sig i ekonomiskt, och som innebär att nationalismen fått fotfäste bland dem som har det svårt. Detta är något helt annat än Kolë Shirokas karaktäristik av demonstranterna som folk som *inte arbetar, som studerat i sju, åtta år, har gott om pengar, reser*

utomlands. Och det är ett direkt svar till Koliševski och andra höga partiledare som vill tona ned Kosovos ekonomiska och sociala problem.

Det har sitt stora intresse att det just är Fazlija som kommer med denna kommentar, eftersom han enligt Široka skulle varit en av dem - i motsats till Bakalli och andra - som redan på ett tidigt stadium varnade för att det rörde sig om fientliga aktioner. För övrigt väljer flera av dem som tidigare varit framträdande i debatten att tala om relativt intetsägande saker, eller inte säga något alls. Attackerna mot partiledningen kommer från albaner med nära anknytning till federationen eller från serber/montenegriner. Dušan Dragosavac, serb från Kroatien, som representerar den federala partiledningen, är emellertid försiktig och talar i allmänna ordalag. Ingen nämner Bakalli vid namn, men denne tar någonstans mitt i debatten till orda och meddelar plötsligt sin avgång som ordförande i Kosovos Kommunistförbund. Bakallis tal publicerades för övrigt inte i sin helhet förrän under slutet av maj i den bok som Politika lät sammanställa om händelserna (jfr *Šta se događalo na Kosovu* s. 82–87).

Bakallis tal var mycket försiktigt hålllet. Han säger inledningsvis att han är ense med de bedömningar som gjorts av orsakerna till oroligheterna och deras fientliga karaktär. Därmed tar han delvis tillbaka det han sade vid partipresidiets möte i Priština i början av april. Å andra sidan säger han sig inte vilja gå in på några detaljer när det gäller bakgrunden till händelserna *eftersom det talats mycket om dem och det kommer att bli nödvändigt att senare fördjupa våra analyser* (en indirekt kritik av den vändning diskussionen tagit). Bakalli betonar att han menar att Kommunistförbundet bär ansvaret för händelserna men hans formulering har en biton av självförsvar och han hävdar, i motsats till vad många påstår, att Kosovopartiet *inte* haft en annan ideologisk och politisk framtoning än det jugoslaviska kommunistpartiet:

Också vid sidan av en korrekt idépolitisk orientering hos Kommunistförbundet i Kosovo och i områdeskommittén, som enligt min mening, överensstämmer med de jugoslaviska kommunisternas förbunds orientering och politik, kan man lägga märke till att förverkligandet av denna politik i många delar av området legat långt under den nivå av förmåga och ansvar som är nödvändig för att [partiet skall] spela en

revolutionär roll i Kosovos motsägelsefulla miljö. ¹⁵

Bakalli talar för övrigt om kommunisternas svaghet som endast en av orsakerna till den uppkomna situationen. Man kan vidare hos Bakalli spåra en djup bitterhet mot ledarna i Albanien (en bitterhet som återkom också i Hoxhas många anföranden). D.v.s., man har i Kosovo försökt vara en brygga mellan två stater, men det goda uppsåtet har förråtts av Albanien, vars ledare en gång enligt Bakalli kommer att få stå till svars inför sitt folk för vad de åstadkommit.

Bakalli talar i allmänna ordalag, enligt de gängse formuleringarna, men går inte in på detaljer. Det blir en avbön för bristande styrka men inget erkännande av konkreta fel. Han medger att man har fått in nationalister bland partimedlemmarna, men vill inte karaktärisera partiet som nationalistiskt, och han går inte in på frågan om differentieringsprocessens förlopp. Bakalli anser att kritiken mot partiet och områdeskommitténs presidium är befogad i den meningen att man har sysslat med *forumarbete*, varit ineffektiv när det gäller att förverkliga politiken, och han kommer till sist in på sin egen roll:

Jag är övertygad om att det största ansvaret för dessa brister och för den kritik som riktats mot Kosovos kommunistförbund objektivt bärs av mig, som ordförande för PK SK, för att jag inte varit tillräckligt vaksam när det gäller att mer kritiskt bedöma vissa företeelser, liksom att när jag analyserat och talat om vissa förhållanden inte varit tillräckligt energisk i att vidta åtgärder och genomföra aktioner. Detta ansvar känner jag uppriktigt och jag är förmögen och beredd att aktivt medverka till inte bara övervinandet av den nyligen uppkomna situationen, utan också till det revolutionära befästandet av kommunistförbundet och avlägsnandet av mina brister som kommunist. ¹⁶

Bakalli framhåller att han vid upprepade tillfällen under den senaste tiden erbjudit såväl områdeskommittén som det högsta partipresidiet sin avgång, men att man uppmanat honom att sitta kvar. Vid sista presidiummötet i Priština gick man dock med på hans avgång. Bakalli säger att han är beredd att ta allt ytterligare ansvar som kan komma att krävas, men att han idag vill avgå som

15. Šta se događalo na Kosovu, s 86

16. Šta se događalo na Kosovu, s 87.

ordförande i partiet. Till sist säger han med adress till dem som talar om en längre tids missförhållanden, att han överlåter åt partikonferensen och åt tiden och praktiken att bedöma *vad som under dessa tio år har uppnåtts i positiv mening*.

Bakallis tal är till formen traditionell kommunistisk självkritik och han tar alltså sitt ansvar som innehavare av den funktion han har beklätt. Men han är inte beredd att medge att han har begått några ideologiska felsteg. Och han menar att man inte enbart kan se hans tid som Kosovos ledare som något negativt. Det sensationella är för övrigt att han *inte* avgår ur partipresidiet, utan kvarstår i den högsta partiledningen i Kosovo.

Flera talare gav uttryck för den irritation och misstämning som råder bland serbiska och montenegrinska partimedlemmar i Kosovo, och en av dem, Lazar Vujović, tog upp den brännande frågan om serbernas och montenegrinernas utflyttning från området. Några dagar innan hade preliminära siffror från folkräkningen 1981 (Politika 8 maj) visat att serbernas andel av Kosovos befolkning sedan 1971 sjunkit från drygt 18 till 13,2 procent.

Varför har man så snabbt glömt SK Kosovos områdeskommittés 28:e sammanträde i juni 1971, som uttömmande diskuterade frågan om yttringar av nationalism och särskilt frågan om serbernas och montenegrinernas utflyttning från Kosovo. I stället för att gå vidare enligt dessa slutsatser har de överhuvudtaget inte nämnts. Det är åtminstone för mig oklart varför människor som diskuterade och pekade på yttringar av nationalism och hur serber och montenegriner flyttade ut, blev stämplade som bärare av en dogmatisk linje som ville utså splittring mellan Kosovos folkgrupper.

Överhuvudtaget blev inte mötet den uppvisning av allmän enighet som man kanske hade tänkt sig. Det förekom till och med klart *fientliga* uttalanden. Universitetsprofessorn Dervish Rozhaja väckte ont blod hos ett antal deltagare, när han ville förklara demonstrationerna som ett utslag av vissa folkpsykologiska och etnologiska särdrag i Kosovo. Samma förbittring mötte vice premiärministern Pajazit Nushi, som menade att de albanska läroböckerna (de från Tirana) som användes i själva verket kännetecknades av sitt *internationalistiska* innehåll, inte av stalinism eller antijugoslavism. I det sammanhanget uppstod en debatt om universitetet och från serbiskt håll klagades det på att albaner tycktes ha monopol på universitetstjänster och att

man ville göra allt, bara inte anställa folk från Kosovo (d . v . s . serber). Man påtalade också att språkpolitiken överhuvudtaget var ett hot mot nationell jämlikhet. Att situationen vid universitetet inte var särskilt ljus från partiets synpunkt blev allt tydligare, och Fadil Hoxha uttryckte detta mycket klart:

Jag hade väntat mig att de kamrater som arbetar på universitetet och i andra undervisningsinstitutioner skulle vara mer kritiska. Jag är inte säker på att enbart de är skyldiga till situationen, men jag hade trott att de skulle säga hur saker och ting förhåller sig. Varför har ingen av dem trätt fram inför allmänheten och öppet sagt om han instämmer eller inte med demonstranterna. I denna stund kan man inte sitta på två stolar.

(Inom, parentes sagt, kan man tillägga att Hoxha såg en lösning på språkfrågan, som ingen annan, särskilt inte från serbisk sida, har velat beröra. Han menade nämligen att både serbiska och albanska barn borde lära sig båda språken. Samt att både albanska och serbiska förklaras som officiella språk.)

Områdeskommitténs möte avslutades med att man bekräftade Bakallis avsked. Till ny ordförande i partiets presidium valdes Veli Deva. Deva är 58 år gammal och krigsveteran. Mellan åren 1965 och 1971 innehade han posten som partiordförande i Kosovo för att efterträdas av Mahmut Bakalli. Han lämnade då toppolitiken och blev företagsledare i gruvkomplexet *Trepča*. Devas avslutningstal var allmänt hållet, och han manade partimedlemmarna att beslutsamt kämpa för att lösa den svåra situationen. Han betonade behovet av att nu se framåt:

Det för oss viktigaste i detta ögonblick är att vi nu har bestämt kursen för vidare aktioner och för en förändring av situationen, och det en verklig förändring... Vi har ett historiskt ansvar och en plikt att åstadkomma en verklig stabilisering, ty Kosovos kommunistförbund har kraft att kämpa.

Mötet i Kosovo blottlade således den oenighet som fanns både inom partiet i Kosovo och mellan Kosovopartiet och andra partiinstanser. Det stod klart att man under de kritiska dagarna hade varit handlingsförlamad, att tillståndet i partiet måste betraktas som mycket allvarligt, och att utrensningssprocessen inte alls går som den skall, särskilt inte inom kulturlivet, men inte heller i fö-

retagen, domstolsväsendet eller den statliga och kommunala administrationen. Någon egentlig förklaring till hur oroligheterna hade uppstått fick man inte, men det stod klart att läget ännu inte hade stabiliserats, liksom att breda befolkningslager, också partimedlemmar, hade svårt att anamma den officiella tolkningen av det skedda.

Det serbiska partiets centralkommitté

Dagen efter partimötet i Priština hölls i Beograd ett sammanträde med det serbiska kommunistförbundets centralkommitté (jfr Politika 7 och 8 maj). Det som då hördes var delvis en fortsättning på det som dagen innan sagts i Kosovo. Där fanns inga helt nya fakta vad gällde orsakerna till det som hade hänt eller bedömningarna av situationen. Emellertid var tonen hårdare, och man talade mer i klartext än i Priština. Utan tvivel kunde man spåra en påtaglig upprördhet över läget i Kosovo.

Inledningstalet hölls av den serbiske partiordföranden Tihomir Vlaškalić. Han konstaterade att detta hade varit en direkt uppmaning till uppror, att det var första gången efter andra världskriget man stött på terror av sådana mått. Hela aktionen hade varit noga genomtänkt och välorganiserad, man hade försökt bemäktiga sig vissa institutioner, framför allt säkerhetsorganens, polisens och partikommittéernas byggnader. Detta var en klasskamp och i den kampen krävs av kommunisterna att de gör sitt yttersta:

Minsta tecken på tvekan eller rådvillhet, eller försök att urvattna analyser eller uppgifter, skulle ha svåra följder för kommunistförbundets ledande roll i vårt samhälle och för den självstyrande inriktningen av dess utveckling. Av kommunistförbundet krävs idag beslutsamhet och energi, ett skärpande av ansvaret och en öppen idépolitisk kamp mot alla motståndare till detta samhälle.

Vlaškalić underströk att fienden ännu inte är besegrad, utan fortsätter med sin propaganda och sina provokationer. Han kritiserar öppet kommunisterna i Kosovo för deras sätt att leda uppreisningen och påminner om att man i stora delar av Jugoslavien, framför allt i Serbien har förlorat förtroendet för ledarna i Kosovo:

Vad gäller kommunisternas aktion i Kosovo finns där både rådvillhet, tveksamhet och passivitet. Situationen är sådan

att varje medlem klart måste bestämma sig ... Ledarskapen måste handla mer beslutsamt. De måste i kraftfulla ordalag, med tydlig kritik och självkritik, liksom organiserat handlande leda alla kommunister till kamp. Förtroendet och stödet kommer att öka i och med förverkligandet av en sådan grad av kritik och självkritik som de senaste dagarna har börjat manifesteras i Kosovos kommunisters förbund, särskilt vid gårdagens möte med områdeskommittén... Aktionerna måste vara inte endast bred vad gäller antalet möten, utan djup också till innehållet, så att övertygelse och beslutsamhet stärks i varje kommunistens sinne, och det klart visar sig vilka som inte hör hemma bland partiets medlemmar.

I sitt tal fortsätter sedan Vlaškalić med en detaljerad genomgång av den sociala och ekonomiska situationen i Kosovo. Han pekar på den mycket snabba utveckling som skett, all den hjälp man fått av andra, inte minst från Serbien. Han påpekar också att utvecklingen lett till stora sociala problem, men han menar att idén att Kosovo skulle vara exploaterat är en ren lögn och att ledarna i Kosovo i det sammanhanget bär ett stort ansvar eftersom de inte tillräckligt ofta och tydligt har förklarat för folk i vilken omfattning Kosovo fått stöd. Istället har man talat om ökade skillnader mellan området och övriga Jugoslavien, vilket nationalisterna har utnyttjat i sin propaganda. Detta får ses som ett direkt svar till Fazlijas, Bakallis, men även Shukrius och andra Kosovoledares bedömning av den sociala situationen som orsak till krisen. Bakgrunden till nationalismen och den senaste tidens händelser kan enligt Vlaškalić ingalunda sökas i den socio-ekonomiska situationen. Istället är det fråga om *de sociala relationerna, den subjektiva socialistiska faktorernas handlingsberedskap*, det politiska klimat som skapats av kommunistpartiet i Kosovo.

Ledarna i Kosovo har, menar Vlaškalić, inte tillräckligt utvecklat den socialistiska självstyrelsen. Istället har det funnits tendenser till *etatistisk* och *byråkratisk socialism*, och ledarna har varit avskurna från det arbetande folket, ägnat sig åt *forumarbete*,¹⁷ Detta har inneburit att man negligerat den klassmässiga aspekten av nationalitetsfrågan, vilket i sin tur har bidragit till

17. Dvs. stängt in sig i sammanträden i partikommittéer och andra institutioner (forum).

att nationalismen har kunnat växa sig stark.

Vlaškalíć kritiserar vidare Kosovoledarna för att ha satsat på tung industri, negligerat jordbruket och använt utbildning som en ventil för arbetslöshet. Detta var också det ett svar till Fazlija. (Man kan göra den reflektionen att denna typ av kritik inte enbart drabbar ledarna i Kosovo, utan flertalet av de jugoslaviska republikerna.)

Vlaškalíć understryker att man varit släpphänt mot nationalismen och frågar sig om inte den bristande uppgörelsen med irredentisterna 1968 har bäddat för dagens situation. Han tar också explicit upp frågan om utflyttningen av serber och montenegriner och väntar sig en helt annan politik från Kosovoledningens sida:

De serbiska kommunisterna har tidigare motsatt sig de teser om utflyttningen som fördes fram av serbiska nationalister för mer än tio år sedan. Nu måste de albanska kommunisterna visa samma beslutsamhet och påbörja en kamp mot alla de situationer i vilka storalbansk nationalism skapar oro bland andra nationer i Kosovo.

Vlaškalíć riktar mycket hård kritik mot Kosovopartiets organisation och beredskap, en kritik som går avsevärt längre än den som uttalades dagen innan av Shukriu och andra albanska politiker. Enligt Vlaškalíć har det länge funnits stora svagheter, vilka kulminerade under oroligheterna.

Felaktiga politiska bedömningar, tveksamhet och försening när det gäller korrekta analyser, långsamhet och obeslutsamhet i aktionerna, har sina verkliga rötter i sedan länge existerande svagheter. I avgörande ögonblick såg man inte händelserna i deras rätta ljus och omfattning, eftersom det samtidigt skulle inneburi att man gjort upp med egna misstag och släpphänthet i det tidigare politiska arbetet. Därför blev också informationen under själva händelserna otillräcklig, man fruktade att allmänheten [våra arbetande människor] skulle få veta vad som hände i Priština och andra kommuner. Partiets medlemmar visade ingen kampanj och inte den beslutsamhet man kunde vänta sig, i synnerhet inte i de miljöer där fiendens verksamhet tog sig öppna uttryck. Detta medförde en rad svagheter i vårt systems sätt

att fungera, särskilt vad gäller territorialförsvaret och det samhälleliga självförsvaret (säkerhetstjänsten-civilförsvaret). Medvetenheten om detta fordrar av Kosovos kommunistförbund och dess ledarorgan att helt och hållet konkret ställa frågan om kollektivt och personligt ansvar, en av förutsättningarna för differentiering och för uppbyggandet av en ny plattform.

Vlaškalićs dom är förödande och han ser en utrensning bland de ledande kadreerna som en förutsättning för att man skall komma till rätta med situationen i fortsättningen. Mot slutet av sitt tal tar Vlaškalić upp en mycket viktig fråga som händelserna i Kosovo har aktualiserat: relationerna mellan republiken Serbien och de autonoma områdena. Han understryker att grunden för all vidare utveckling är att områdena utgör integrerade delar av den serbiska republiken. Det gäller att med självstyrelsemetoder åstadkomma en enighet i Serbien. I partiet krävs bättre information, mer demokratisk centralism, en intim ömsesidig samverkan och *aktionsenighet*. Han säger också till sist att kommunisterna i Kosovo, som i första hand har att kämpa för en ny situation, i detta sitt arbete inte kommer att vara ensamma. Man kommer från Serbiens sida att

ge fullständigt stöd och hjälp när det gäller att komma till rätta med de fientliga krafterna och deras illegala organisationer, att mobilisera hela Kosovos kommunistförbund för att avlägsna de uppkomna problemen och svåra följderna särskilt beträffande de mellanfolkliga förhållandena

Det serbiska partiet avser således i fortsättningen att skaffa sig en starkare ställning i förhållande till ledarna i Kosovo. Och detsamma gäller övriga samhällsorgan i Serbien. Det som Vlaškalić tog upp i sitt tal återkommer också i övriga anföranden. Centrala ämnen är Kosovokommunisternas bristande vaksamhet och deras eftergifter i kampen mot nationalismen. Vidare diskuterar man särskilt förhållandet till Serbien, utflyttningen av serber, utbildningsfrågorna och tendenser till ekonomisk avskärmning från Kosovos sida.

Špiro Galović, sekreterare i det serbiska partiets presidium, frågar sig till och med om inte partiet i Kosovo självt har blivit en härd för nationalism. Han påpekar även att man i det serbiska partiet och den serbiska statsledningen har saknat information om det som hänt. Man vet t ex ännu inte officiellt vad

som tilldrog sig vid mötet med partipresidiet i Kosovo den 11 mars. Galović menar också att det är en ohållbar situation att universitetet i Priština har mer intima förbindelser med Tirana än med Belgrad och betonar att det måste finnas en reell enhet mellan Kosovo och Serbien.

Petar Kostić, serb och sekreterare i Kosovos partipresidium, talar om att den inrikespolitiska situationen i Kosovo fortfarande är mycket *komplicerad* (ett uttryck som sedan ständigt skulle användas för att beskriva tillståndet i Kosovo, fram till idag). Och han säger klart ut att man har särskilda svårigheter med *differentieringsprocessen*:

Det finns miljöer där man endast passivt eller blekt accepterar våra åsikter. För det första eftersom demonstranterna när de flydde spred olika felaktiga informationer och lögner om hur demonstrationerna kvävdes i blod, hur man utövade våld mot dem från polisens sida, speciellt den serbiska och den från Belgrad. För det andra eftersom det på mötena efteråt också fanns demonstranter av vilka många givetvis *inte* avsade sig sina åsikter och målsättningar. Vad det nu gäller är att vinna dem som annars inte tagit ställning.

Dragoslav Markovic, talman i det federala parlamentet poängterar särskilt att man måste lösa problemet med genomförandet av Serbiens konstitution. Han ser som en av orsakerna till nationalismen just detta att man inte klart sagt ifrån att de autonoma områdena inte är republiker. Detta är en åsikt som delvis skiljer sig från de övriga politikernas (och återkommer också när Markovic säger att partiet i Serbien *borde* ha haft ansvaret för situationen i Kosovo), därigenom att den vidgar ansvaret till att gälla alla politiker även dem på federal nivå, eller om man så vill, systemet som sådant, och den riktning det utvecklats i. Serbiens premiärminister Ivan Stambolić talar också om detta problem och han kritiserar användandet av termer som *det egentliga Serbien*, *Serbien utom autonoma områden* och tendenser att i statistiska sammanhang inte betrakta Serbien som en enhet.

Innehållet och tonen i de serbiska politikernas anföranden visar att oroligheterna i Kosovo har rört upp häftiga känslor hos den serbiska allmänheten. Det finns en klar irritation över att kommunisterna i Kosovo inte har klarat upp situationen, inte har motsvarat förtroendet. Direkt eller Indirekt kritiserar de albanska politikerna för att ha missbrukat Kosovos ställning som autonomt område, man har betett sig som om man hade en egen republik. De serbiska

kommunisterna är av allt att döma fast beslutna att skaffa sig ett starkare grepp över utvecklingen i Kosovo och också kräva en grundlig diskussion av autonomifrågan och överhuvudtaget den serbiska republikens karaktär. Vidare begär man helt klart från Kosovos sida handling, annars anser man sig inte kunna ta ansvaret för den nationalism som skulle kunna spridas i Serbien. Det senare är nog en riktig bedömning. Efter händelserna i Kosovo tycks ju de ha fått rätt, t ex den berömde författaren Dobrica Ćosić och andra, som i slutet av sextiotalet och början av sjuttioalet stämplades som nationalist för sin syn på utvecklingen i Kosovo och för sitt motstånd mot de konstitutionella förändringarna 1971 och 1974 (då Kosovos och Vojvodinas autonomi utökades). Redan då varnade dessa *serbiska nationalist* för växande chauvinism i Kosovo och ifrågasatte det rimliga i att ge större utrymme åt sådant som hotade Serbiens integritet och Jugoslaviens enhet.¹⁸

SKJ:s centralkommitté

Den slutgiltiga uppgörelsen med händelserna i Kosovo, i denna fas, kom vid det jugoslaviska kommunistförbundets sammanträde i Beograd den 7 maj (jfr Politika 8 och 9 maj). Huvudtalet hölls av partipresidiets ordförande, Lazar Mojsov. Detta var för övrigt första gången som det jugoslaviska partiets ordförande yttrade sig, ett betonde av det kollektiva ledarskapet, och ännu ett bevis på den låga profil Mojsov genomgående hållit under sin mandattid (han tillträdde i oktober 1980). Mojsovs anförande, liksom uttalandena vid den serbiska centralkommitténs möte dagen innan, innebär ett klart avvisande av och svar på de invändningar Kosovopolitikerna kommit med.

Mojsov ställde inledningsvis tre frågor:

- 1, Vilken är den verkliga innebörden i och målen för denna fientliga, kontrarevolutionära aktion?
2. Hur kunde kommunistförbundet och andra självstyrande organs revolutionära vaksamhet slappna av, hur kunde man låta bli att vidta åtgärder mot nationalismen?
3. Vilka är orsakerna till att den storalbanska nationalismen och irredentismen 35 år efter kriget uppträder i en ny vampyrartad form även om detta sker endast hos en mindre del av skolungdo-

18. Rusinow 1977:246

men och de studerande samt vissa "uppfostrare"; eller att kontrarevolutionära element med metoder från "det speciella kriget", kan organisera en rad fientliga aktioner i flera städer och samhällen i Kosovo?

Det är dessa frågor partiet måste kunna ge ett svar på. Mojsov understryker att den fientliga aktionen redan från början hade en kontrarevolutionär karaktär och avsåg att hota grundvalarna för *vår broderliga gemenskap*.

I Mojsovs tal kommer för första gången fram att bakom oroligheterna skulle ligga en illegal organisation, som enligt uppgift också givit sig till känna: *albanska kommunistiska marxist-leninistiska partiet i Jugoslavien*. Samtidigt medger Mojsov att man ännu inte har lyckats avslöja dem som har haft den direkta ledningen av de fientliga operationerna.

Av partiordförandens anförande framgår vidare att det verkligen var den högsta jugoslaviska stats- och partiledningen som hade beslutat ingripa i Kosovo och Mojsov sade att *dessa åtgärder kommer vi även i fortsättningen att sätta in för att försäkra alla vårt lands medborgare ett fredligt liv och arbete*.

Detta tyder, liksom andra uttalanden,¹⁹ på att serbers och montenegriners liv kan ha varit hotade, och att man var tvungen att ingripa också för att skydda den icke-albanska befolkningen mot upprorsmännens vrede och förhindra motaktioner. Mojsov finner det märkligt att man i Kosovo trots att det, sedan årtal tillbaka har förekommit ständiga tecken på albansk nationalism, var förvånad över det som skedde:

Under den tid som gått sedan de kända händelserna i Kosovo 1968, har under senare år, särskilt från 1974, fientliga aktiviteter och tendenser upptäckts, organiserade grupper och enskilda som varit sysselsatta med fientlig verksamhet från nationalistiska och irredentistiska utgångspunkter, så att man med tanke på frånvaron av kampvilja och beslutsamhet

19. jfr inrikesministern Herljević intervju med Politika (13 maj) och hans exposé i det federala parlamentet (Politika 11 juni) liksom artiklar om hur enskilda berörts av oroligheterna (Ilustrovana Politika 9.6. och 16.6.).

hos Kommunisternas förbund och andra subjektiva socialistiska krafter, kunde befara organiserade aktioner från kontrarevolutionära element.

Det Mojsov här säger är ett karaktäristiskt exempel på hur man i Jugoslavien resonerar när man efteråt försöker förklara en politisk situation. Problemet är bara att denna tendens till att förklara allt och försöka framstå som allvetande, kan falla tillbaka på upphovsmannen. Man kan fråga sig varför det centrala partiet, om det nu var insatt i denna situation, inte tidigare hade gjort något för att förhindra händelseutvecklingen. Det var också den fråga parlamentets talman Dragoslav Marković ställde vid det serbiska partiets centralkommittémöte dagen innan, då han undrade varför man inte för fem-tio år sedan hade sagt det man nu säger. Och som vi skall se återkom frågan senare i debatten.

I ett avseende kan Mojsovs tal förefalla märkligt. Han går i en passus mycket långt i att nästan ge en sociologisk förklaring till oroligheterna, en förklaring som tycks strida mot den bild han och andra högre partiledare ger av situationen som resultatet av kommunisternas bristande vaksamhet:

Kombinationen av dramatiska sociala förändringar (som de vilka ägt rum i Kosovo) och aktuella ekonomiska svårigheter skulle, också utan en illegal nationalistisk organisations verksamhet och under frånvaron av genomtänkta politiska aktioner objektivt ha kunnat leda till sociala och andra förhållanden som skulle kunna utnyttjas för framkallande av oro.

Formuleringen mot slutet är ändå representativ för partiledningens syn. Oavsett hur svåra förhållandena varit skulle man inte ha fått denna utveckling, utan en medvetet ledd subversiv verksamhet.

Mojsov nämner vidare den explosionsartade utvecklingen av universitetet i Priština som en grund för *eruption av missnöje och nationalism* något som både Kardelj och Tito under senare år skulle ha pekat på, utan att de albanska ledarna reagerade. Vid detta universitet pågick sedan en albansk indoktrineringsskampanj, som var framgångsrik p.g.a. partiets bristande vaksamhet:

Indoktrineringen av ungdomen försiggick nästan obehindrat och utan uppställandet av nödvändiga hinder mot organiserat skadligt inflytande från Albanien som växte tillsammans med intensiteten

i propagandaverksamheten och utfördes som en mycket genomtänkt aktion med användande av albanska läroböcker och under medverkan av albanska professorer vid universitetet. Detta gjorde det möjligt för fienden att lättare tränga in i denna miljö och hans kontrarevolutionära målsättningar accepterades av en del av den studerande ungdomen, vilken nationalisterna och kontrarevolutionärerna lättare kunde manipulera, medan de inte fann stöd i arbetarklassen och de medvetna socialistiska leden, utom ibland vissa obetydliga undantag.

Liksom de serbiska politikerna dagen innan, underströk Mojsov att den förvirring som rått kring de autonoma områdenas ställning hade påverkat läget:

Till nationalismens spridning bidrog också både praxis och teori kring autonomi, det otillräckliga klargörandet av SAP Kosovos politiskt-rättsliga ställning som en integrerad del av den socialistiska republiken Serbien och som konstitutiv del av den jugoslaviska federationen.

När man läser detta är det å andra sidan inte svårt att förstå att det verkligen har rått oklarhet. Hur kan Kosovo både vara en del av republiken Serbien och samtidigt vara ett självständigt subjekt i federationen? Hela efterkrigstiden, och särskilt sjuttioalets utveckling har gått ut på att ge Vojvodina och Kosovo ökad självständighet, något som mötte motstånd i Serbien, men som ändå genomdrevs av partiets ledning och president Tito som ett led i en allmän demokratiseringsprocess och med ideologiska motiveringar.²⁰ Mojsov understryker vidare att områdes- och republikpartierna (Serbien) bär ett ansvar för utvecklingen:

För tillståndet i kommunistförbundets organisationer och för den politiska situationen bärs det största ansvaret av kommunistförbundets republik- och områdesledarskap. De är främst kallade att besluta i alla frågor som har att göra med kommunisternas verksamhet och deras grundorganisationer.

Det torde inte betyda att någon utrensning i Serbien är att vänta, utan snarare en markering av att man i framtiden inte kan låta

20. Rusinow 1977:245–342; Bilandžić 1978:349–381, 413–440, 459–463

Kosovokommunisterna sköta sina affärer ensamma. Det framgår också av fortsättningen, där Mojsov understryker att situationen i Kosovo berör partiet som helhet:

De händelser som inträffade i Kosovo berör inte enbart Kosovo... Hela det jugoslaviska kommunistförbundet är skyldigt till att arbetet i Kosovokommunisternas organisationer förbättras och hjälpa Kosovos kommunister att så snart som möjligt komma till rätta med de negativa konsekvenserna av fiendens kontrevolutionära verksamhet.

Liksom Vlaškalić dagen innan är Mojsov kritisk till Kosovopartiets uppträdande under de kritiska dagarna:

P g a förseningar i fattandet av riktiga bedömningar av den fientliga aktivitetens innebörd vidtogs inte en rad politiska och säkerhetsmässiga åtgärder (som borde vidtagits). Det fanns tveksamhet i själva områdeskommittén i analysen av situationen och brist på förståelse av de nationalistiska framstötarnas verkliga mening. Detta bidrog till att många organisationer i Kosovos kommunistförbund togs på sängen när det gällde att motsätta sig klart fientliga aktiviteter.

Mojsov menar också att nationalismen fanns inom partiet självt, vilket naturligtvis bidrog till den svåra situationen:

Under en följd av år har många av kommunistförbundets organisationer i Kosovo underskattat faran från albansk nationalism och irredentism. De har inte med tillräcklig beslutsamhet och effektivitet kämpat mot yttringar av nationalism varför det blev möjligt för fienden att med nationalistiska och förljugna paroller tränga in också i kommunistförbundet och andra samhällspolitiska organisationer.

(Här motsäger Mojsov delvis sig själv. I början av talet hävdade han att nationalismen hade lyckats förleda ungdomen, dock endast i undantagsfall de medvetna socialistiska krafterna.) Partiordföranden är vidare mycket kritisk till det sätt på vilket utrensningsprocessen i Kosovo fortgår:

Kampen mot nationalismen bör inte föras på ett deklarativt sätt,

utan konkret, gentemot alla de enskilda som smittats av denna farliga sjukdom. Det är nödvändigt att skärpa den kritiska hållningen mot varje medlem av kommunistförbundet och utan tveksamhet kalla till ansvar och om så behövs utesluta ur SK de funktionärer som inte utför sina uppgifter, som antingen förhållit sig passiva eller också medvetet eller omedvetet intagit fiendens positioner när det gäller att sprida nationalism och irredentism.

Man kan lägga märke till att Mojsov talar om funktionärer i detta sammanhang, dvs det finns ledare bland Kosovokommunisterna som måste bort. Mojsov hävdar att det jugoslaviska säkerhetssystemet i sin helhet har testats genom händelserna i Kosovo och motsvarat förväntningarna. Systemet utgör en helhet och det var därför naturligt att förband från alla republiker och Vojvodina deltog i nedsländet av den kontrarevolutionära aktionen. Däremot visade de lokala säkerhetsorganen i Kosovo stora brister när det gällde utrustning, förberedelser och allmän förmåga att komma till rätta med situationen. Mojsov slutar sitt tal med att fastslå att det, liksom tidigare i Jugoslaviens historia, återigen har visat sig att man inte kan kokettera med nationalismen. Detta leder alltid till infiltration av kommunistförbundet.

Det är nödvändigt att skilja agnarna från vetet, att finna och utrensa alla dem som smittats av nationalismen och som har infiltrerat våra led ty detta är enda vägen att försäkra oss inte bara om en fortsatt utveckling av de självstyrande förhållandena utan också om våra människors fredliga liv, att försäkra oss om fred i vårt land och vid dess gränser. Bland oss får heller ingenting förbli oklar eller ouppklarat, ty imorgon kommer fienden att ge svar på vår oklarhet, och det kan bli så att vi faller igenom i det avgörande provet.

Till sist säger Mojsov, att detta kommer att kräva en genomgång av hela det jugoslaviska partiet, men att man kommer att gå ur detta starkare än tidigare.

Mycket i den följande debatten var liksom vid diskussionerna i Priština och dagen innan i Belgrad en återupprepning av kända förhållanden. Samtidigt betonade talarna skilda problem och det fanns olika tolkningar av vad man i denna situation framförallt borde ta fasta på. Alla menade att man måste ta itu med nationalisterna, men när det gällde ansvaret för det som skett fanns olika synpunkter, liksom när det gällde vilka åtgärder som nu vore viktigast.

Dobrivoje Vidić, Serbiens president, liksom Miloš Minić, medlem av parti-presidiet betonade båda att man i alltför hög grad hade underlåtit att ge svar på tal när det gällde Albanien's mångåriga propaganda mot Jugoslavien. Motiven hade dock varit att trots olika samhällssystem upprätthålla korrekta förbindelser. Vidić hörde till dem som skarpast attackerade Albanien och menade att krisen ingalunda kunde ha sociala orsaker. Vidićs och Minićs inlägg är avslöjande. Den centrala partiledningen har varit medveten om situationen, men har av utrikespolitiska skäl inte velat göra något.

Inte ens när oroligheterna har brutit ut kritiserar Albanien. I det läget är det begripligt att Kosovopolitikerna inte ensamma vill ta ansvaret för albansk propagandaverksamhet i provinsen.

France Popit, slovensk partiledare, menade att ekonomin i Kosovo hade utvecklats i felaktig riktning, att man inte hade främjat självstyrelsesystemet utan försökt skapa en etatistisk ekonomi innesluten i sig själv.

Detta var också en av punkterna i Petar Stambolićs (serbisk medlem i statspresidiet) tal. Han vidgade kritiken och menade att partiledningen i Kosovo måste göras ansvarig för tendenserna att kräva etnisk renhet i Kosovo. Detta hade lett till chauvinism och nationalismen hade sedan spritt sig inom partiet. Allt kunde heller för övrigt inte förklaras med bristande vaksamhet.

Också jag håller med om att det rör sig om bristande vaksamhet, men allt kan inte hänföras till brist på vaksamhet. Vissa åtgärder, relationen till federationen och republiken (Serbien), den byråkratiska kampen för element av statlighet i Kosovo, att inte utveckla självstyrelsesystemet; allt detta härrörde ur nationalistiska stämningar, men dessa kom tillbaka som ny föda för nationalismen.

Stambolić försöker också förklara hur det kunde komma sig att man i Jugoslavien inte agerade i tid på den ökade nationalismen i Kosovo och han ger klart uttryck för serbernas förbittring gentemot de albanska ledarnas missbruk av autonomin:

Hade inte kommunistförbundet och dess organ frågan på dagordningen? Jag säger helt bestämt att vi inte har anledning att ändra någonting när det gäller grunderna för det system av mellanfolkliga relationer som vi bygger ut. Vi

bör utveckla det. Men det är ett faktum att en samhällspolitisk enhet (Kosovo) och dess ledarskap där det överväger element som är byråkratiska och etatistiska motståndare till vårt system, i så hög grad stängde in sig, att varje verklig kritisk åsikt om situationen och relationerna uppfattades som en förolämpning mot en framfantiserad suveränitet. Jag överdriver inte om jag säger att den för kommunistförbundet förpliktigande principen om demokratisk centralism krossades.

Även Vojo Srzentić (partiledare i Montenegro) kritiserade de tendenser till avskildhet som funnits hos Kosovopartiet och hävdade att det var hela det jugoslaviska partiets sak att granska förhållandena i alla delar av Jugoslavien. Srzentić kritiserar för övrigt det faktum att man under senare tid alltför lättvindigt har tagit emot partimedlemmar.

En talare, Đuro Trbojević, krävde mer energiska åtgärder än hittills och varnade partiet för eftergifter. Särskilt uppehöll han sig vid serbernas och montenegrinernas situation i Kosovo:

Vi har redan konstaterat att förbindelserna mellan folkgrupperna är allvarligt störda och att säkerhet, trygghet och ömsesidigt förtroende är hotade. En sådan situation kommer objektivt att leda till att serbiska och montenegrinska familjer flyttar från Kosovo vilket också är fiendens målsättning. Vi måste gå längre i våra aktioner. Det är nödvändigt att vi drar gränsen mellan dem som är för de konkreta aktioner partiet leder, mellan dem som är för en energisk uppgörelse med fienden och dem som inte är det. Efter de välkända händelserna 1968 genomförde vi inte differentieringsprocessen till slut. Vi hade till och med brister i kaderpolitiken, så att vissa som deltog i demonstrationerna 1968 befann sig på ledande poster i de statliga och politiska strukturerna. Därför måste vi idag vara långt mer beslutssamma.

Därefter sade Trbojević, klarare än andra på detta möte, vilket senare skulle upprepas i andra sammanhang under den tid som följde, att det var absolut nödvändigt att börja utrensningsprocessen just bland partiledarna. Han krävde hårda tag och konkret vilja att verkligen komma till rätta med

nationalismen.

Men differentieringen kommer inte att lyckas bland medlemmarna och folket, varken i bredd eller kvalitet, om vi inte först genomför den beslutsamt bland ledarna. Vi kan inte gå den väg vi gjorde i början, först se hur saker och ting ser ut i grundorganisationerna och basen, och därefter på andra nivåer. Kommunistförbundet i Kosovo behöver idag enighet mer än någonsin. Men enighet till varje pris har ingen nytta av. ... Endast en enighet som förverkligas på grundval av SKJ: s politik enligt gemensamma klassmässiga intressen och med fullständig jämlikhet för de folk och folkgrupper som lever i området, kommer att ge SK förmåga att framgångsrikt föra kampen och övervinna tillståndet i Kosovo. Vi måste utgå från att inte endast fienden är ansvarig och att vi inte kan tolka allt som en följd av hans goda organisation, länge förberedda och väl genomtänkta aktion. Vi måste söka efter ansvar i två riktningar - ansvar för tillståndet före demonstrationerna och ansvaret för vidtagandet av konkreta åtgärder efter de första oroligheterna och idag. Kommunistförbundet vill inte ha offer. Det är alltid berett att göra upp räkningen med varje främmande ideologi eller kontrarevolution och ur sina led kasta ut alla dem som är obeslutsamma och tveksamma. Detta betyder inte bara avsked (från poster) även om också det behövs. I sådana situationer har det alltid krävts och kommer att krävas "att skära djupare".

I vissa fall har ett berättigat framhållande av de negativa relationerna mellan folkgrupperna i Kosovo stämplats som nationalism hos serber, montenegriner och andra. Också idag finns exempel på att albanska nationalister karaktäriserar dem som nationalister som påpekar att situationen i Kosovo är svår, och att de lever under tryck. Eller [som anser] att alla de som berört frågan om serbernas och montenegrinernas utflyttning från Kosovo är nationalister.

En helt annan ton förekommer i några uttalanden där man på olika sätt hävdar att inte endast kommunisterna i Kosovo är ansvariga, utan att ansvaret i hög grad bärs också av högre partiorgan. Sålunda säger Dane Džuić:

En del av ansvaret för utvecklingen av händelserna den 25 och 26

mars bär också SKJ:s centralkommitté, ty man krävde ingen grundlig undersökning av orsakerna till eller av vilka som låg bakom den organiserade fientliga verksamheten från 11 mars i år och han påpekade att SKJ:s centralkommitté före dessa händelser inte hade lagt märke till problem som man haft skyldighet att känna igen och genast intervensera mot. Ansvar för tillståndet i Kosovo liksom i andra delar av Jugoslavien bär republikernas och områdenas kommunistpartier, inför sin arbetarklass och sitt folk, men också de ledande organen i SKJ som helhet bär detta ansvar. Detta gäller givetvis även partiorganisationen i Jugoslaviska Folkarmén.

Ramiz Abduli ställde även han frågan:

Hur är det möjligt att det som diskuterades på PK SK Kosovos och CK SK Serbiens sammanträden inte var känt tidigare? Var fanns då centralkommittén? Här ligger rötterna till ansvaret och inte endast hos kommunisterna från Kosovo.

Också en av dem som i övrigt krävde att det fastställdes vem som hade hindrat informationen från Kosovo att komma ut, Jože Smole, ansåg att det centrala partiet hade ett stort ansvar, liksom det serbiska. Man hade, sade han hänvisat bl. a till Kardeljs varningar till ledarskapet i Kosovo, som detta skulle ha negligerat.

Emellertid kände det serbiska kommunistförbundets centralkommittés presidium till det samtal Kardelj hade med ledarskapet i Kosovo och gjorde av opportunistiska skäl tydligen ingenting. På samma sätt agerade SKJ:s centralkommittés presidium. Man menade att saker och ting inte behövde redas ut i sin helhet och tillät därför att de utvecklades i sin egen takt med alla de svåra negativa konsekvenser det medförde.

Boško Šiljegović vidgade debatten om Kosovos instängda ekonomi och framhöll att detta var något som gällde alla delar av Jugoslavien. I alla republiker skapade man genom den ekonomiska politiken förutsättningar för ekonomisk nationalism och etatistiska strukturer. Han fortsatte med att varna partiet för att handla i affekt och krävde i själva verket en ny medvetenhet och ett nytt slags beteende i krissituationer:

I händelserna i Kosovo bör vid sidan av det odiskutabla och primära ansvaret hos vissa kamrater från Kosovo, centralkommittén i det jugoslaviska kommunistförbundet också se sig själv, sitt eget arbete, sitt sätt att utöva inflytande i kommunistförbundet. Om vi inte inser det kommer vi till och med ärligt att vara övertygade om att det alltid är någon annan som bär skulden, någon som inte har lyssnat eller som inte vill utföra våra direktiv eller som inte engagerar sig tillräckligt. Vi har alltid sagt om vår nationalitetspolitik att den innebär en i sanning demokratisk process, vilket den enligt min mening också är. Vi kommer att möta svårigheter och kriser. Det är önskvärt att vi har så få kriser som möjligt och att de varar så kort tid som möjligt. Men vi måste vara medvetna om att vi inte har någon bättre politik än folkens och folkgruppernas jämlikhet och att ingen heller i teorin kan erbjuda oss en sådan. Det är normalt att vi inte bara när saker och ting går som vi väntar oss utan också när det inträder spänningar och även kriser i relationerna mellan folkgrupperna - fortsätter denna politik. Det måste därför stå klart, både för oss och för dem som i händelserna i Kosovo ser sin nationalistiska chans, att vi, inte heller när vi gör upp räkningen med den albanska nationalismen, kan lämna denna politik. Kommunistförbundet kan inte heller i denna kamp vara allierad med någon som helst nationalism.

Också denna samling med det högsta organet i det jugoslaviska kommunistpartiet gav uttryck åt motsättningarna i Kosovofrågan. Det förekom skarp kritik av ledarna i Kosovo, man krävde utrensningar som började just med ledarskapet. Man tillbakavisade tendenser från Kosovo att försvara sig och man krävde en mer centralistisk politik i partiet. Flera talare, liksom huvudansförandet, gav de albanska kommunisterna i Kosovo skulden och några talade öppet om att nationalismen hade spritt sig också bland dem. Liksom i det serbiska kommunistpartiet fanns bitterhet mot ledningen i Kosovo och dess sätt att sköta hela frågan. Samtidigt fanns andra bedömningar, som försökte se det som skett som symptom på ett allmänt tillstånd i Jugoslavien. Inte endast Kosovopartiet bar ett ansvar. Även ledande organ hade blundat för utvecklingen och inte handlat som de borde. Och man pekade på tendensen till att skapa en krisstämning, utse syndabockar i stället för att ta itu med grundläggande problem.

Efter centralkommittémötet i Belgrad antogs en resolution som samtidigt är en analys av händelserna och ett aktionsprogram. Det fastslås att man i Kosovo haft att göra med en fientlig och kontrarevolutionär aktion som syftat till att krossa Jugoslaviens konstitutionella ordning, ett direkt angrepp på den självstyrande socialismen och alliansfria politiken, d v s på hörnstenarna för Jugoslaviens politik. Den uppkomna situationen kräver att kommunisterna aktivt och långsiktigt arbetar på att komma till rätta med läget. Man måste skapa en plattform och ett aktionsprogram för den fortsatta politiken i Kosovo. Man måste iaktta högsta vakenhet och mobilitet i alla samhällsinstitutioner för att förhindra varje nationalistisk verksamhet.

Vidare gäller det att fastställa det politiska ansvaret för det som hänt. Kommunisterna måste samtidigt som de fortsätter sin offensiv ägna sig åt självkritik och analys av egna svagheter. Särskilt måste man försöka analysera hur det ringa utvecklandet av självstyrelsen i Kosovo blivit en av huvudorsakerna till nationalismens utbredning. Man väntar sig kritik och självkritik från de ledare som bär ansvaret för den uppkomna situationen. Man fastslår vidare att det som hänt rör hela landet och fordrar aktivitet i hela Jugoslavien. Det är av största vikt heter det att i fortsättningen noggrant studera förhållandet mellan republiken Serbien och de autonoma områdena. Vidare måste SK ta fasta på det positiva i utvecklingspolitiken och inte skildra Kosovos utveckling negativt. Särskild uppmärksamhet måste man också ägna utbildningssystemet. Och man fastslår att händelserna visat hur viktigt det är att ha en öppen informationspolitik.

Vidare måste centralkommittén och presidiet se över sitt eget arbete. Man måste uppnå större effektivitet. Man måste konsekvent anamma kollektivt arbete och demokratisk centralism. Det som hänt bör leda till att varje republiks centralkommitté undersöker sitt eget arbete, och att man i varje grundorganisation stärker partiet.

Vad hände i Kosovo?

Vad var det egentligen som hände i Kosovo under de ödesdigra mars- och april dagarna? Den första redogörelsen för några detaljer i händelseförloppet kom vid Stane Dolancs presskonferens den 6 april. Som redan framgått kunde man emellertid ställa många frågor och dunklet har inte skingrats helt och hållet sedan dess. Ytterligare uppgifter kom fram vid de tre centralkommittémötena och för övrigt får man lägga ihop olika fakta från den jugoslaviska pressens rapportering under maj - augusti. Mer konkreta enskildheter kom fram i en exposé i det jugoslaviska parlamentet som gavs i mitten av juni av den jugoslaviske inrikesministern Franjo Herljević (Politika 11 juni).

I slutet av maj publicerade tidningen Politika en skrift på 180 sidor: "Vad hände i Kosovo" (*Šta se događalo na Kosovu*), en redogörelse i krönikeform av det som inträffade mellan den 11 mars och 27 maj. Boken inleds med en genomgång dag för dag av oroligheterna och innehåller sedan i sin helhet eller i utdrag de viktigaste uttalanden som gjorts kring krisen. "Vad hände i Kosovo" vill vara en objektiv och detaljerad genomgång av allt det viktiga som hände i Kosovo. Boken har emellertid flera svagheter. Trots att den innehåller nya fakta om det som inträffade i Priština och framför allt i de mindre städerna i Kosovo under den aktuella tiden, saknar man ändå preciseringar och exakta siffror. För övrigt kan man lägga märke till att i boken saknas nästan helt, förutom Hoxhas tal, de första dagarnas uttalanden från politiker i Kosovo, där splittringen mellan provinsens ledare och övriga politiker kom till klart uttryck.

I fortsättningen kommer vi att följa den uppläggning som Politikas bok har och i flera fall blir det direkta översättningar (det gäller också vissa rubriker). Detta dels för att få en bild av det som hände, dels för att se hur man skildrar oroligheterna. I övrigt bygger framställningen på annat jugoslaviskt tidningsmaterial.

Händelserna i mars

11 mars

Det hela började den 11 mars. Prištinas centrum var fullt av folk som nyss hade sett en fotbollsmatch mellan ett Priština- och Belgradlag. Uppenbarligen hade man sluppit de chauvinistiska utfall som annars varit vanliga under senare år. Plötsligt hörs rop och skrik från regeringsbyggnaden. En grupp

ungdomar demonstrerar och ropar *Villkoren*. De uppgår till *kanske 500* och drar vidare till områdeskommitténs byggnad. Allt hade börjat i studentmatsalen, där en missnöjd student hade kastat matbrickan i golvet. Några hade börjat förstöra inredningen och man hade gett sig iväg mot centrum.

Det står att *antalet demonstranter ökade ständigt* men Politika ger ingen exakt siffra. Studenterna ropade *villkor, mat* och de förstörde bilar och skyltfönster. Kommunaktivister och universitetsprofessorer anländer för att tala studenterna till rätta, och något slags förhandlingar kommer igång. Då uppträder nya demonstranter, en grupp på 300, som ropar *vi vill ha våra kamrater* (ett rykte hade spritt sig att ett antal demonstranter hade arresterats). Denna grupp stoppades av säkerhetsorganen. Hela tiden ropade man slagord som: *Vi vill ha gärningar, inte ord, Några sitter i fåtöljer, andra saknar bröd, Hur länge skall vi leva i källare, Befria våra kamrater.*

Studenterna börjar nu kasta sten på polisen. Försöken att tala med demonstranterna har varit förgäves. På gatan skall nu ha funnits mellan 3 000 - 4 000 demonstrerande ungdomar. Polisen lyckades dock hindra dem från att ta sig till centrum. Studenterna stannar ute under natten. Klockan 2.30 fattas beslut av *Kommittén för allmänt folkförsvar och samhällligt självförsvar* i SAP Kosovo om användande av tårgas för att skingra demonstranterna. Man springer sin väg. Studenterna samlas utanför studentcentret, provocerar polisen, kastar sten och rullar asbesttror mot dem. Det sägs att ingen student skadades allvarligt under dessa demonstrationer, medan två poliser sårades, en av pistolskott, den andre genom stenkastning.

12 mars

Nästa dag lyckades man identifiera ungefär 100 av deltagarna: 80 kom från Kosovo, de övriga från andra albanska områden i Jugoslavien.

Under natten började *jourverksamhet* i alla kommunkommittéer (partiorgan), företag och stadsdelar. I Priština hölls sammanträde med partiets kommunkommitté och ett gemensamt möte med stats- och partipresidierna i Kosovo. Vid alla dessa möten uttryckte man förvåning över det som hade inträffat, det hade inte funnits tecken på oro. Demonstrationerna betraktades som *politiskt skadliga* även om demonstranternas krav handlade om bättre sociala villkor.

13 mars

Sammanträde med Områdeskommittén för Kosovos Kommunisters förbund.

Inledningsanförandet hålls av partiordföranden Mahmut Bakalli. I den diskussion som fördes gavs inte en autentisk beskrivning och analys av dessa händelser. Vissa av områdeskommitténs medlemmar pekade på att det fanns element av organisation och även fientlig aktivitet, men en sådan slutsats accepterades inte vid detta möte. I Priština är det lugnt, studenterna är på universitetet, eleverna i skolorna. Man har intrycket att demonstrationerna bara var en episod.

25 mars: Demonstrationer i Prizren

Onsdag är i Prizren marknadsgård och Politika menar att organisatörerna av demonstrationen hade räknat med stor anslutning. Det började vid middagstid. Ett trettiotal studenter och gymnasister tog sig in på lärarseminariets gård och ropade *villkoren*, men ingen anslöt sig. Man drog vidare till Lärarhögskolan, fortsatte till ett gymnasium, men lyckades inte få med sig *något större antal studerande*. Demonstranterna förstörde skyltfönster i åtta butiker och välte ett polisfordon. Medborgarna såg *stumt* på, vissa gav sig iväg, andra fördömde studenterna, men ingen gjorde gemensam sak med dem. När polisen ingrep regnade stenar över den. Efter en timme var allt över.

Det står inte hur många som deltog i demonstrationen, bara att de flesta kom från de två gymnasierna i Prizren och andra från Suva Reka. Ingenting nämns heller om eventuella skadade.

26 mars: Priština väntar på Ungdomsstafetten ²¹

Klockan sju på morgonen samlades utanför studenthemmen ca 500 studenter. Efter en halvtimme fanns där ca 1 000. Där befann sig också aktivister och representanter för Områdesledningen, som försökte övertyga studenterna om att inte demonstrera. Studenterna kom med krav på högre standard och krävde att deras kamrater släpptes ur fängelset. Men ju mer tiden gick desto mer förgäves blev förhandlingarna. Redan kunde man höra vissa paroller av politisk karaktär som *För vem arbetar Trepča!* (en viktig mineralgruva). Och kommentatorn slår fast att talet om sociala villkor endast var en förevänd-

21. Ungdomsstafetten, *Štafeta mladosti*, är en tradition som upprepas varje år sedan krigsslutet. Den löper över hela Jugoslavien för att hinna fram till Belgrad den 25 maj (*Dan mladosti*, "Ungdomens dag" och Titos officiella födelsedag) där den brukade mottas av presidenten vid festligheterna på Jugoslaviska Folkarméns stadion

ning, en genomtänkt strategi för att samla så många studenter som möjligt.

Omkring 12.40 avskilde sig ur den nu redan stora massan av studenter en grupp på ungefär 300 pojkar och flickor som med skrivna plakat styrde mot gatan. Nu var det inte längre tal om studenternas villkor och bättre mat. Istället ropade demonstranterna fientliga slagord: *Kosovo - republik, Vi är albaner - inte jugoslaver; Enhet, Förening med Albanien, Trepča arbetar åt andra, Leve marxism-leninismen - ner med revisionismen*. Från gatlyktorna [som alltså, vilket är brukligt, var smyckade med anledning av stafetten, KM] tog man ned en albansk flagga, samtidigt som man kastade den jugoslaviska på marken och började trampa på den.

Studenterna försökte få med sig vanliga medborgare men lyckades inte. Vid Radio-TV-byggnaden skingrades de av polisen, drog sig tillbaka mot studentcentret och kastade sten. Polisen stängde av tillfartsvägarna till centrum, där man skulle motta stafetten.

Klockan 17 (då stafetten väntades) blev det slagsmål med polisen, som gömde sig bakom sköldar och använde tårgas. 32 studenter skadades, många när de försökte kasta tillbaka tårgasgranaterna. Men man lyckades inte störa stafetten. *Den breda allmänheten i Jugoslavien visste ännu inte vad som hade hänt i Priština*. Vid det högtidliga mötet berördes demonstrationerna i en mening av huvudtalaren, men detta vidarebefordrades inte av massmedia.

27 mars: Demonstrationerna fördöms

Man höll sammanträde med Kosovos och Prištinas kommittéer för allmänt folkförsvar och samhälleligt självförsvar.

Kosovos Kommunistförbunds Områdeskommittés presidium och det Socialistiska autonoma området Kosovos presidium [d.v.s., de högsta parti- och statsinstanserna] drog vid ett gemensamt sammanträde slutsatsen att det är nödvändigt att påskynda avslöjandet av och bakgrunden till, liksom de krafter bland inre och yttre fiender som låg bakom, dessa aktioner. Samtidigt fattade man beslut om att det är nödvändigt att fortsätta att arbeta för en effektiv lösning av sociala problem i allmänhet, särskilt vissa sociala problem bland studerande och gymnasister.

Uttalandet har mot bakgrund av den senare diskussionen mycket stort intresse. Fortfarande gjorde kommunistpartiet den bedömningen att de sociala problemen spelade en stor roll i sammanhanget. Efteråt har man, som vi sett, pekat på att allt var organiserat och väl förberett, att den sociala situationen inte skulle kunna leda till händelser av den här arten, och att Kosovopolitikerna dolde den verkliga situationen, både för allmänheten och för sina kolleger i andra delar av Jugoslavien. Uppenbarligen har man dock bedömt läget så, vid denna tidpunkt trots de informationer man hade om illegala organisationer, att det övervägande rörde sig om social oro.

28 mars. De första informationerna till allmänheten

Typisk är, vilket Politika påpekade i en ledarartikel, att demonstrationerna diskuterades inom ramen för ett möte med den socialistiska alliansen (SSRN) i Priština som handlade om: *Förverkligandet av SSRN:s uppgifter i stabiliserandet av ekonomin och lösandet av vissa aktuella samhällspolitiska problem i kommunen*. Asllan Fazlija, Prištinas partichef, karaktäriserade nu demonstrationerna den 26 mars som fientliga, organiserade och initierade av fientliga krafter. Detta framgick enligt Fazlija inte bara av demonstranternas uppträdande utan också av parollernas innehåll. Med demagogiska sociala och nationalistiska slagord, men också på annat sätt hade man försökt förföra ett stort antal studenter. Det lyckades man emellertid inte med. Kosovos studenter är medvetna om den storartade utvecklingen universitetet har genomgått. Samtidigt understryker Fazlija att det just p.g.a. denna snabba utveckling finns vissa problem rörande studenternas levnadsstandard, men man har vidtagit åtgärder för att skapa bättre villkor. Man kan inte acceptera *påtryckningar* från ett politiskt perspektiv som riktar sig *mot självstyrelsesystemet*. Fazlija attackerar i det sammanhanget vissa utländska massmedia som talar om brutala metoder och fängslade studenter. Sanningen är att 23 studenter och 12 poliser har skadats samt 21 demonstranter hållits i förvar.

Redogörelsen från detta möte är enligt Politika det första meddelandet om demonstrationerna. Det publicerades i pressen 29 mars.

30 mars: Incidenten i Obilić

Man börjar bojkotta undervisningen på vissa fakulteter i Priština, de ekonomiska, juridiska och naturvetenskapliga. Studenterna hotas med stryk om de går på undervisningen. Samma dag går 200 studerande vid tekniska gymnasiet i Obilić ut på gatorna, skriker fientliga slagord och slår sönder skyltföns-

ter. Polisen skingrar dem med tårgas, en grupp demonstranter beger sig till byggplatsen för *Kosovo 3* [ett kraftverk] för att få med sig arbetare. [Hur många var man, lyckades man?]

Demonstrationerna i Priština

1 april: Dagen för de mest massiva demonstrationerna

Partikommittén i Priština, liksom försvarskommittén, ger order om *stärkt självförsvar vid vissa objekt*. Men, skriver Politika, *därmed ökades i själva verket endast jourverksamheten i alla delar av Kosovo*.

I Podujevo (ca 3 mil från Priština) väntade man sig demonstrationer och försökte förgäves tala gymnasisterna till rätta. Kl. 11.30 beger sig gymnasieeleverna [hur många?] till centrum. Kl. 13 skingras de, men eftersom polisen är fåtalig kommer de tillbaka. Polisen får förstärkning. Demonstranterna flydde och slog sönder allt som kom i deras väg. När demonstrationerna i Podujevo hade skingrats samlades ett stort antal studenter i studentcentret i Priština. Det började vid de agronomiska och ekonomiska fakulteterna. Därifrån gick studenter mot stadens centrum under ropen *Kosovo - republik*. De skingrades, samlades på nytt och arbetare från byggen i närheten slöt sig till studenterna.

Antalet studenter växte ständigt. När de närmade sig studenthemmen omkring kl. 13 var de redan 3–4 000 [jfr den officiella siffran från Dolanc presskonferens, högst 2 000]. Detta var emellertid endast början till det som skulle komma några timmar senare i centrum där tusentals studenter samlades mellan hotellen Božur och Grand. Dessförinnan hade demonstranterna i nära två timmar varit församlade på platsen mellan de tekniska och juridiska fakulteterna, euforiskt skanderande de välkända fientliga parollerna. Innan de tog kontroll över huvudgatan mellan de två hotellen defilerade de genom nästan hela staden, högljutt och aggressivt, slog sönder skyltfönster och fönsterrutor på omkringliggande bostäder och parkerade bilar.

Nästan tre timmar, som i trans, under öronbedövande rop,

skrek de fientliga slagord. Vissa hade skrivits på plakat som hölls av barn, burna på demonstranternas armar. Bland parollerna märktes: *Leve Adem Demaçi* (den kände och notoriske irredentisten som sitter i fängelse). *Vi vill ha republik, Kosovo - republik, Ned med revisionisterna, Vi är albaner - inte jugoslaver, Vi är Skenderbegs barn* ²² och *Enver Hoxhas soldater*.

Tidningen tillägger att demonstrationerna är mycket väl organiserade, vilket bl. a framgår av att de fick *bröd i säckar och cigaretter kilovis*.

Den tre timmar långa euforin avbröts vid 18.30-tiden när säkerhetsorganen kastade tårgas bland studenterna. [Vad hade hänt dessförinnan?] Demonstranterna drog sig den kvällen tillbaka mot studenthemmen: Det förekom i denna konflikt också beskjutning. 17 poliser skadades (två svårt sårade) och 15 demonstranter (tre något svårare). Senare sades att ingen hade skadats av skjutvapen.

Att tillståndet i Priština hade blivit kritiskt markeras även genom närvaron av enheter ur JNA (jugoslaviska folkarmén) som 1 april säkrade stadens viktigaste byggnader.

I veckotidningen NIN (14.4) skrev den kände journalisten Jug Grizelj en artikel om den första dagens händelser i Priština. Den har sitt stora intresse som en av mycket få ögonvittnesskildringar man har kunnat läsa i jugoslavisk press och vi citerar ett avsnitt:

Redan omkring kl. 15 samlades demonstranterna – anförda av flera grupper ledare, som omgavs av veritabla små staber – med färdiggjorda plakat framför ingången till Områdeskommitténs byggnad. Av en händelse råkade NIN:s reporter befinna sig endast på några meters avstånd och kunde fram till 18.30-tiden följa allt som hände. Vad jag såg under loppet av nära fyra timmar är tyvärr en berättelse man inte glömmer så lätt.

22. Syftar på Gjergj Kastrioti, kallad Skenderbeg (1405–1468) albansk feodalherre som under 24 år framgångsrikt bekämpade turkiska försök att ockupera Albanien.

Först några ord om missbruk av barn under demonstrationerna. Inte bara det att barn mellan 7 och 12 års ålder leddes vid handen i demonstrationens främsta led när demonstranterna ännu marscherade på gatorna; när man samlats utanför Områdeskommitténs byggnad blev barnen vid flera tillfällen huvudaktörer i ett mycket skickligt regisserat drama. Under demonstranternas fanatiska uppträdande, höjdes barnen ibland i luften och kallades att "vittna", varefter de talade, oftast om hur de "hindrades i sin nationella utveckling" etc. De mest extrema deltagarna i demonstrationen klättrade upp i de ännu kala trädens grenverk på Marskalk Tito-allén och ropade med hjälp av megafoner, sina slagord.

Slagord som inte ett ögonblick var frukten av improvisation: från trädens fot fick aktivisterna av staberna regelbundet papperslappar med nedskrivna slagord. Här är några av dessa paroller noggrant antecknade.

Kosovo - republik, Vi är albaner - inte jugoslaver, Här har vi inga rättigheter, Vi vill inte ha kapitalism, vi vill ha socialism, Marxism-leninism, Ned med bourgeoisien, Vi vill ha ett enat Albanien. Om våldsmoraliteten talar kanske allra tydligast demonstranternas uppförande gentemot de poliser som befann sig framför Områdeskommitténs byggnad och uppenbarligen hade fått strikta order om att inte intervensera, oavsett provokationer. Man måste sannerligen ha nerver av stål för att i timmar uthärda svordomar och andra utmaningar som dessa människor var utsatta för. Det är i och för sig en del av det arbete för vilka de är utbildade.

Någon gång kring 18.30 riktade demonstranterna, av skäl som för reportern inte är helt klara, uppmärksamheten mot områdeskommitténs huvudingång. Det verkade nämligen som om två elegant klädda unga män i trettioårsåldern (en i vit den andre i beige kostym), vilka gick fram till polismännen framför huvudingången meddelade dem att de väntade förhandlingar med någon eller något liknande. Hur som helst, några minuter senare gjorde demonstranterna, oroliga och koncentrerade till huvudingången, intryck av en massa som vilket ögonblick som helst är beredd att attackera poliserna och områdeskommitténs byggnad, med den troliga avsikten att demolera den på det sätt man tidigare gjort med andra byggnader i staden. I det ögonblicket skjöt säkerhetsorganen flera

rökgranater och kastade samtidigt tårgas. Demonstranterna skingrades omedelbart och säkerhetsorganen gav sig iväg efter dem med avsikt att hindra dem att samlas på nytt. Varje medborgare i Priština kan bekräfta att inte en polis vare sig då eller senare använde skjutvapen, vilket uppenbarligen var strikt förbjudet. Trots det dödades två demonstranter - vid det här tillfället - av skjutvapen i centrum av Priština framför varuhuset Grmija.

Undersökningen har ännu inte fastställt vem som sköt. När natten närmade sig blev situationen alltmer spänd och demonstranterna blev, sedan de skingrats framför områdeskommitténs byggnad och samlades på andra håll i staden, allt aggressivare. Då anlände de första enheterna ur JNA (jugoslaviska folkarmén) till Priština och övertog, utan att möta motstånd, bevakningen av offentliga byggnader och strategiska punkter i staden och grannkommunerna, där det också under dagen ägt rum demonstrationer och attacker på människoliv och samhällsegendom. Vad som hände under timmarna därefter är mer eller mindre känt via uttalanden av framstående funktionärer i Området, Serbien och Federationen, vilka vi återger i detta nummer av NIN. [I själva verket är detta inte ”mer eller mindre känt” i några som helst detaljer, KM].

2 april: Stridsvagnar på gatorna

Trots de vidtagna åtgärderna fortsatte demonstrationerna. Klockan 6.30: En grupp byggnadsarbetare från företaget Ramiz Sadik [det talas i ett annat sammanhang (Politika 17.6) om "minst 1 000" av 6 000] i Priština samlas framför busstationen. Till dem sluter sig ett antal arbetare från byggnadsfirman "Kosovo" och man går tillsammans mot staden. Säkerhetsorganen stoppade dem i stadsdelen Dardanija, men det bildades genast vid flera platser nya grupper. Klockan 9: Till dessa grupper demonstranter slöt sig ett antal arbetare [hur många?] från företagen *Vočar*, *Put*, *Crepociglana*, liksom elever från gymnasiet *Dževdet Doda*. Klockan 9.30: För den psykologiska inverkan på demonstranterna beslöt *SAP Kosovos Kommitté för allmänt folkförsvar och samhälleligt självförsvar* att låta stridsvagnar fara genom staden. Klockan 13.30: I och runt staden försöker ett flertal grupper demonstranter att aggressivt slå sig fram till stadskär-

nan - utan framgång. Klockan 12: Demonstranter på vägen mellan Podujevo och Priština slår med stenar sönder fönstren på fordon tillhörande säkerhetsorganen. Det förekommer attacker mot polisen också mellan Distriktsdomstolens och Kommunförsamlingens byggnad i Priština. Samtidigt beger sig ett antal arbetare [?] från Obilić till Priština för att förena sig med demonstranterna [I Ilustrovana Politika från 16 juni berättar Živorad Gogić, direktör vid en kolgruva i Obilić om av albanska arbetare tvangs att gå i spetsen för ett demonstrationståg mellan Obilić och Priština, att man inte kunde se slutet på demonstrationståget, som sträckte sig över en kilometer. Han antar att där fanns mer än 3 500 personer. Förmodligen är det detta demonstrationståg journalisterna syftar på. Är det så att denna siffra är *representativ* för termen "ett antal" närmar vi oss de siffror för antalet demonstrerande som nämnts utanför Jugoslavien. Det rör sig i varje fall om långt fler än de 2000 Dolanc nämnde vid sin presskonferens.]

Klockan 15: Gruppen från Obilić anländer till Priština. Många av dem bär hårda föremål, vissa också skjutvapen. [Den tidigare nämnde direktören, talar om en våldsam eldstrid som bröt ut när man anlände till Priština, under vilken han lyckades fly över till poliserna som väntade på demonstranterna.]

Klockan 15.30: Utanför Distriktsdomstolens byggnad i Priština samlas en stor grupp demonstranter med banderoller. Till dessa sluter sig demonstranter som kommit från Podujevo. De siktar med stenar på medlemmarna av säkerhetsorganen och försöker slå sig fram till Exekutivrådets (regeringens) byggnad i Priština.

Klockan 18.30: Tre stora grupper av demonstranter slås ned, men i andra delar av staden blir mindre grupper kvar. Demonstranternas beteende är brutalt. De demolerar byggnader, slår sönder fönster och tillfogar materiella skador. Vissa skjuter på säkerhetsorganens representanter.

Klockan 23: I Priština har demonstrationerna slagits ned.

Det första som saknas i denna rapport över de mest kritiska dagarna i

Priština är givetvis siffror. På flygblad i utlandet har angivits att enbart i Podujevo skulle den 1 april 30 000 människor ha demonstrerat. Den enda siffran som nämns i Politikas krönika är 3–4 000 samt *tusentals* om läget i Priština. Under alla förhållanden förefaller den första officiella uppskattningen om *högst 2 000* vara för liten. Allra helst som, vilket framgår av skildringen ovan, demonstrationerna pågick hela dagen och det uppenbarligen var möjligt att ta sig från grannkommunerna in i Priština. Vid en tidpunkt när den jugoslaviska armén fanns på plats, liksom polisförstärkningar från andra republiker, och stridsvagnar körde omkring på gatorna. Inte heller skildras intensiteten i sammandrabbningarna annat än i försiktiga ordalag och indirekt.

Av vitboken och annat material framgår att det måste ha varit en mycket dramatisk situation med förstörda bilar, brinnande hus och fordon, molotovcocktails, skottlossning och blodiga sammandrabbningar. Läget måste ha varit mycket spänt och myndigheterna allvarligt skakade. Folkmassan tycks ha försökt bemäktiga sig vissa officiella byggnader och polisstationer. Om det inte vore så, om inte demonstrationernas karaktär hade varit synnerligen allvarlig, hade det inte funnits anledning att tillgripa så extraordinära medel och i så skarpa ordalag fördöma *kontrarevolutionen*.

Av vad som senare har framkommit i *human interest stories* (jfr not 13) har de jugoslaviska myndigheterna av allt att döma stoppat en alltför avslöjande rapportering av det som hände. Det är karaktäristiskt att inte en bild publicerades förrän 14 juli då *Ilustrovana Politika* hade några översiktsbilder på folk i träd, människomassor, några som kastar sten, några som bär påkar. Men inte en bild på mer dramatiska händelser, t ex närbilder av konfrontationen mellan polis och demonstranter.

Oroligheter i andra städer

2 april

Podujevo (2–3 mil från Priština). Medlemmar av säkerhetsorganen, vilka som förstärkning färdades från Kuršumlija mot Priština, stoppades av barrikader i Podujevo. Här gick demonstranterna, bland vilka de flesta var skolelever, till angrepp mot polisen. Man använde också skjutvapen. Demonstranterna trängde in i 34 serbiska och montenegrinska hus vilket skrämde upp och oroade dessa familjer. Först när polisen i Podujevo fått förstärkning från Priština slås demonstranterna ned.

Vučtrn (ca 2 mil från Priština). En grupp arbetare (?) från företaget "Kosovo" trängde in i gymnasiet **Muharem Bekteshi** och tvingade eleverna ut på gatorna. Några hundra elever gick längs huvudgatan i denna stad och ropade fientliga slagord. Denna grupp ville också dra med sig arbetare från de företag man passerade, men eftersom ingen anslöt sig upphörde demonstrationen.

Lipljan (ca 19 km från Priština). Omkring 15.20 slog sig flera hundra elever från gymnasiet fram till centrum av staden Lipljan. Efter intervention från polisens sida halverades denna aggressiva procession och de återstående gick genom staden, slog sönder rutor vid bensinstationer och flera affärer. Demonstranterna var helt och hållet besegrade omkring klockan 17.

Glogovac. Två upplösta klasser från gymnasiet i Glogovac gick omkring kl. 10 från ett ställe kallat Čitakovo till stadens centrum, där ett antal medborgare som befann sig på marknaden anslöt sig. Demonstranterna slog sönder allt i sin väg, vält bilar och tände eld på en del. Demonstranterna i Glogovac, liksom på andra håll, skingrades övervägande (?) genom användning av tårgas.

Gnjilane (30–40 km från Priština). Två, tre klasser i andra skiftet på gymnasiet sprang vid 10-tiden runt i staden och ropade "Vi vill ha republik". Denna grupp skingrades emellertid snabbt.

Djakovica (8 mil från Priština). Här gick ett försök från en mindre grupp elever och studenter från skolinternatet att demonstrera på gatorna om intet, eftersom "samhällspolitiska arbetare" (d v s politiska funktionärer) och medlemmar ur polisen genast skickade tillbaka dem till internatets gård. Något senare, omkring kl. 19.30, gick ungefär 100 studenter och gymnasister längs gatorna, slog sönder några skyltfönster och ropade fientliga slagord.

I alla dessa städer ropade demonstranterna den 2 april fientliga paroller bl. a: **Vi vill ha republik, Leve republiken Kosovo, Ned med bourgeoisien, Trepča arbetar - Serbien använder, Leve Adem Demaçi** och liknande.

Vid ett gemensamt sammanträde med SFRJ:s [Jugoslaviens] presidium och SKJ:s centralkommittés presidium [det högsta partiorganet i Jugoslavien] fattades beslut om utfärdande av kristillstånd på området territorium. Därefter beslöts att proklamera undantagstillstånd på kommunen Prištinas territorium och om införande av beredskapsåtgärder.

Man inställde därefter undervisningen i alla skolor och på universitetet och stängde studenthemmen. På begäran av Kosovos ledare skickades sedan förstärkningar till områdets polisorgan från alla socialistiska republiker och provinsen Vojvodina.

3 april: Demonstrationer i fyra städer

De albanska nationalisterna och irredentisterna villade inte. Även om undantagstillstånd hade utfärdats, organiserade man demonstrationer i Uroševac, Vitina, Vučitrn och Kosovska Mitrovica.

Uroševac (ca 40 km från Priština). Vid Träkombinatet ropade man slagord: **Vi behöver inga enheter från kombinatets lokalförsvarsorgan, Vi vill inte ha stridsvagnar i området, vi vill ha republik, Vi vill inte att våra barn slås ihjäl av polis utifrån.** Samhällspolitiska arbetare i kommunen försökte lugna demonstranterna och hindra dem att lämna kombinatets område. De lyckades inte och ungefär 200 demonstranter begav sig mot staden. Till dessa anslöt sig vissa elever och studenter [senare meddelas (Politika 2 juli och 13 september) att 2 000 personer hade demonstrerat i Uroševac]. Demonstranterna slog sönder skyltfönster, rutor på parkerade bilar, fönster i Hotel Ljudoten. Man hörde skottlossning.

Vitina: Elever i gymnasiet demonstrerade genom staden och ropade **Republik med fredliga medel eller våld.**

Vučitrn (15–20 km från Priština). Utanför kommun för samlingens byggnad skrev demonstranterna **Vi vill ha republik med fredliga medel eller genom kamp.** De försökte sedan tränga sig in i polisskolan, men hindrades av polis.

Kosovska Mitrovica (drygt 30 km från Priština). Förmodligen irriterade av paroller från andra städer som **Djakovica - izdajica** [Djakovica – förrädare], **Mitrovica - kukavica** [Mitrovica – fegis], ville albanska nationalisterna i denna stad inte svika sina meningsfränder. Klockan 11 gick 80 arbetare från zinkmetallurgin i den kemiska industrin och ackumulatorfabriken ut på gatorna. Också skolelever och studenter anslöt sig. Demonstranterna tog sig in i gymnasiebyggnaden och drog med sig några elever. Slagorden var **Kosovo - republik, Trepča arbetar - Serbien njuter, Leve Kosovorepubliken, Republik - konstitution - genom fred eller kamp.** Demonstranterna drog fram den långa vägen från Mitrovica till Zvečana och tillbaka.

20 april

Eleverna tillbaka till skolorna även om bojkott av undervisning förekommer. Fakulteternas examensperiod börjar. I hela området stor politisk aktivitet.

30 april

I Istok och Dečani misslyckade försök till nya demonstrationer.

2 maj

Rutorna på en kyrka i Uroševac slås sönder.

18 maj: Nya försök.

I studentcentret i Priština försökte omkring kl. 20 mer än 1 000 studenter av albansk nationalitet på nytt framkalla oro av större omfattning. Samlade på platsen vid studenthemmen i nära en och en halv timme applåderade, ropade, sjöng, slog man och skrånade paroller: "Villkor, villkor", "Republik, republik". De skingrades först efter samtal med en grupp professorer och politiker som lyckades lugna dem och försäkrade dem om att det vore bäst att de återvände till sina rum. Händelserna skapade oro hos befolkningen. Man beslöt stänga universitetet och skicka hem studenterna.

Politikas vitbok skingrar tyvärr inte oklarheterna kring händelseförloppet och oroligheternas karaktär. Redan ordvalet i Politikas framställning skulle kunna tyda på att man inte talar om allt man vet om demonstrationernas omfattning och demonstranternas antal. Att det verkligen förhåller sig så, visar sig när man jämför med det fåtal uppgifter som oavsiktligt råkar nämnas i andra sammanhang.

Det besvärande för den jugoslaviska versionen av händelseförloppet är givetvis att man då kan ifrågasätta också andra uppgifter: antalet döda och sårade, polisens och säkerhetsstyrkornas beteende, bakgrunden till demonstrationerna. Om demonstranternas antal är högre, vilket det med all säkerhet är (dels lämnar Politika nu andra uppgifter än vad ledande politiker tidigare gjort, dels kommer det fram högre siffror i andra jugoslaviska källor) skulle man kunna anta att antalet skadade och döda är högre. Det är påfallande hur mån man är om att framställa polisens och säkerhetsstyrkornas beteende som alltigenom korrekt och istället ständigt talar om demonstranternas aggressivitet och brutalitet. Det förefaller otroligt med tanke på hur det brukar gå till världen runt i liknande sammanhang att polisen inte skulle ha uppträtt våldsamt. Man kan för övrigt peka på polisbrutaliteten vid demonstrationerna i

juni 1968 i Belgrad, då den kände politikern Miloš Minić, nuvarande presidiemedlem, själv blev nedslagen på öppen gata.²³ Är det troligt att man i den upprörda atmosfären i Priština skulle ha varit mer återhållsam?

Man kan vidare lägga märke till att inga uppgifter har lämnats om hur *stora* styrkor som sänts till Kosovo.

Hela det jugoslaviska beteendet i krisens början, liksom undertryckandet av allt bildmaterial och oviljan att senare gå närmare in på frågan, antyder att man skulle kunna ha något att dölja. Om inte annat betar man sig på ett svårbegripligt sätt om man vill göra sin sak trovärdig. Däri måste man ge Politikas ledare om nyhetsförmedlingen rätt (**jfr s 32**).

Det finns emellertid inga säkra oberoende uppgifter. Den albanska pressen som talar om ett stort antal döda och sårade kan inte komma med några preciseringar.²⁴

Det Politika berättar räcker emellertid för att man skall få en bild av att något mycket allvarligt har ägt rum. Ett stort antal skolelever, studenter, lärare och arbetare, runt om i Kosovo har under lång tid deltagit i oroligheter av stor omfattning.

Det framgår också av Politikas redogörelse, även om man vill ge en annan bild, att oroligheterna till en början inte hade en nationalistisk karaktär. Därför blir också Kosovoledarnas reaktioner logiska, liksom den handlingsförklaring det talas om. Det förefaller snarare som om det är polisingripandena som har framkallat senare händelser och lett till att oron spritt sig över provinsen, än att det skulle vara fråga om en uppgjord plan. En sådan tolkning skulle förklara både häftigheten i oroligheternas senare skede, liksom den allmänna stämningen bland medborgare och politiker i Kosovo under den politiska uppgörelse som följer. Politikas vitbok nämner för övrigt inga som helst detaljer som skulle kunna visa att upproret var organiserat utifrån eller planerat under en längre tid.

Vad man fortfarande med säkerhet inte kan säga är emellertid om det skulle ha rört sig om händelser av sådan omfattning att de gränsade till revolution

23. Jun-Lipanj

24. *About the Events in Kosovo*

eller inbördeskrig eller om det var fråga om mycket allvarliga demonstrationer som stoppades med ovanligt hårda medel i förebyggande syfte.

Fortsatt oro

Sedan Politikas bok gick till trycket har oron fortsatt. Det visar sig att trots den massiva insatsen av polis och militär har de jugoslaviska myndigheterna inte lyckats förhindra fortsatta oroligheter. Så gott som dagligen meddelas från de olika partimöten som hålls runt om i Kosovo, eller vid större manifestationer av olika slag, att situationen är *komplicerad* eller *mycket komplicerad*. Detta gäller både lokalt och för området som helhet. Under de senaste månaderna har också avslöjats att oroligheter ägt rum inte endast i Kosovo utan även på andra håll. Sålunda har man demonstrerat eller försökt demonstrera i Skopje, och andra städer, speciellt i västra Makedonien (Tetovo, Kičevo, Struga), med stor albansk befolkning. Detsamma gäller flera kommuner i de delar av Serbien som gränsar till Kosovo. Dessutom har albaner demonstrerat också i Sarajevo, Zagreb, Belgrad och Ljubljana.²⁵

I de rapporter som talar om den komplicerade situationen framhålls att fienden ännu inte är slagen. Han ägnar sig åt att sprida rykten, skriva slagord och dela ut flygblad och pamfletter. Det förekommer också bojkott av undervisning, tendenser till strejker, hot mot enskilda, både albaner och serber, politiker och vanliga människor, överfall och misshandel av serber och montenegriner, skadegörelse på hus, ödeläggelse av åkrar, skogs- och mordbränder. Man har också skändat serbiska kyrkogårdar, försökt förstöra kyrkobyggnader och rivit bort eller ödelagt minnesmärken från revolutionen. Detta tycks alltså vara så gott som dagliga företeelser.²⁶

Dessutom har även efter den 3 april en rad försök att ordna demonstrationer

25. Situationen utanför Kosovo berörs av inrikesministern Herljević (Politika 11 juni). Demonstrationer i Belgrad omtalas i Ilustrovana Politika 9.6.81. Den fortsatta komplicerade situationen i Serbien beskrivs i Politika 23.6. och 29.6. och i Ilustrovana Politika 7.7.81. Situationen i Makedonien berörs i Politika 27.6., 2.7., 6.7., 9.7., 10.7., 15.7., 6.8. och 27.8.; i NIN 19.7.1981.

26. Den komplicerade situationen under sommarmånaderna framgår av Politika 9, 13, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30 och 31 maj; 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 21, 22, 25, 29 och 30 juni; 1, 2, 3, 4, 12, 14, 16, 18, 19, 27, 29 och 31 juli; 3, 6, 7, 8, 9, 14, 24 och 29 augusti samt 3 september; även NIN 24.5, 31.5., 21.6., 5.7., 26.7. och 6.9.

ägt rum. Inrikesministern Herljević talar i sitt anförande i det federala parlamentet den 10 juni (Politika 11 juni) om att under tiden 3 april - 26 maj skulle ett tiotal försök till demonstrationer ha ägt rum i provinsen: Framgångsrika i Istok, Kačanik, Suva Reka och Priština (3 gånger). Misslyckade i Peć, Djakovica, Dečani, Prizren, Orahovac och Vitina.

Herljević menar att man inte kan *utesluta möjligheten* att fienden använder sig av *grövre metoder, som terror, våld och kidnappning*. (Med tanke på hur man tidigare behandlat nyheter av det här slaget är det mycket möjligt att sådant redan har inträffat.)

Inrikesministern meddelar vidare att det har ägt rum skottlossning mellan polis och fientliga element. Han nämner två fall: det ena ägde rum i byn Donje Prekaze den 13 maj, där tre albaner som tagit sina familjemedlemmar som gisslan, under en åtta timmars eldstrid lyckades döda fyra polismän och allvarligt såra tre. Det andra fallet gällde Priština, där en polisbarack blev beskjuten.

Överhuvudtaget har skadegörelsen i samband med demonstrationerna varit omfattande. Det talas om demolerade byggnader, över 100 totalförstörda motorfordon, 400 sönderslagna skyltfönster och annan förstörd egendom i privathem och offentliga byggnader.

Uppgörelse med fienden

Hur går då uppgörelsen med fienden? Herljević redovisar att man vidtagit *repressiva och preventiva åtgärder som omfattar ungefär 1 700 personer*. Av dessa berörs drygt 1 500 av *förseelsebrott* [vilket innebär att man kan få kortare fängelsestraff utmätta av speciella domare, utan att åklagarväsendet dras in. Sådana *förseelsesdomare* har framför allt hand om ordningsbrott]. Hittills har 506 personer straffats: för *deltagande i demonstrationer* 287, för *stöd åt demonstranter* 38, för *försök till demonstrationer* 31, för *skrivande av fientliga paroller* 46 och för *offentliga fientliga utfall* 104. Dessutom har man vidtagit rannsakningsåtgärder mot 154 personer. Bland dem finns 39 medlemmar av illegala organisationer, 29 direkta organisatörer av demonstrationer, medan övriga åtalas för skadegörelse.

Detta är situationen två och en halv månad efter demonstrationerna och resultatet förefaller relativt magert. Enligt de uppgifter som Dolanc gav skulle det ha rört sig om ca 2 000 demonstranter, av vilka man alltså har bestraffat

10–15 %. Man har inte kunnat åtala mer än 29 personer för de demonstrationer som allmänt har karakteriserats som synnerligen välorganiserade och man har inte upptäckt mer än 39 medlemmar av de illegala organisationer som skulle ligga bakom oron. Detta tyder på att polisens och domstolarnas arbete framskrider mycket långsamt, och att man har stora svårigheter att överhuvudtaget spåra upp dem som på olika sätt har deltagit i det som hänt. Det förekommer också i pressen uppgifter om hur demonstranter lyckas hålla sig undan ute i byarna, dit lagens arm alltså inte sträcker sig.²⁷ Överhuvudtaget har man ännu inte lyckats spåra de verkliga upphovsmännen till demonstrationerna. Hur svårt man har att komma till rätta med den fortsatta oron kommer fram vid ett sammanträde med Kosovos parlament i början av juni (Politika 4 juni). Man har under den gångna perioden (?) registrerat 35 fall av pamflettutdelning och upptäckt 309 paroller på husväggar o. l. Längre fram i texten står det sedan att man upptäckt dem som skrivit paroller i 20 fall och flygbladens upphovsmän i 2 fall!

Vilka ligger bakom?

Herljević går i sitt anförande in på vilka de verkliga organisatörerna skulle vara. Man har genom säkerhetstjänstens arbete lyckats upptäcka flera organisationer som arbetar utifrån *kontrarevolutionära utgångspunkter*. De tillhör, de flesta, en tidigare känd organisation som går under namnet *Nationella rörelsen för Kosovos och övriga albanska områdets befrielse*. Denna organisation sägs verka utifrån det *Albanska arbetets partis* program och vara organiserad enligt *trojksystemet*. Dess arbete koordineras av *ortskommittéer* och det finns också en ungdomsorganisation. Enligt Herljević har man hittills upptäckt 9 illegala organisationer som tillhör denna rörelse med medlemmar i 11 kommuner. Man säger sig ha identifierat 5 medlemmar av rörelsens centralkommitté av vilka 3 har arresterats och 2 befinner sig utomlands. Vissa av rörelsens medlemmar består av albanska arbetare som i Västeuropa har bildat *Röd front*-grupper med antijugoslavisk inriktning. Förutom denna grupp upptäcktes 1979, 1980 och 1981 i Kosovo och i andra delar av Jugoslavien en organisation, som även nämndes av Mojsov i dennes tal vid centralkommittémötet i Belgrad, *Albanska marxist-leninistiska kommunistiska partiet i Jugoslavien*. Denna organisation har samma mål som den nyss nämnda rörelsen och arbetar också den med utgångspunkt från det Albanska arbetets partis program. Hittills, dvs under

27. Politika 29 och 31 maj.

senare år har man identifierat 137 medlemmar. Herljević nämner inte om man spårat några under de senaste oroligheterna. Vissa av dessa har tidigare dömts, andra har haft kontakt med albanska säkerhetstjänsten.

Överhuvudtaget har det funnits organiserade grupper i Kosovo sedan krigsslutet. Enbart mellan 1974 och 1981 skulle enligt Herljević 618 personer som *arbetat från nationalistiska och irredentistiska positioner* ha upptäckts. Av dessa har 89 dömts till mellan 1 och 15 års fängelse, 503 till *förseelsestraff* [kortare fängelsevistelse]. I andra områden (Makedonien, Serbien, Montenegro) har 39 personer ådömts fängelsestraff och 76 fått förseelsestraff. Under samma tid har 13 organisationer likviderats.

Man har alltså i dessa fall funnit samröre med den albanska säkerhetstjänsten, och det sägs också att vissa av dem som nu har gripits skulle vara albanska agenter. Vidare skulle det finnas förbindelser med emigrationen i väst. I samband med undersökningarna har man hittat stora mängder indoktrineringsmaterial; det rör sig om *marxist-leninistiska* och antijugoslaviska skrifter från Albanien. Överhuvudtaget, framhåller Herljević, har inslaget av intellektuella sedan 1968 markant ökat. (Detta hindrar inte att många av dem som spåras upp är bönder-arbetare bosatta i byarna. I maj pågick en rättegång mot fem albaner i Skopje, som deltagit i en illegal organisation - de hade arresterats tidigare - och var alla arbetare eller bönder (Politika 20 maj).

Trots dessa siffror har Herljević (ännu) ingenting konkret att komma med när det gäller själva förloppet av oroligheterna i mars och april. Av hans tal och andra sammanhang framgår inte annat än att det finns organisationer med målsättningen att avskilja Kosovo och andra områden bebodda av albaner från Jugoslavien, men ingenting sägs om i vilken utsträckning man verkligen har konkreta bevis i den nu aktuella situationen. För övrigt understryker Mitar Samardžić (sekreterare i Prištinas partiorganisation) vid ett partimöte så sent som 15 juli. Politika 16 juli):

Inte ens idag har vi en klar bild av hur fienden lyckades åstadkomma det som utspelades bland ungdomarna under demonstrationerna.

Och vid ett sammanträde med Kosovokommunisternas områdeskommitté den 6 augusti (Politika 7 augusti) framhåller Dušan Ristić (nyss avgående talman i Kosovos parlament):

ännu lyckas man inte uppnå riktiga resultat i avslöjandet av demonstrationernas organisatörer...

Herljević förklarar att man funnit en stadga till den hemliga organisationen där det står att man skall arbeta på Kosovos befrielse i tre faser:

1. Indoktrinering på nationalistiska-irredentistiska grunder, skapande av missnöje bland den albanska befolkningen för realiserandet av deras mål, och på denna grund massorganisering.
2. Genomförande av propagandaaktioner och demonstrationer för att få ytterligare stöd hos den albanska befolkningen.
3. Under givna förhållanden: väpnat uppror och avskiljande från Jugoslavien.

Det är oklart vad denna stadga har för anknytning till oroligheterna 1 april. Det framgår inte vilken fas organisationsmedlemmarna (eller polisen) anser att man nu skulle befinna sig i, eller vilka konkreta åtgärder de illegala organisationerna vidtagit för att nå sina (etapp-)mål. Detta kommer förmodligen fram först vid rättegångarna.

Handlingsförklaring och konflikt

Efter de tre centralkommittéernas möten i början av maj var tiden inne för den konkreta politiska uppgörelsen på lokal nivå och försöken att konsolidera situationen. De som deltagit i demonstrationerna skulle straffas, det skulle ske utrensningar i partiet, både av dem som varit direkt inblandade i oroligheterna och av dem som ansågs bära ansvaret för den uppkomna situationen. Särskilt väntade man sig förändringar bland ledarskapet i Kosovo, både på provinsnivån och ute i kommunerna.

Vidare skulle man ta itu med det som ansågs ha förorsakat demonstrationerna: läget i skolorna, på universitetet och i andra kulturinstitutioner, den ekonomiska politiken, den statliga och kommunala administrationens liksom polisens och säkerhetsorganens arbete. Man hade också att utreda frågan om utflyttningen av serber och montenegriner från Kosovo och vidta åtgärder för att stoppa den.

Inte minst fordrade situationen en grundlig genomgång av partiets och andra samhällsorganisationers arbetsätt och Bakallis avgång betraktades allmänt som början till omfattande utrensningar.

Det som framför allt kännetecknar dessa sommarmånader är att tidningarna nu ägnar markant större utrymme åt situationen i Kosovo, främst Belgradpressen och i synnerhet Politika och dess veckotidningar. I motsats till tidigare kan medborgarna nu dagligen läsa relativt omfattande artiklar om situationen i Kosovo. Så gott som varje dag kommer rapporter från de olika partimöten i provinsen där man ger besked om det aktuella politiska läget och diskuterar olika försök att komma till rätta med situationen. Överhuvudtaget granskar tidningarna olika aspekter av läget i Kosovo, både aktuella och tidigare förhållanden och man följer upp särskilt intressanta problem. Det finns händelser och företeelser som man återvänder till gång på gång (beroende på händelseförloppet självt eller på journalisternas intresse) och som kommer att *symbolisera* hur omfattande och vida spridd nationalismen varit och är i Kosovo. Dessa *symboliska* fall har sin stora betydelse eftersom de genom pressens rapportering ofta får direkta politiska konsekvenser.

Exempel på sådant som särskilt får representera albansk nationalism är: borttagandet av Titos bild i olika sammanhang när officiella albanska delegationer eller kulturarbetare har gästade Kosovo, radio-TV programmets innehåll

(och tendensen att avskärma Kosovo från övrig jugoslavisk TV), sånger som via TV eller offentliga konserter skapat *nationell eufori*, idrottsevenemang som givit upphov till chauvinism och incidenter, situationen på universitetet, de albanska professorernas verksamhet, albanska läroböcker, nationalism i undervisningen på olika stadier, historieforskningen, museipolitiken och arkeologin, sjukhusen (där man otillbörligt skulle hjälpt demonstranterna), arbetsmarknads- och språkpolitik (som instrument för diskriminering av serber och montenegriner), utflyttningen från Kosovo, korrruptionen och lättjan.

I flera fall skjuter tidningarna in sig på speciella personer, vilkas beteende anses ha varit alltför flagrant. Hit hör också *human interest stories* som i detalj skildrar vad som hänt enskilda serber/montenegriner under och efter demonstrationerna.

I alla dessa fall uppmärksammas och visas hur omfattande den albanska nationalismen varit och/eller hur man motarbetat och kränkt grundläggande värden i det jugoslaviska samhället. Situationen i Albanien ägnas också stort intresse, speciellt förtrycket och den dogmatiska socialismen. Man visar hur albanerna under hela efterkrigstiden har motarbetat Jugoslavien och det förekommer följetonger där människor som suttit fängslade i Albanien berättar om sina upplevelser. För övrigt utger Politika (också på albanska) en speciell vitbok om *Enver Hoxhas Albanien*.²⁸

Andra fall som får stort utrymme i pressen är hur jugoslaverna utomlands berörs av Kosovokrisen. Man skildrar hur jugoslaviska gästarbetare och journalister trakasseras och överfalls. Med stor upprördhet skriver man om attentaten mot jugoslavisk ambassadpersonal och jugoslaviska klubbar i Belgien, liksom om bomben mot den jugoslaviska ambassaden i Tirana inför den 25 maj (Titos födelsedag, Ungdomens dag).²⁹

28. Politika: 12, 19, 22, 28 och 29 april, 15 och 20 maj, 10 och 11 juni; NIN 19 april; Reporter 18–25 juni 1981; Ilustrovana Politika 16 juni. Om albanska aspirationer på Grekland: Politika 12, 13, 14 och 19 juni

29. Om hur jugoslaviska arbetare utomlands firar Ungdomens dag och motsätter sig albansk propaganda; Politika 26 maj. I Politika 1 juni en artikel om hur jugoslaver i Stockholm tar luften ur en antijugoslavisk demonstration. Attentatet mot ambassaden i Bryssel berörs i Politika 15, 16 och 17 juli. Trakasserier och attacker mot jugoslaviska klubbar i

Det finns också frågor av mer principiell innebörd som under den här tiden allt oftare diskuteras i politiska sammanhang och som utförligt behandlas i pressen. Det är dels den serbiska konstitutionella frågan (relationerna mellan Vojvodina - Kosovo och republiken Serbien) dels frågan om en enhetlig jugoslavisk marknad och en gemensam jugoslavisk ekonomi.³⁰

Huvuddelen av rapporteringen om Kosovo rörde dock den politiska situationen i området. Under tiden maj - augusti kunde man nästan varje dag läsa om dels det *säkerhetsmässiga* läget, dels den politiska verksamhet som pågick ute i kommunerna.

Vi har redan konstaterat att oroligheterna på olika sätt fortsatte även efter den 3 april och så sent som i juli-augusti och september talar man ännu om sabotage, mordbrand och skadegörelse på flera håll, medan målandet av fientliga paroller och flygbladsutdelning var dagliga företeelser, och förekom också i Makedonien och Serbien. Det stod klart att polis och säkerhetsstyrkor inte kunde (eller ville) spåra upp dem som låg bakom och inte heller förmådde att skydda serbers och montenegrinernas personliga säkerhet.³¹ Situationen var således mycket komplicerad (för att använda det gängse uttrycket i tidningarna) och det var under dessa förhållanden som partiet i Kosovo skulle genomföra den *idépolitiska differentieringen*.

Differentieringsprocessen

Den ledande albanskspråkiga tidningen *Rilindija* i Priština säger i en kommentar den 15 maj (Politika 16 maj), dvs tio dagar efter det att Bakalli avgått som partiordföranden och efter de högsta partiinstansernas krav på en konsekvent utrensningssprocess:

I vissa miljöer, som gymnasier och högskolor, fakulteter, kulturinstitutioner, kulturföreningar, massmedia och andra arbetsplatser, genomförs ännu ingen beslutsam idépolitisk differentiering i det

Belgien: Politika 9, 10, 22 och 31 juli samt NIN 9 augusti. Misshandeln i Geneve av jugoslaviska journalister berörs i Politika 31 maj och 1 juni. Bomben i den jugoslaviska ambassaden i Tirana, de jugoslaviska protesterna och Albaniens svar: Politika 25, 26, 28 och 30 maj.

30. jfr not 69

31. jfr not 15 och 16

dagliga partiarbetet och vidtas inga konkreta åtgärder för att komma till rätta med följderna av de fientliga krafternas verksamhet.

Enligt Politikas journalister (Politika 16 maj) som deltagit vid differentieringsmöten i två stora företag är det vanliga svaret när partimedlemmarna uppmanas att yttra sig: *Jag har inte deltagit i demonstrationerna, jag har inte sett någon, jag vet inte vilka som deltog i demonstrationerna.*

I *Ilustrovana Politika* (7.6.1981) får man en konkret skildring av hur det går till på ett partimöte vid det stora kraftverket *Kosovo* i Obilić. Ordföranden försöker flera gånger få diskussionen att börja, men lyckas inte. En stor del av partimedlemmarna är för övrigt frånvarande. De närvarande tigger, tittar i golvet, det råder en *obehaglig* tystnad. Ingen följer ordförandens uppmaning: *Var och en som känner till att någon från oss deltog i de fientliga demonstrationerna, säg det nu.* När man till sist börjar yttra sig talar man i mycket allmänna ordalag och journalisterna kommenterar: *Minuterna kryper långsamt framåt. Alla talar som enligt ett uppgjort schema. De återberättar händelser som är välkända för alla och ställer sig bakom Kommunistförbundets bedömningar.* Ingen kommer dock med konkreta upplysningar om vilka som skulle ha deltagit i demonstrationerna.

En av de närvarande partimedlemmarna, som man föreslagit skall uteslutas för att han inte hindrat demonstranterna, yttrar sig, men säger egentligen ingenting. Jo, han var *därute*, men för att rädda aggregaten. Jo, han hade förömlämpat direktören, men inget mer. Några av hans kamrater påpekar hans goda egenskaper och förtjänster som kommunist, men stöder förslaget om uteslutning. När det kommer till omröstning ställer sig emellertid endast en minoritet bakom förslaget och först sedan man uttryckligen krävt ytterligare ja-röster går uteslutningen igenom. Närvarande vid mötet är också Mustafa Pljakić, medlem av Kosovos partipresidium, som intervenerar flera gånger, utan någon större framgång:

Det går inte på det här sättet, kamrater - Mustafa Pljakićs röst är skarp och klar - Skall vi till sist börja tala? Varför inte diskutera hur det kom sig att kommunisterna teg vid det allmänna mötet med arbetarna. Så var det, kamrater. Ni hörde hur Bajram Zehnulahu ljög. Varför teg ni? Säg ut.

Ja, jag gjorde fel, säger arbetaren i blå skjorta och tunn mustasch,

som Pljakić direkt vände sig till. Jag borde ha rest mig upp, men gjorde det inte. Men det kommer aldrig att hända igen. Från sista raden sträcks en ny hand upp. Duško Ristić (som symptomatiskt nog är serb): Det finns ingen uppriktighet bland oss kamrater. Nu vet ingen någonting, som om ingenting hade hänt. Jag, kamrater, flydde den dagen. Alla flydde vi. Och det vet vi alla. Hela Zorans grupp av arbetare var t ex därnere under demonstrationerna. Alla med hjälm på huvudet. Shaban, var var du den dagen? Var fanns dina arbetare? Förmännen och ingenjörerna känner till allt. Både vilka som bar banderoller och vilka som gick i spetsen... Och vad gör vi här? Allt är bra, allt med silkesvantar, den är duktig, den är ärlig. Jag skulle inte spilla många ord med sådana. Vi får inte ha förbarmade gentemot dem,

En annan arbetare, en alban, yttrar sig: Jag vill också säga något.

Den 2 april gav jag mig iväg för att mota bort demonstranterna. Där fanns också Fadil Hajredin, som jag är ovän med. När han fick se mig sade han till demonstranterna att ge sig på mig. De störtade mot mig och jag flydde. Men det som hände dagen efter chockade mig ännu mer. På jobbet mötte jag Fadil som kom fram till mig och sade: Om jag hör att du sagt ett enda ord, kommer ditt hus att brännas upp.

Det som kommer fram här tycks vara karaktäristiskt för hela utrensningssprocessen: motsättningen serber/montenegriner och albaner, personlig fiendskap som får politiska följder. Ingenting konkret händer dock vid detta partimöte och Mustafa Pljakić säger till sist:

Idag har här funnits verklig opportunist, tveksamhet och nedtytande av saker och ting. Vi måste befria oss från sådana partimedlemmar. I dagens diskussion, i analysen av situationen och orsakerna, har ni kamrater inte visat ett ens av ansvar. Ni är inte beredda till kritik, självkritik, till en verklig analys som kan vara vägledande i kampen. Hur skall ni kunna arbeta vidare... Det är er uppgift att säga vem som deltog i demonstrationerna och vem som blev förledd. Ni kan inte tuga när man vet att det i er enhet fanns folk som med järnstänger tvang andra att ansluta sig till demonstrationerna. Vi måste nu skilja mellan den som var förledd och den som var organisatör. Personligen tror jag inte att det här

sekretariatet kan bli kvar i ledningen för partiorganisationen. Ty ni har ännu inte, verkar det, tillräcklig styrka att konfronteras med hela sanningen.

Allvarliga problem

Mötet i *Kosovo* är inte unikt. Snarare tycks det ha varit ett av de minst besvärliga. Det visar sig nämligen mycket snart att differentieringsprocessen inte alls går som det är tänkt. Partimedlemmarna uppträder *provokativt* på mötena, de frågar efter sanningen, eftersom de hört andra versioner på utländsk radio. De vägrar godta partiets tolkning av det som hänt och försöker rikta uppmärksamheten mot *sekundära* frågor. De ifrågasätter närvaron av *främmande* trupper och är upprörda över deras brutalitet. De har svårt att förstå varför inte Kosovo skulle kunna vara en republik och de anser inte att frågan om serbernas och montenegrinernas utflyttning är värd att diskuteras.

Detta är den ena typen av reaktion, man polemiserar med partiet och tar avstånd från partiinstansernas officiella bedömningar.

I andra fall tiger man helt och hållet. Eller kommer inte till partimöten, som får ställas in; på många håll i Kosovo tycks råda en nära nog siciliansk tystnad. Folk vägrar erkänna att de har deltagit i demonstrationerna annat än om de är helt överbevisad. På samma sätt vill man inte ange sina kamrater eller sina barn. Lärarna avslöjar inte namnen på demonstrerande elever (trots att man iakttagit hur demonstrationstågen lämnat skolgården), arbetsledarna inte sina arbetare, universitetsprofessorerna inte sina kolleger eller studenter. Det bör också tilläggas att personer som man vet deltagit i demonstrationerna kan gömma sig ute i byarna utan svårighet. Inte ens i de fall där någon bevisligen har uppträtt nationalistiskt eller deltagit i våldsamma demonstrationer kan partiet räkna med fördömanden eller uteslutningar. Och i många fall har man fått avskeda partisekreterare eller partisekretariat eller till och med upplösa hela grundorganisationer.

Problemen är spridda över hela området: i Peć, Priština, Kosovska Mitrovica, Dečani, Prizren etc. och på samma sätt är det i Serbien och Makedonien. Ett särskilt problem förefaller vara att komma till rätta med dem som anses ha ansvarat för det som hänt, men som själva inte har deltagit i demonstrationer. Man deklarerar formellt sitt stöd för partiets linje, men vägrar att ta personligt ansvar. Man försöker också mildra och förhala utrensningen,

dvs partiorganisationerna själva försöker sabotera aktionen.

Problemen med differentieringsprocessen finns på alla samhällsområden och på alla nivåer, särskilt inom skolväsendet, kultursektorn, universitetet, vetenskapsakademien, men också i företagen. I förvaltningen, polis- och domstolsväsendet tycks inte ens försök till differentiering ha ägt rum, trots upprepade påstötningar. ³²

Vid det sammanträde som Kosovopartiets områdeskommitté (centralkommitté) höll den 23 och 24 maj (Politika 24–25 maj) för att diskutera situationen i provinsen stod det helt klart att man hade mycket stora svårigheter att få partimedlemmarna med sig i arbetet på att utpeka nationalister och i övrigt genomföra partiinstansernas beslut. I sitt inledningsanförande konstaterade Mustafa Pljakić att *fienden inte slagit sig till ro* och han fortsatte:

Samtidigt finna i vårt nuvarande politiska arbete oskicklighet, tvekan, passivitet och opportunism... Det konkreta genomförandet av aktionsprogrammet innebär att energiskt fortsätta den offensiva aktionen och samtidigt kritiskt analysera de egna svagheter som kom till uttryck i bristande vaksamhet, tvekan, passivitet och opportunism. . . I den politiska aktionen måste man försäkra sig om en kritisk och självkritisk hållning hos alla kadrer och partimedlemmar, liksom fastställa deras ansvar i bedömningen av orsaker till, omständigheter kring och följder av det uppkomna läget och partiet måste kämpa mot alla fall av inkonsekvens, bristande kampvilja, liberalism och opportunism och andra negativa företeelser.

Mitar Samardžić säger i sitt anförande att:

ett antal av partiets grundorganisationer inte helt och hållet fullgjort sin roll, varför man inte har uppnått förväntade resultat. Uppgiften att fastställa listor över organisatörer, inspiratörer,

32. Differentieringsprocessens förlopp och problem berörs i Politika 16, 17, 20, 23, 24, 25, 27 och 28 maj; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 17, 21, 22, 23, 25, 27 och 28 juni; 2, 4, 10, 12, 16, 18, 22, 27, 29 och 31 juli; 1, 3, 7, 8, 9, 14, 24, 26, 28 och 29 augusti samt 1, 2 och 3 september; även Ilustrovana Politika 2, 9 och 16 juni; 7 och 14 juli samt 11 augusti; NIN 10, 17, 24, 31 maj, 21 juni, 5, 12, 19, 26 juli och 6 september.

bråkmakare och vandaler liksom vanliga deltagare i demonstrationerna skulle utföras av organisationerna själva. Men detta har inte överallt skett på ett tillfredsställande sätt. Kanske har det för en så svår uppgift, under mycket komplicerade förhållanden av ständig kamp för att konsolidera situationen och förhindra vidare fientliga aktioner, rört sig om en alltför kort period. Men säkert är att i vissa partiorganisationer har man inte vidtagit ens de mest grundläggande åtgärder. På grund av allt detta är det nödvändigt att man på det mest energiska sätt kräver av kommunistförbundets grundorganisationer att differentieringen så snart som möjligt slutförs, och mot de kommunister som i sin aktivitet inte ger ett helhjärtat bidrag måste man utan dröjsmål vidta de skarpaste partiåtgärder; om också vissa organisationer efter detta inte avskiljer de fientliga krafterna ur sina led, måste man upplösa dem på sammanträden med kommunkonferenserna och vidta lämpliga åtgärder mot medlemmarna, något som speciellt gäller kommunister på ledande poster och medlemmarna av ledningsorganen i de samhällspolitiska organisationerna och självstyrelseorganen.

Şefqet Mustafa uttrycker sin rädsla för att

detta aktionsprogram kommer att möta samma öde som tidigare enhälligt fattade beslut, vilka ännu inte genomförts i vissa miljöer.

Han sade därefter att det i

differentieringsprocessen saknas den rätta kompromisslösa kampen mot nationalisternas och irredentisternas destruktiva beteende.

Kolë Shiroka framhåller:

I den aktion som vi för är det otillåtet att urvattna (partiets linje) och tolka våra bedömningar och åsikter om de fientliga händelserna på något annat sätt eller genom några andra "efterforskningar". Vi kan inte tillåta att man modifierar fastslagna bedömningar, inte heller något som helst nedtystande av den verkliga situationen eller förskönande av sanningen, hur brutal den än må vara.

Xhavid Nimani, Kosovos president (ordföranden i Kosovos statspresidium) säger:

Vi kan inte tillåta att det på detta sätt sker en försvagning och ett urvattnande av det grundläggande politiska arbetet i kampen mot nationalism och irredentism, och mot alla de svagheter och den underlåtenhet som lät fienden förföra en del av ungdomen och arbetarna. I förverkligandet av aktionsprogrammet får vi inte tillåta några som helst strävanden att ta udden av politiska och andra aktioner och i den aktiviteten finne ingen plats för de tveksamma och de som menar att "uttalanden" utan konkret engagemang kan lösa våra problem. Vi måste sträva efter att den påbörjade differentieringen genomförs till sitt slut och att Kommunistförbundet befriar sig från de medlemmar som det inte borde finnas plats för.

Dušan Ristić, talmannen i Kosovos parlament yttrade bl. a:

Det finna fortfarande partimedlemmar som engagerar sig otillräckligt och som inte kan befria sig från vissa av sina tidigare åsikter. Vi måste komma till rätta med tanken att man genom en vanlig omorientering i sitt arbetssätt kan övervinna tillståndet. Från oss väntar man sig i hela landet handling och därför får vi inte bete oss opportunistiskt.

Den nye partiordföranden, Veli Deva, sade i sitt avslutningstal att läget fortfarande är mycket komplicerat, mycket återstår att göra, men man har ändå börjat:

Kosovos kommunister har utfört ett mycket betydelsefullt arbete. De har kämpat och kämpar vidare. Men frukterna av denna kamp kan man ännu inte se i den utsträckning som vore nödvändig och önskvärd och motsvarar det nedlagda arbetet. Ty eskaleringen av nationalismen har pågått mycket längre, man har förberett sig länge och vi behöver därför mera tid. Inget element ger oss ännu rätt att vara stolta, men samtidigt tillåter vi ingen att sluta ögonen och inte se vår kamp.

Deva sade att man från ledningens sida var beredd att ge grundorganisationerna all hjälp, men *de som inte vill ha vår hjälp måste vara beredda på kamp.*

Situationen för partiets del är således fortfarande mycket allvarligt och man har uppenbarligen stora svårigheter att genomföra den beslutade utrensningssprocessen. Flera av talarna är som vi sett mycket skarpa och kräver hårda tag. Samtidigt kan man, intressant nog med tanke på det allmänna politiska läget, hos Veli Deva spåra irritation mot dem som förringar Kosovo-kommunisternas arbete.

Under hela juni och juli fortsätter pressen att skriva om svårigheterna att genomföra differentieringsprocessen på ett tillfredsställande sätt. Samma anklagelser om tystnad, opportunism och ovilja att ta sitt ansvar återkommer ständigt. I en översiktsartikel om läget i Kosovo i Politika den 17 juni talas om nya sätt att undkomma ansvar. Det har blivit vanligt i grundorganisationerna att man helt enkelt byter ut ledningen. När differentieringsprocessen hinner fram skulle det sedan inte finnas någon att ställa till ansvar. Vad gäller dem som arbetar i den statliga och kommunala administrationen ser de överhuvudtaget inte som sin uppgift att diskutera ansvarsförhållanden. Det skulle vara partiets sak. En viktig aspekt av hela aktionen är också att den hittills huvudsakligen har berört de vanliga partimedlemmarna.

Ingen av de hittills utpekade sekreterarna eller ordförandena (i kommunorganisationerna) har ännu ansett det nödvändigt att självkritiskt bedöma sitt arbete eller avgå p.g.a. de fientliga demonstrationerna.

Också i företagen går differentieringsprocessen långsamt. Som avskräckande exempel nämner artikelförfattaren företaget Ramiz Sadik, där över 1 000 av de 6 000 arbetarna deltog i demonstrationerna. Ännu har man emellertid inte organiserat ens en *aktionskonferens* för att komma till rätta med situationen.

Att läget fortfarande är allvarligt, att man inte tycks komma någon vart, sägs i klartext vid ett sammanträde med kommunkonferensen i Priština (Politika 16 juli). Mitar Samardžić, kommunkommitténs sekreterare, säger bl. a:

Identifieringen av deltagare i demonstrationerna, av organisatörer, propagandister, inspiratörer och förledda, flyter inte i tillfredsställande takt och ger inte de väntade resultaten, inte i någon miljö där det fanns deltagare i demonstrationerna.

Samardžić uppehöll sig särskilt vid situationen på universitetet:

Enligt Samardžić har vid universitetet i Priština, efter undervisningens avbrytande och studenternas hemresa den politiska aktiviteten avstannat helt, men han anmärkte att många av de sammanträden som hölls dessförinnan präglades av opportunism varför det "också i fortsättningen är en öppen fråga om kommunisterna-professorerna till läsårets början kommer att kunna samla krafter för att utesluta dem som har verkat nationalistiskt, ty fortfarande hålls professorer som efter demonstrationerna varit arresterade om ryggen av sina kolleger. Kommunisterna på universitetet tigger och är ointresserade av den kritik som riktas mot dem, som om den överhuvudtaget inte rörde dem."

Han fortsätter öppenjärtigt:

Inte ens idag har vi en klar bild av på vilket sätt fienden lyckades åstadkomma det som utspelades under demonstrationerna bland den unga generationen. Detta kunde inte framkallas enbart av propaganda från Albanien eller professorer från Tirana utan genom handlandet hos levande människor i vår egen omgivning. Dessa människor måste man söka bland dem som haft tillfälle att ofta träffa ungdomen, vilket innebär att vissa lärare i sitt arbete har verkat för de fientliga målen,

Samardžić påtalar att differentieringsprocessen går dåligt i näringslivet. Ingen har sett eller hört något, man har tvingats av utomstående att delta i demonstrationerna o s v. Å andra sidan är det värre utanför företagen:

medan icke-näringslivsorganisationer som pedagogiska institutet och sjukhuset överhuvudtaget inte har reagerat på kritik och allra minst vidtagit åtgärder; det är en historia för sig.

Samardžić påpekar också att allt inte är som det ska bland de rättsvärdande myndigheterna:

Mot domstolsväsendet, myndigheterna och polisen har hittills riktats många kritiska ord, deras uppgifter har fast-

lagts, men i dessa institutioner borde det vara nödvändigt att påbörja en ideologisk-politisk differentieringsprocess.

I artikeln talas också om problemen med lärarna i gymnasier och grundskolor. Vid ett seminarium där man med lärare i Priština skulle diskutera och förklara situationen, gick dessa till *motattack* från nationalistiska utgångspunkter. Journalisterna ger exempel på yttranden som följdes:

Skall det vara nödvändigt att idag på alla punkter göra eftergifter åt serber och montenegriner, bara för att de inte skall flytta härifrån? Var fanns dessa serbiska och montenegrinska intellektuella, och höjde de sin röst, när albanerna tvangs flytta från Kosovo, Är det kanske så att vi nu blandar oss i Albanien inre angelägenheter, när vi talar så mycket om dem?

Svårigheterna för Kosovos partiledning att göra något åt situationen inom partiet kommer särskilt starkt till uttryck vid universitetet i Priština.³³ Redan i de första kommentarerna till oroligheterna påtalades förhållandena på universitetet och de vid tre centralkommittémötena framfördes skarp kritik mot tillståndet där. Bortsett från att man i Kosovo hade låtit universitetet växa planlöst hade det blivit en av de främsta miljöerna när det gällde att uppamma nationalism. Dels hade vid Prištinas universitet lärare från Albanien obehindrat kunnat bedriva propaganda och annan verksamhet. Dels hade man vid universitetet använt läroböcker från Albanien som inte kunde anses vara i överensstämmelse med det jugoslaviska samhällets ideologi och som i vissa fall också uppmanade till antijugoslavisk verksamhet. Andra aspekter var bristen på marxistisk inriktning i undervisningen, alltför stor koncentration på den albanska historien och kulturen och ett samtidigt negligera av det som är gemensamt för alla jugoslaver. I de rapporter som tidningarna kom med talades vidare om nationell diskriminering, dvs man ville inte anställa serber, om avsaknad av förbindelser med Belgraduniversitetet o s v.

33. Situationen vid Prištinas universitet framgår av artiklar i Politika: 6, 7, 8, 13, 14, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 27 maj, 2, 4, 7, 10, 11, 14, 17, 19, 21, 27, 28 juni, 15, 16, 19, 24, 30 juli, 7, 8, 11, 18 augusti samt 1 och 2 september; även Ilustrovana Politika 2 och 9 juni, 7 juli och 11 augusti samt NIN 19 april, 10, 24, 31 maj, 21 juni, 5 och 26 juli samt 6 september.

Dessa anklagelser märktes särskilt vid centralkommittémötet i Serbien, men även albanska politiker riktade kritik mot universitetslärarna i Priština. Karakteristiskt var att de oppositionella röster som trots allt kunde höras vid områdeskommitténs möte i början av maj, kom just från universitetsprofessorer och dem närstående, som öppet tillbakavisade kritiken. Man vägrade att betrakta de albanska professorerna som nationalistiska propagandister och man ansåg att läroböckerna från Albanien hade en internationalistisk inriktning.

Under hela våren och sommaren har man kunnat följa hur partiledarna har uppmanat universitetslärare att på allvar sätta igång med differentieringsprocessen, att sluta upp med sitt tigande. Men ingenting har hänt. (I början kom man inte ens till partimötena.) Tvärtom har man i en del fall slagit tillbaka. Och hela tiden har man uppträtt enigt utåt. Till och med lärare som en tid suttit fängslade har fått kollegernas stöd.

Den 13 maj (Politika 14 maj) yttrade en mycket hög partifunktionär, en av det jugoslaviska partipresidiets exekutivsekreterare, Milan Daljević, att universitetet var en *nationalismens fästning*. Detta framkallade mycket häftiga reaktioner, och partimötena kom under en tid att handla mer om denna och annan liknande kritik än om partiet krav på differentiering.

Från universitetet kom ingenting annat än allmänna fördömanden av demonstrationerna som sådana, men egentligen inte av deras bevekelsegrunder. Man hävdade att de hade sin grund snarare i nationell psykologi och traditionella vårfester, eller att svårigheterna i första hand berodde på objektiva orsaker som bristande resurser för arbete med studenterna och en i allmänhet svår social situation.

Efter kritik utifrån fick till sist universitetets rektor och prorektorerna avgå den 9 juni (Politika 10 juni). De kom emellertid inte med några förklaringar och gjorde ingen avbön. (I stället utspann sig ett gräl mellan den ene prorektorn, en serb, och den andre, en alban, där den förre anklagade den senare för oegentligheter av olika slag.) Men inte heller den nya universitetsledningen som tillsattes 17 juni kunde - eller ville - göra något för att förändra situationen och så sent som i slutet av juli kräver man från partiets sida hårdare tag på universitetet.

Bland de krav som hade ställts på universitetet var framför allt två betydelsefulla: för det första skulle man avgöra vilka som var anhängare av vilken po-

litik. För det andra hade man fått i uppgift att granska läroböckerna.

Den 23 juni (Politika 24 juni) förklarar Universitetsrådet att situationen på universitetet är tillfredsställande. Visserligen säger man att det funnits en rad svagheter av ideologisk-politisk natur på kaderpolitikens område vid universitetet och högskolorna, och det brister i kritisk attityd när det gäller den idépolitiska lämpligheten hos vissa kadrer. Samtidigt slår man fast, trots den tunga kritik som riktats att:

Man kan inte lägga märke till att det under den gångna perioden skulle ha funnits personer som undervisat på denna högskoleinstitution och inte heller administrativ eller annan personal som verkat från främmande idépolitiska positioner.

Vid en presskonferens fyra dagar senare (Politika 20 juni) tvingas universitetets rektor modifiera slutsatserna. Man har missförstått universitetsrådets yttrande något. Vad man talar om är de *ledande kadrer*na vid universitetet. Den 30 juli skriver emellertid Politika om ett nytt sammanträde med universitetsrådet. Denna gång gäller det läroböckerna. Man går genom läroböckerna område för område och konstaterar att det inte har funnits några ideologiska brister. Det finns metodologiska svagheter i vissa sammanhang, *men da är inte av sådan art att de negativt påverkar utvecklandet av en socialistisk självstyrelsemedvetenhet hos studenterna*. Man polemiserar alltså direkt med partiets officiella uppfattning.

Vad gäller undervisningen i albansk litteratur och de albanska läroböcker som används säger man följande:

I undervisningen i albansk litteratur förekommer inte nationalistiska eller chauvinistiska insinuationer gentemot andra folk. Istället finns här internationalism och bekräftelse av balkanfolkens gemenskap.

Däremot framhåller man med en tydlig udd, att det tyvärr endast har skett en *ytlig genomgång* av det material som används i serbokroatiska och utländsk litteratur (och används även vid andra universitet) och dess *eventuella* negativa konsekvenser.

Det var kanske framförallt två fall med anknytning till situationen vid uni-

versitetet som fångade den jugoslaviska allmänhetens intresse och som framkallade förbittring och krav på åtgärder. Det ena rörde den gynekologiska kliniken vid universitetssjukhuset i Priština. Under de kritiska dagarna i april tjänstgjorde kliniken som ett slags fältlasarett för skadade demonstranter och man anklagades för att aktivt ha *letat upp* patienter ute i staden. Den drivande kraften sägs ha varit klinikens föreståndare, den kvinnliga läkaren, dr Sehadeta Mekuli. Politika skildrar 19 juni ett maratonsammanträde – det tredje i ordningen – med partiorganisationen vid kliniken, där syftet var att fatta beslut om disciplinära åtgärder mot dr Mekuli. Det hela utvecklas till en bitter diskussion mellan Mekuli och klinikens andreman, den serbiske läkaren dr Ljubiša Ristić. Enligt denne skulle dr Mekuli ha kört runt i Priština och organiserat hjälpsändningar med medicin och sjukvårdsmateriel till demonstranterna. Hon skulle också öppet ha sagt att *fascisterna dödar våra barn*. Ristić anförde i sammanhanget två vittnen som dock av *familjeskäl* inte kunde närvara vid mötet. Man skickar tjänstebil och bud, men inget resultat, annat än att ett av vittnena meddelar att han ingenting kommer ihåg. En annan serbisk läkare påstår att han när han skyndade hem till sitt av demonstranterna demolerade hus, hade sett dr Mekuli i aktion på staden. En albansk kollega hävdar dock genast att detta inte kunde vara sant, eftersom Sehadeta Mekuli befunnit sig på kliniken just då. Så fortsatte det utan att man kom fram till annat än att dr Mekuli tänkte gå till domstol.

Några dagar efter mötet vid gynekologiska kliniken (Politika 21 juni) hade partiorganisationen vid medicinska fakulteten i Priština sammanträde. Det finns 860 kommunister på fakulteten men enligt journalisterna har man inte lyckats genomföra någon differentiering eller avslöja enskilda kollegers handlande. Det har rått

tystnad och opportunism. Det sägs att man otillbörligt hjälpte demonstranterna, att privatbilar målades med röda kors, att demonstranterna hade fått blommor och att man hjälpt dem att försvinna från sjukhuset undan polisen. Det påstods för övrigt vid mötet att polisen hade trängt in i sjukhuset och slagit de sårade.

Dekanen vid fakulteten tar inte avstånd från något som sägs. Han säger att man vid universitetet beslutat att inrätta det tillfälliga sjukhuset på gynekologien eftersom där fanns två operationssalar. Beträffande Mekuli menar han att man måste vänta på kommissionens utlåtande. Journalisternas allmänna bedömning är att fakultetens partiorganisation är oförmögen att komma till

rätta med situationen. Det hela slutar några veckor senare med att arbetarrådet lyckas avskeda Mekuli för olämpligt beteende, efter det att man vägrat godta hennes avskedsansökan. Vid den medicinska fakulteten har emellertid ingenting hänt.

Ett annat spektakulärt fall gällde historieprofessorn och akademiledamoten Ali Hadri.³⁴ Denne anklagades i pressen på ett tidigt stadium för att vara nationalist och stalinist och man väntade länge förgäves på hans avgång och uteslutning ur partiet. Han fick emellertid ett starkt stöd av sina kolleger vid akademien och universitetet, och inte förrän 1 augusti avgick han som chef för det historiska institutet. Han är dock fortfarande medlem av akademien, liksom Kommunistpartiet. Veckotidningen *Ilustrovana Politika* ägnade i ett par nummer stort intresse åt Hadri och han förekom som varnande exempel i flera politikeranföranden. Fallet har sitt stora intresse som symptom i allmänhet på förhållandena mellan Serbien och Kosovo.

Professor Hadri skrev bl. a 1974 en mycket skarp artikel i partiets officiella tidskrift, en recension av partisanhjälten Svetozar Vukmanović-Tempos memoarer, där han menade att Vukmanović hade givit en felaktig och fientligt sinnad skildring av revolutionen i Kosovo och den albanska befolkningens attityd. Vukmanović-Tempo reagerade häftigt. Han ansåg att Hadri for med osanning och använde högst tvivelaktiga källor i sin diskussion, nämligen dokument från Albanien 1948 (efter brytningen mellan Jugoslavien och Sovjetblocket), liksom tendentiösa skrifter av Enver Hoxha. Dessutom argumenterade han klart nationalistiskt och stalinistiskt. Vukmanović skrev ett långt svar, som partitidskriften inte tog emot och partiledningen i Kosovo hemligstämplade. Vukmanović krävde av både den federala partiledningen och partiet i Kosovo att man skulle göra en undersökning i fallet. Han fick ett svar först fem år senare där man i huvudsak gav honom rätt, men samtidigt stämplade honom som fiende till det albanska folket i Kosovo.

Det intressanta i Vukmanović bok var givetvis skildringen av partisankriget i Kosovo. Han visar att den albanska befolkningen nästan hundra procentigt hade slutit upp bakom ockupationsmakten (Albanien-Italien) och att det var mycket svårt, svårare än någon annanstans, att organisera en partisanrörelse i

34. *Ilustrovana Politika* 2 och 9 juni, 7 juli; NIN 24 maj och 26 juli, även *Politika* 2 och 16 juni samt 16 juli.

området. Vukmanović menar att detta var helt naturligt med tanke på att Kosovos befolkning genom ockupationen hade fått nationell självständighet. Han visar också att de partisanförband som fanns så gott som helt utgjordes av serber och montenegriner.

Ilustrovana Politikas poäng i dag är naturligtvis bl. a att man inte har mycket gott att vänta av en sådan befolkning. Och artikeln hör utan tvekan till det som väckte ont blod i Priština och ledde till angrepp på pressen för *nationalistiska skrivelser och sådant som hindrar den positiva politiska utvecklingen i Kosovo*. Vi skall emellertid återkomma till den debatt om pressens roll som också fördes vid denna tid.

Det kanske mest karaktäristiska med konflikten mellan Hadri och Tempo är emellertid det ljus den kastar över de högsta partiinstansernas attityd till situationen i Kosovo. Det är först nu som Tempos kritik får publicitet och vi kan konstatera att den jugoslaviska centralkommittén och partipresidiet inte visade något större intresse för att hjälpa Tempo.

En företeelse som väckte uppseende och förbittring i Serbien och som också påtalades i Serbiens parlament var att serber, montenegriner och andra, som på olika sätt varit utsatta för demonstranterna eller hade tagit ställning för det jugoslaviska kommunistpartiets politik trakasserades av myndigheterna i Kosovo och till och med fängslades. (Hur många det skulle gälla är oklart.) Detta uppmärksammades givetvis i flera artiklar av den serbiska pressen.³⁵ Ett fall rörde en person som den 8 maj hade skickat telegram till det jugoslaviska kommunistpartiets presidium där han stödde åtgärderna i samband med demonstrationerna och samtidigt anklagade partipresidiet i Priština och dess ordförande för att ha medverkat till den uppkomna situationen. Han straffades med 60 dagars fängelse för att ha spritt falska utsagor, särskilt mot partipresidiet. När Bakalli hade avsatts omvandlades straffet till 30 dagars fängelse.

En annan person hade dömts till 30 dagars fängelse för att ha haft ”för avsikt” att kasta sten på demonstranter. Ett av de mest omtalade fallen gällde familjen Delibašić i Priština vars hus under timmar hade belägrats av hundra-

35. Politika 13 augusti berör parlamentssammanträdet där frågan tas upp.

Ilustrovana Politika 6 juni och 7 juli tar upp olika fall. Frågan diskuteras även i Politikas ledare 28 juni; jfr även NIN 5 juli.

tals uppretade demonstranter (de bodde i närheten av universitetscentret i Priština). Säkerhetsstyrkor befann sig på några hundra meters avstånd, men lyckades inte ta sig fram. När alla fönsterrutor och en stor del av inredningen hade förstörts genom stenkastning, och när huset stod i brand, hade några av de manliga medlemmarna i släkten skjutit i luften. Till sist lyckades säkerhetsstyrkorna rädda familjen. Tre familjemedlemmar arresterades dock och sattes i fängsligt förvar, i samma fängelse som demonstranterna. Ilustrovana Politika skriver att vaktpersonalen hade avslöjat Delibašić och att de *inta villa tala om vad som sedan hade hänt*. Efter vittnesmål från demonstranter och andra frisläpptes de. Däremot vägrade kommunen att hjälpa till med att betala skadegörelsen *eftersom det hade rört sig om fientliga demonstrationer*.

Detta visar å ena sidan att polis- och domstolsväsendet i Kosovo också har deltagit i tvivelaktigt beteende mot serber. Å andra sidan antyder händelser av den här arten liksom uppgifter om att *medborgare* eller *veteraner* hjälpte till att stoppa demonstranterna, att man var mycket nära inbördeskrig. Men detta är en aspekt som vi ännu inte vet tillräckligt om.

Varför går det inte?

Av de jugoslaviska tidningarnas rapportering står det med andra ord klart att den s.k. differentieringsprocessen inte alls går som man väntat. Man har uppenbara svårigheter, på alla nivåer och i alla områden av provinsen, att få partimedlemmarna att *ta sitt ansvar* och bejaka partiets politik. Det finns givetvis flera orsaker till detta men en tycks ändå vara aktionens själva inriktning. Av allt att döma har man haft en diskussion som bl. a gått ut på att medlemmarna skulle ange sina kamrater, vilket i synnerhet i Kosovo måste stöta på betydande svårigheter. Däremot tycks man inte ha haft några mer djupgående diskussioner om orsakerna till oroligheterna. I varje fall inga förutsättningslösa diskussioner. De tre centralkommittéernas bedömningar av situationen har varit given, och försök att ifrågasätta eller få mer information har brännmärkts.

Detta kommer mycket klart fram i en artikel som behandlar förhållandena i byn Dušanovo (Politika 27 juni) och det faktum att partiorganisationen i byn hade upplösts. I Dušanovo fanns 28 partimedlemmar. Man hade samlats den 22 april för att fördöma demonstrationerna och demonstranternas krav. [Till saken hör att inga som helst upplopp hade ägt rum just i Dušanovo.] Åtta av medlemmarna vägrade emellertid att fördöma kraven på republik, även om

man var mot demonstrationerna. En republik i Kosovo skulle, ansåg man, *stärka* Jugoslaviens enhet. Vid sammanträde den 15 maj, skulle dessa åtta uteslutas ur partiet; för detta röstade emellertid endast partisekreteraren. Anledningen, menar sekreteraren själv, ligger i påtryckningar från de åtta. Journalisten vill emellertid se en djupare dimension i det som hänt, och frågar sig om man överhuvudtaget har bedrivit differentieringsprocessen på rätt sätt och ställt de rätta frågorna. En av hans sagesmän i Dušanovo, albanen Gani Iljazi, förklarar:

Men, det finns en skillnad mellan den som nu kräver republik och den som bara frågar varför det inte kan bli någon republik. Och hittills har det inte givits något riktigt tillfredsställande svar. De övriga aktivisterna i Dušanovo håller med, och Hadji Zogaj förklarar ärligt att hans inställning till kravet på republik automatiskt är negativt endast därför att det fördes fram på ett icke konstitutionellt sätt, genom den kontrarevolutionära irredentans demonstrationer. Annars skulle han kunna tänka sig det. Det är naturligtvis omöjligt att bedöma i vilken utsträckning man kan generalisera inställningen hos dessa byaktivister, en inställning som förmodligen inte är bara några månader gammal, men i Dušanovo tänker man på det sättet bland den albanska befolkningen.

Det finns ingen anledning att tro att man inte skulle kunna generalisera inställningen i Dušanovo till att gälla albaner i Kosovo i allmänhet. Och det är därför svårt att se hur man i den nuvarande politiska kampanjen skall kunna få med sig befolkningen och vanliga partimedlemmar annat än i fördömanden av demonstranternas våldsamt. Som vi sett är inte ens det särskilt lätt.

Ett annat skäl till att utrensningarna går långsamt är det som i Jugoslavien kallas *veze* (förbindelser). Man kan anta att släkt- och vänskapsförbindelser, som särskilt i södra Jugoslavien spelar en stor roll, är av större betydelse i Kosovo än någon annanstans i federationen. Det rör sig om ett samhälle där det fortfarande finns traditionella storfamiljer, *zadruga*, där klaner ännu betyder något för den enskilde, och där man framförallt skyddar den egna släkten. I takt med samhällets modernisering betyder detta att det normala sättet att skaffa sig ett arbete eller en politisk position har gått via släkt- och vänskapsförbindelser. Det leder för övrigt inte sällan till korrupcion, något som

under hela 70-talet varit ett stående tema i jugoslavisk press. Om detta handlar en artikel i Politika den 30 juni, som beskriver stämningen bland *kämparna* [krigsveteranerna - där majoriteten är serber/montenegriner] i Peć:

Avslöjandet och bestraffandet av organisatörer och deltagare i kontrarevolutionen går långsamt, framförallt därför att det är svårt att få klarhet i "vem som håller vem i fickan". Denna kritik kom från veteranerna och som bekräftelse anförde de en hel rad bevis, från det att många skaffat sig arbete tack vare mutor, att stor olycka hade drabbat serber och montenegriner i Kosovo och att de p.g.a. påtryckningar måste fly, till det att anmälningar från veteraner mot utövare av fientlig verksamhet slutar i papperskorgen medan de som mottar sådana anmälningar sitter och dricker med de anmälda.

De skyldiga är rent ut sagt de institutioner som folket borde ha det största förtroende för, domstolarna, åklagarmyndigheten, polisen.

Man borde, säger veteranerna, ställa varje partimedlem till ansvar.

Förmodligen inte utan anledning. Ty veteranerna talar i huvudsak på basis av erfarenhet. De hävdar t ex att det är *svårt att komma åt* ledarna av demonstrationerna p.g.a. de till synes 'små underlåtenheter' som finns även i många andra miljöer. De kommer till uttryck när det gäller att ge hjälp till dem som drabbats av de två senaste översvämningarna i Pećområdet, när det gäller att bevilja kredit utanför gängse bestämmelser liksom annat, också det vid sidan av bestämmelser. Det är p.g.a. dessa 'stora småsaker' som det oftast skapas en vägg av tystnad, eftersom de medverkat till att många befinner sig i 'någons ficka'. Sammanlänkade av gemensamma felsteg är dessa släkt- och vänskapsförbindelser svåra att tränga igenom. Småsyndaren, den som har fått kredit, hjälp eller någon annan tjänst som han inte haft rätt till, har genom att motta tjänsten bekräftat att han kommer att tuga.

Det förefaller uppenbart att det finns en relativt utbredd korruption i Kosovo.

Det påtalas för övrigt under den här tiden av ledare som Fadil Hoxha och Jusuf Keljmenđija.³⁶ Man fördömer likaså från partiledningens sida *familjarnost*, tendensen att gynna den egna familjen-slakten. Enligt Ilustrovana Politika (14.7) skulle endast en av de albanska politikerna lyckats skaffa positioner åt 200 personer i sin egen släkt.

Man behöver dock inte som veteranerna se just korrruptionen som sådan som en huvudorsak. Det kan i det här läget räcka med att hänvisa till släktlojaliteten. Ingen vill att egna barn eller släktingar skall råka illa ut och i Kosovo där var och en har starka förpliktelser får detta konsekvenser i en situation av denna typ. Allra helst om man betänker att partifunktionärernas barn i många fall måste ha varit inblandade i oroligheterna. Det finns i hela Jugoslavien tendenser till att det ledande skiktet reproducerar sig självt, bl. a genom att i större utsträckning än andra skaffa sig akademisk utbildning. En stor del av studenterna i Kosovo hör utan tvivel till denna kategori.

Det är alltså en situation där lojalitetsbanden av olika samverkande skäl är synnerligen starka, och där släktlojaliteten med säkerhet går före partiloyaliteten. I den situationen kan man inte vänta sig att man beredvilligt skall anamma den gängse kommunistiska självkritiska metoden. Allra helst inte om man sympatiserar med demonstranternas krav och uppfattar det som hänt som en kränkning.

En annan faktor som inverkar negativt på differentieringsprocessen är, vilket tydligt framgår av referaten i den jugoslaviska pressen, det faktum att partiet i Kosovo består av både albaner och serber/montenegriner. De allvarligt försämrade relationerna mellan folkgrupperna gör sig gällande också i partiet och gör i många fall diskussionerna hätska och ofruktbara. Det är albaner som har demonstrerat och haft det yttersta ansvaret i partiet, medan serber är de drabbade. Man kan hela tiden lägga märke till att serber och montenegriner kräver hårdare tag och att de möter motstånd i vissa bestämda frågor, som t ex utflyttningen, eller politikens avgång. Ofta urartar partimötena till gräl mellan företrädare för olika nationaliteter.

Missnöje i Serbien

De stora problemen med differentieringsprocessen framkallade ett utbrett

36. Politika 7 juli och 2 juni

missnöje i Serbien. Efter chocken över händelserna i april hade man väntat sig en resolut uppgörelse i Kosovo. I allmänhetens och de serbiska politiker-
nas ögon hände nu ingenting.

Man läste i tidningarna om hur serber och montenegriner misshandlades, ja hur sådana som hade gjort motstånd mot demonstranterna fängslades, om hur man inte fick något stöd från myndigheterna i Kosovo. Tidningarna berättade om hur Shaban Hyseni, en av toppolitikerna i Kosovo, medlem av statspresidiet och radiochef, hade varit med om att ta bort en banderoll med texten *Tito vårt idag, igår och imorgon*, för att tillfredsställa en albansk delegation. (Detta meddelades karaktäristiskt nog först 14 juni.) Man läste om hur det kvinnliga landslaget i volleyboll hade skymfats på det mest grova sätt när man tävlade mot Albanien vid ett europamästerskap i Priština (det hände året innan, men inget hade fått publiceras i pressen). Man läste om hur serber inte fick arbete eftersom de inte kunde albanska, hur historikerna försökte skriva om den serbiska historien i Kosovo, hur man inte grävde ut fornslaviska lämningar, eftersom det inte stämde med *panillyriska* idéer. Eller man fick reda på att myndigheterna i Kosovo från skyltar, brevhuvuden och stämplor hade tagit bort alla hänvisningar till republiken Serbien eller Jugoslavien. Hur man bojkottade undervisningen i serbokroatiska i skolorna, samt inte minst hur serbiska kyrkogårdar skändades eller kyrkor och kloster utsattes för skadegörelse. Man var i Serbien övertygad om att branden i det serbiska patriarkatet i Peć, en helgedom vars symbolvärde inte går att överskatta, hade varit anlagd.³⁷ Till detta kom alla obekräftade rykten, och flykten av serber och montenegriner från området.

I en situation där till och med polisen tycktes vara på de albanska nationalisterna sida hände ingenting. Ett exempel på hur stor oron var i Serbien är att Jugoslaviens premiärminister Đuranović i juni tog emot den serbiska ortodoxa kyrkans patriark German, som krävde att staten skyddade kyrkans egendom och de troendes liv i Kosovo. Eller att biskopen Stefan av Žiça med anledning av *Vidovdan* (S:t Vitus dag den 28 juni, minnet av nederlaget mot turkarna 1389 på Trastfältet, *Kosovo polje*) höll ett starkt patriotiskt tal där han påminde om de lidande som de kristna i Kosovo hade fått utstå under år-

37. Händelserna beskrivs i Politika 6, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 22, 24 juni, liksom i Ilustrovana Politika 16 juni och 7 juli och NIN 10, 17, 24 och 31 maj, 7 och 21 juni och 12 juli.

hundraden och idag (Pravoslavlje 15.7.81). Det stod för övrigt klart att förbittringen över händelserna i Kosovo hade framkallat fientlighet mot albaner på många håll i Jugoslavien. Det talas om krossade butiksfönster, i vissa fall misshandel och i Serbien och Makedonien om utbredd bojkott av albanska torgförsäljare och butiksinnehavare. Även i Slovenien skulle det ha förekommit antialbanska stämningar.³⁸

Vid centralkommittémötena i maj hade ledande politiker, inte bara i Serbien, öppet sagt ifrån att man måste diskutera de albanska ledarnas ansvar och att en utrensning i toppen var en förutsättning för att differentieringsprocessen i övrigt skulle vara framgångsrik.

Istället hade man i Kosovo - från serbisk utgångspunkt i avledande syfte, för att *övervintra* - börjat med partimedlemmarna och de lägsta organen. Hitills hade ur partiet uteslutits 440 personer (Politika 30 maj, den sista siffran), men ingen av dem hade tillhört ledarskiktet. Visserligen hade några fått lämna sina poster: Bakalli, vice premiärministern, utbildningsministern och i inrikesministern samt universitetets rektor och chefen för Kosovos museer, men annars hade de som förlorat jobben varit personer på lägre nivå, lärare, arbetare, journalister. Men i månadsskiftet juni/ juli, tre månader efter demonstrationerna och två månader efter det att det jugoslaviska kommunistpartiet hade talat om kontrarevolution och krävt handling, satt Bakalli fortfarande kvar som medlem av partipresidiet.

Det förekom visserligen uppmaningar om att alla måste ta sitt ansvar, också från Kosovoledarnas sida, men mycket få hade krävt direkta avskedanden bland sina egna. Istället hade man uttryckt sin oro över antialbanska känslor och talat om faran av serbisk nationalism. En av dem som hela tiden hade drivit frågan om utrensning bland ledarna var Sinan Hasani, albansk politiker

38. Detta kommer fram i biträdande inrikesministerns tal i det jugoslaviska parlamentet (Politika 28.5.) liksom i presidiemedlemmen Mišić anförande vid den serbiska centralkommittén (Politika 16.6.) och i president Krajgers tal i Slovenien (Politika 12.7.). Det berörs också i NIN 7.6. Inrikesministern Herljević omtalade i juni (Politika 11.6.) att 91 sådana fall har handlagts av förseelsesdomare medan 8 gått till rannsaking.

Dušan Dragosavac (partipresidiet) varnar också 27 juni för antialbanska stämningar, något som återkommer i de allra högsta ledarnas tal i början av juli (not 28).

verksam som vice talman i det jugoslaviska federala parlamentet. En annan var Kolë Shiroka, den (jugoslaviska) socialistiske alliansens ordförande. (Också Azem Vllasi hade vid något tillfälle krävt avgång bland ledarna, men annars haft ungefär samma inställning som andra politiker.) I övrigt var det främst serbiska politiker på den näst högsta nivån som förde fram kravet på avgång, liksom serbiska politiker i Kosovo, och i stor utsträckning den serbiskt-montenegrinskt dominerade veteranorganisationen i Kosovo.³⁹

Situationen ledde så småningom till att man från serbiskt håll tröttnade och öppet krävde att ledarna i Kosovo, på områdes- och kommunnivån skulle utrensas. I slutet av maj och början av juni kom uttalanden från serber som fordrade en ökad takt i differentieringsprocessen, utan att direkt nämna ledarskapet. Under mitten av juni hårdnade emellertid tonen.

Serbiska politiker protesterar

Den 10 juni håller funktionärer hemmahörande i Kosovo, men verksamma i den federala administrationen i Belgrad ett möte (Politika 11 juni) där man uttrycker sitt stora missnöje med den hittillsvarande differentieringsprocessen. Bl. a riktar Pavle Jovičević ett skarpt angrepp mot ledarna i Kosovo, särskilt statspresidiet. Han påtalade att det hade funnits allvarliga försummelser när det gällde försvars - och säkerhetsorganens sätt att fungera. Man hade undanhållit sina serbiska och jugoslaviska kolleger viktiga uppgifter under de avgörande dagarna och avböjt hjälp från den serbiska polisen. Visserligen hade inrikesministern avgått, men vem hade varit hans uppdragsgivare? Statspresidiet hade överhuvudtaget inte diskuterat sitt ansvar. Beträffande utrensningarna säger Jovičević:

39. Vid områdeskommitténs möte 23–24 maj (Politika 24.-25 maj) talar Šukrija och Nimani i mer allmänna ordalag om utrensningarna, liksom senare Asllan Fazlija (Politika 27 maj, 7 juni). Vid Kosovopartiets möte uttrycker flera talare sin oro för albanerna och talar om faran av annan nationalism. Detta återkommer Nimani till (Politika 2 juni). Också fackföreningens ledare Jashari talar om utrensningar på lägre plan (Politika 28 juni). jfr i övrigt områdeskommitténs "uppgörelse" (Politika 6 maj). Däremot antyder Azem Vllasi senare (Politika 24 juni) liksom Šukrija (Politika 12 juli) att det behövs utrensningar även på högre nivåer. Beträffande Kolë Shiroka och Sinan Hasani se Politika 6–8 maj, 25 maj, 12 juni och 12, 14 juli, liksom Ilustrovana Politika 7 juli.

Man måste snabbare komma till rätta med de orsaker som lett till den här situationen. Därvid får man inte säga att hela kommunistpartiet är skyldigt, utan (det gäller) de som innehar ledande poster. Så länge man inte säger detta med namns nämnande, kan man svårligen vänta sig en politisk differentiering.

Kolë Shiroka (ordförande i den jugoslaviska socialistiska alliansen) påtalar att det i Kosovopartiets aktionsprogram inte finns något avsnitt som behandlar det kollektiva ledarskapet, vilket är en brist eftersom enskilda i Kosovo har monopoliserat makten. Han kräver en differentiering som också innefattar ledarskapet i provinsen.

Den 15 juni sammanträder det serbiska kommunistpartiets centralkommitté för att bl. a behandla situationen i Kosovo. I sitt inledningsanförande säger Živorad Mišić, medlem av det serbiska partipresidiet, att det funnits *väldiga svagheter* i Kosovopartiets arbete.

Dessa svagheter bör kommunisterna i ännu mer öppet och djärvt se i ögonen, de bör än mer beslutsamt fortsätta differentieringsprocessen både i de egna leden och i samhället som helhet. En korrekt differentiering är möjlig att genomföra endast om man är beredd att konkret delta i kampen mot nationalismen. En sådan inriktning utesluter varje verbalism och kräver av kommunisterna att de bekräftar sin hållning i praktiskt politiskt arbete.

Det har börjat bli bättre de senaste dagarna säger Mišić,

men förväntningarna är stora och det är tydligt att när det gäller svagheter av bestående karaktär måste man mycket klarare ställa och betona frågan om ansvar. Detta gäller i synnerhet ledarna för områdes- och kommunorganen. Kommunistförbundet kan bygga sin auktoritet och sitt handlande endast på ett fullständigt avståndstagande från de enskilda och kadrer som har påverkats av nationalistiska strömningar och inte fullgjort sina revolutionära plikter. I det sammanhanget kan det inte finnas någon som helst tveksamhet, vilken endast är ett annat sätt att uttrycka opportunism.

Den 22 juni publiceras i Politika ett uttalande från nyhetsbyrån Tanjug, som i tonen är mycket skarpt och som klart kräver ledarnas avgång. Inledningsvis konstateras att demonstrationerna visserligen har fördömts:

Men när man gick in i nästa fas, i en fördjupad ideologisk-politisk differentiering, och försökte komma till rätta med situationen har det i en rad institutioner och miljöer rests en vägg av tystnad; på nytt uppträder en välkänd tendens att inte kritisera, man intar försvarspositioner, ägnar sig åt personliga gräl.

Istället för att allsidigt analysera fenomen och deras orsaker formuleras och sprids officiella meddelanden till allmänheten, vilket inte ger denna allmänhet det rätta, fullständiga svaret på var sanningen ligger. Yttringar av oansvarighet och bristande vaksamhet hos en rad organisationer och ledande organ i Kosovos Kommunistförbund, flerfaldiga och allvarliga svagheter i det praktiska förverkligandet av nationalitetspolitiken, svagheter i kaderpolitiken i utbildningsväsendet, läroböckernas och läroplanernas belastning med historicism och romantik, det otillräckliga förverkligandet av SKJ:s kriterier och politik på kulturområdet och i det kulturella skapandet - för att inte nämna även andra bedömningar från det senaste sammanträdet med Områdeskommittén - är inte en frukt av något slags "jungfrufödsel" utan helt enkelt följderna av ett bestämt beteende och specifika aktörer. Om de nu själva inte träder fram, är det en skyldighet och plikt hos den omgivning, där de befunnit sig eller fortfarande befinner sig och tala ut kristallklart, på samma sätt som bedömningarna av karaktären och innebörden i de kontrarevolutionära händelserna var kristallklara.

Särskilt aktiva att fördöma den otillräckliga takten i genomförandet av utrensningarna och överhuvudtaget oförmågan att komma till rätta med situationen, var medlemmarna av veteranförbundet i Kosovo (SUBNOR Kosovo). I en stor artikel den 25 juni med rubriken *Kämparna öppnar sina hjärtan* skildrar Politika ett sammanträde med veteranorganisationen i Peć:

Den gemensamma nämnaren för gårdagens diskussion vid

sammanträdet med SUBNOR:s kommunkommitté i Peć var: Man har börjat från stjärten. Enligt veteranernas mening har det folkliga ordspråket bekräftats: även den största fisk rensar man från stjärten. Men hur långt kommer man med en sådan (ut-)rensning. Den frågan och missnöjet med vad som hittills åstadkommit kom till uttryck i varje ord hos varje deltagare i diskussionen.

I sitt inledningsanförande sade sekreteraren i veteranorganisationen i Peć, Draško Vulević att veteranerna i årtal har pekat på misstag, men ingen har velat kännas vid det. Vi kommunister och kämpar - sade Vulević - måste mer beslutsamt kämpa för att differentieringen - också i kaderpolitiken, där de värsta misstagen skett, genomförs till sitt slut. Man kan klart konstatera, vilket händelserna själva bekräftade, att fiender av olika slag har skaffat sig ledande poster, både i de statliga och samhällspolitiska strukturerna.

Överhuvudtaget är man upprörd över hela situationen. En deltagare talar om hur man i årtal har påtalat misstag, men alltid fått svaret *ta det lugnt, det finns de som har hand om sådant*. Samme man hävdar att veteranernas barn är diskriminerade, att endast en procent av dem, oavsett kvalifikation, lyckas få arbete. Särskilt förbittrad är han över att demonstranterna som sårats under oroligheterna har skickats till kuranstalter medan krigsveteranerna förgäves väntar i årtal.

En deltagare, Janko Lakićević, tar upp frågan om serbernas och montenegriernas *flykt* från Kosovo:

Vem skulle inte fly om han dagligen utsätts för misshandel eller om hans egendom ödeläggs. Är det inte en skam att idag, fyrtio år efter revolutionen, många av oss måste bära vapen, hålla handen på avtryckaren.

Den kvinnliga partisanen, Vidna Rakočević uppmärksammades enligt journalisterna särskilt. Hon ställde frågan *Vem är i det här sammanhanget inte vaksam* och svarade:

Ej vaksamma är just de som har det största ansvaret, de som får sin lön i åklagarväsendet, polisen, domstolarna,

liksom många ledare. Vi har varit vittnen till mycket obehagliga händelser som t. ex att dömda personer över en natt, till *ackompanjemang* av dryckeslag, placeras på ansvarsfulla poster, och vi har inte kunnat göra någonting åt det. Vidna Rakočević talade också om hur i hela provinsen liksom i Pećområdet partimedlemmar angrips, misshandlas med käppar, hotas, utpressas, och ingen vet vem som har gjort det.

Veteranen Ratko Salić sade:

Man har brutit det heliga löftet som gavs kamrat Tito försvara broderskap och enighet. Vi kommer svårligen att lyckas återställa förtroendet så länge vi inte klarar av den grundläggande uppgiften att urskilja och straffa fienden. Det var inte kurirer, städerskor och barn som var bärare av kontrarevolutionen. Någon har organiserat dem och det är honom man måste avslöja. Det är inte heller de som har skapat den storalbanska nationalismens slagord: vi vill ha ett etniskt rent Kosovo.

Krigshjälten och bäraren av hedersbetygelsen *folkets hjälte*, general Petar Brajović sade att det är obehagligt att veteranerna idag

Tvingas försvara en av revolutionens ljusaste landvinningar, broderskap och enighet, istället för att fira sitt 40-årsjubileum. Men vi befinner oss i en situation där det råder en eufori, en lidelse att slå sönder Jugoslavien, och det är inte underligt att hela landet är upprört och varje medborgare väntar sig att situationen i Kosovo klaras upp... Emellertid kräver en fullständig lösning av situationen i Kosovo en beslutsam uppgörelse med kontrarevolutionärerna, och detta från deras sida som lever i Kosovo.

Samma dag refererar Politika ett sammanträde med ledningen för Serbiens socialistiska allians. Dess ordförande Žika Radojlović talar särskilt om behovet av att återupprätta de konstitutionella förhållandena i Serbien d v s få ett slut på Kosovos avskildhet. Han kommer också in direkt på differentieringsprocessen:

Utan att underskatta de hittills uppnådda resultaten i stabi-

liserandet av den politiska situationen i Området, kan man med rätta kräva att den politiska differentieringen fortsätter ännu mer energiskt och kompromisslöst; att man vidtar politiska åtgärder mot dem som uppträtt som fiender till vår gemenskap, vår enhet och vårt självstyrelsesystem, eller som genom sin bristande vaksamhet, sin toleranta och oansvariga hållning gentemot fienden gjorde det möjligt för honom att obehindrat organisera sin verksamhet. I denna historiska situation - en klassmognadens examen - fördöms med rätta företeelser av försvar, tigande, opportunism, kompromisser och döljande av deras ansvar som direkt eller indirekt deltog i de kontrarevolutionära aktionerna.

Också Špiro Galović, det serbiska kommunistpartiets sekreterare, kräver öppet att differentieringsprocessen skall börja bland ledarna i Kosovo. Och han tillbakavisar påståenden om att kritiken av läget i Kosovo skulle bottna i serbisk nationalism.

Situationen är motsägelsefull i den meningen att differentieringen börjat nerifrån och ännu inte berört de verkliga centra för makt och beslutsfattande i Kosovo i den utsträckning som är nödvändigt, utan går i cirkel; det görs också misstag; man drar t ex fram ansvaret hos en människa för att hans son deltog i demonstrationerna, han avskedas från posten som åklagare och man har i själva verket gjort en björntjänst åt en differentiering på verklig politisk grund. Denna process går således i den takt man väntar sig bland massorna runt om i Jugoslavien, även i Kosovo. Det har alltid varit så att en politik är svår att genomföra av dem som är ansvariga för den gamla politiken på olika områden av det politiska livet, propagandaarbetet, liksom i representativa samhälls- och kulturinstitutioner. Från det som är nationalism i synen på Kosovo i t ex Belgrad, måste vi skilja kraven på en skarp differentiering i Kosovo, krav som kommit till uttryck i alla Kommunistförbundets basorganisationer liksom i samhället. Den skulle vara på fel väg som däri vill se serbisk eller annan nationalism. Detta kan inte kallas för nationalism, ty i kommunistförbundet och samhället finns ett levande medvetande om att man i sådana här dramatiska kriser i själva verket inte förmår längre utan detta (differentiering) och det är sanningen.

Söndagen den 28 juni publicerade Politika en ledarartikel författad av Slavoljub Đukic, tidningens chefredaktör, som var det hittills kanske fränaste kravet på att något till sist måste hända i Kosovo.

Är vi på väg mot en grundligare och bredare politisk differentiering i Kosovo? Detta måste vi diskutera av två skäl: det första är att utan principiella uppgörelser är det omöjligt att samla allt det som är nyktert, progressivt och politiskt berett att engagera sig; det andra skälet ligger i det faktum att kritiken oavsett vissa uppmuntrande drag, går långsammare och är ytligare än den politiska situationen kräver. På vissa håll kan man till och med fråga om misstron mellan nationerna växer eller avtar. ... Vi måste utan den vanliga återhållsamheten och rädslan typisk för politiker svara på frågan: vad är det som idag förhindrar kritik och självkritik i Kosovo. I situationer av den här arten finns en typisk turordning i händelseförloppet, vilket är både en jugoslavisk och allmän erfarenhet. Sedan man ställts öga mot öga med sanningen har man alltid först diskuterat ansvaret hos de människor som med tanke på sin position i samhället har det största inflytandet över politisk opinionsbildning. I fallet Kosovo inträffar emellertid något oroande, som inte stämmer med hittillsvarande praxis. Man vidtar juridiska åtgärder mot bråkmakare och organisatörer av demonstrationer, man uppmanar till självkritik bland (de vanliga) partimedlemmarna, man byter partisekreterare (i grundorganisationerna) men ju längre bort man kommer från samhällets byggstenar, desto mer urvattnas ansvaret eller uttrycka det i principiella kategorier.

Det har till och med gått så långt att allmänheten för första gången efter kriget inte är i den situationen att den kan bekräfta ett fullbordat faktum, dvs. avskedandet av vissa funktionärer eller deras avgång, utan istället allt oftare frågar sig hur det är möjligt, efter allt som hänt, att människor som redan genom att leda inflytelsesrika institutioner bär det största ansvaret för situationen i Kosovo, blir kvar på sina poster. Om det inte finns i detta fall, hur kan man överhuvudtaget idag och i framtiden tala om ansvar i vårt samhälle.

Vi kan bland annat påminna om de människors karriärer, vilka ännu för tio år sedan kännetecknades av sina öppna nationalistiska utfall, men som, vilket kom fram vid Kosovos kommunistförbunds Områdeskommittés möte, fick attraktiva poster tack vare sina beskyddare. Det är logiskt att så länge deras beskyddare håller sig kvar, liksom de människor som möjliggjort ett sådant samhällsklimat, vi kan kalla dem beskyddarnas beskyddare, kommer de aktivister i Kosovo att ha svårighet att komma till uttryck, som genom sina osjälviska ansträngningar strävar efter att bekräfta allt det som är progressivt och som står nära den jugoslaviska gemenskapen. Det minsta vi kan göra är att fundera över dessa omständigheter och försöka ge vissa svar.

Under vilka förhållanden, se här en första enkel fråga, kan man frånta en funktionär förtroendet, en funktionär som uppenbarligen inte uppfyllt sin anförtrodda plikt? Från det jugoslaviska politiska systemets utgångspunkt är allt klart och den sortens diskussion överflödig. Praxis är emellertid synnerligen oroande, ty ansvar är i majoriteten av fallen, en, förefaller det, okänd kategori, något som säkerligen är ett centralt jugoslaviskt problem. Det låter som ett dåligt skämt att en man som skickat telegram till SKJ:s centralkommittés presidium, i vilket han stöder åtgärderna mot chauvinism och kontrarevolution och framlägger sin synpunkt att ansvaret bärs också av vissa ledare i Kosovo, och särskilt nämner dåvarande ordföranden i områdeskommittén, straffas med 60 dagars fängelse "för att ha spritt osanna utsagor, i vilka samhällspolitiska organ, som områdeskommittén, förolämpas".

Av ett sådant handlingssätt kan man dra flera slutsatser: att man inte har rätt att säga sin mening om olika organs och funktionärens arbete, att man inte har rätt att göra detta ens när man stöder en allmänt accepterad politik och fördömer det som redan har fördömts (om ansvaret hos partiorgan i Kosovo, liksom annorstädes, talade man vid sammanträden med de högsta partiorganen i Serbien och Jugoslavien), att makten är så säker och avundsjuk att man inte törs säga något negativt om den, inte ens när den har förlorat sitt för-

troende hos allmänheten. I en sådan atmosfär är det helt naturligt att demokratiska institutioner upphör att fungera och att det skapas en maktstruktur där en viss ledare kan avskedas eller ställas till ansvar bara om han avskedar sig själv eller självmant tar sitt ansvar, eller om högre organ engagerar sig enligt sina konstitutionella och politiska möjligheter. I det här fallet har de högre organen hittills inte visat någon brådska, vilket kan förklaras av den specifika situationen i Kosovo och förmodligen av önskan att man inte skall få intrycket att "andras vilja" är avgörande, utan att Kosovo självt skall finna rationella lösningar, något som inte får be-
tvivlas.

När makten usurperas blockeras den demokratiska mekanismen och två grundläggande principer: demokratisk centralism och delegatsystemet blir enbart fasader för en alienerad viljas maktutövning. Partimedlemmarna och allmänheten i sin helhet förlorar då de grundläggande möjligheterna att fastställa vad som är vad, inklusive erhållandet eller förlusten av politiskt förtroende. Beslutsfattandet lämnas över till en snäv krets människor och deras ansvar beror uteslutande på det egna samvetet. Endast de kan tillsätta och avskeda sig själva. Det är naturligtvis naivt att tro att frånvaron av kritik bland ledarskapet idag är huvudproblemet i differentieringen i Kosovo. Själva begreppet differentiering är mer omfattande än vad man vanligen föreställer sig. Det innebär framförallt en beslutsamhet hos de mest progressiva människorna att påverka medvetenheten i en omgivning drabbad av nationalism, ett friskt och moget funderande över Kosovos och Jugoslaviens framtid, och inte en formell ceremoni, eller avbetalningen av en tillskriven skuld, till dess ovädet drar förbi. Gemenskap proklamerar inte, den förverkligas i det dagliga livet genom en ärlig attityd, där det inte finns vare sig kompromiss eller aggressivt godtycke. Emellertid blir frånvaron av kritik i ledarskapet en allvarlig börda i differentieringen i Kosovo. Bakom det kollektiva ansvaret - vi är alla skyldiga - döljer sig enskilda brister i ansvarstagande, opportunism och oförmåga att motsvara uppgifternas krav. Liksom det inte är rättvist att ungdomen, vars medvetande ännu ej är fullt utvecklat, blir offer för karriärism och får bära följderna av andras oansvariga beteende,

är det inte på sin plats att hela ledarskap anklagas och alla på samma sätt bär bördan av en misslyckad politik.

När det görs, som till sist måste göras, även om det sker på ett omständligt sätt, är vi övertygade om att den mest progressiva delen av Kosovosamhället kommer att göra sig gällande, den del som nu oförtjänt bär hypoteket av en mångårig sjuk politik. Under sådana villkor kommer att träda fram, vilket redan skett, nya människor som hittills har innehaft mindre framskjutna poster i det politiska livet. De *kommer snart* att göra sig gällande om de i sin aktivitet motsvarar den jugoslaviska allmänhetens känslor och Kosovos sanna intressen.

Också vid ett möte med den socialistiska alliansens Belgradsavdelning i början av juli (Politika, 3 juli) diskuterades problemen i Kosovo. Presidiemedlemmen Balša Spadijer yttrade bl. a:

En av de brännande frågorna är emellertid enligt min mening att det finns ett mycket allvarligt missnöje med långsamheten i att genomföra besluten från de jugoslaviska och serbiska kommunistpartiernas 22: a sammanträde. Belgrads partidelegation liksom alla medborgare gav sitt fulla stöd till de slutsatser som då fattades. *Man* väntade sig att den komplicerade situationen i Kosovo skulle lösas snabbare,

Spadijer framhåller att denna långsamhet är mycket farlig eftersom den kan leda till utbrott av serbisk nationalism:

Långsamheten och tveksamheten i lösandet av problemen i Kosovo är en av de mest betydelsefulla källorna till storserbisk nationalism. Den stärks helt enkelt av detta. Det är självklart att vi måste inrikta alla krafter på att kämpa mot den, men vi måste ta itu med de härdar som framkallar den. Ett fortsatt uppskjutande av problemen framkallar mycket allvarliga svårigheter och leder till en differentiering på andra nivåer än den som borde genomföras i Kosovo.

Žika Radojlović, ordförande i den serbiska socialistiska alliansen försvarar serbernas rätt att diskutera Kosovo:

Vi i Beograd borde oftare ta till orda och göra vår röst hörd. När vi diskuterar Kosovo är det ingenting annat än ett stöd till de åtgärder som vidtas. Det är inte fråga om att strö salt i någons sår. Vi är ett land, en gemenskap, vi är Serbien, vi är Jugoslavien. Det är för oss alla viktigt att det råder säkerhet och stabilitet i vårt land och det är därför inte egalt för oss vad som händer i Kosovo,

I ett tal inför *Veteranernas dag* (Politika, 5 juli) säger Radojlović:

På många håll råder en rättmätig övertygelse om att det faktum att de människor vilkas fel ledde till den kontrarevolutionära situationen i Området ställs till ansvar, skulle uppmuntra Kosovos arbetande människor och medborgare i deras strävan att slå ned fienden. Det skulle samtidigt stärka fronten av alla organiserade krafter i republiken och annorstädes i kampen mot denna fiende liksom mot alla nationalistiska krafter och mot nationalismen i varje omgivning.

Ilustrovana Politika ägnar i sitt nummer i början av juli (Ilustrovana Politika 7 juli 1981) stor uppmärksamhet åt den långsamma differentieringsprocessen

Allt oftare hörs bland allmänheten röster att detta (den långsamma differentieringen) beror på att "man började rensa fisken från stjärten och inte från huvudet". Man anser nämligen att man med det snaraste bör avlägsna alla dem från de politiska ledningsorganen och myndigheterna i Kosovo, inför vilkas ögon fienden i årtal har agerat mer eller mindre fritt. Visserligen har några funktionärer begärt avsked men för upprepningen är det nödvändigt med uteslutningar.

Man ger stort utrymme åt diskussionen bland veteranerna i Peć (som vi redovisat) och låter också albanen Šaban Hasani, vice talman i det federala parlamentet, komma till tals:

I den mån man tystar ned saker och ting och genomför något slags allmän självkritik, kommer det aldrig att bli någon

riktig differentiering i terrängen. Eftersom folk med rätta kommer att tänka: "Om de däruppe inte säger att de har gjort fel, så har kanske inte vi gjort det heller".

Man återger också kritiska anmärkningar i tidningen *Jedinstvo* (Enhet) som utkommer på serbokroatiska i Priština):

Aven om det sedan den kontrarevolutionära verksamheten har gått mer än tre månader verkar det som om den idépolitiska differentieringen som primär uppgift just har börjat... Detta leder till frågan: är den nuvarande politiska ledningen i stånd att leda aktionen för politisk differentiering, när vi vet att också den bär en del av ansvaret.

Ilustrovana Politika omtalar också att veteranerna från den Första Kosovsko-Metohijska stötbrigaden, när man firade sitt jubileum, sände telegram till Serbiens och Kosovos centralkommittéer där man uttryckte sin oro för *den alltför långsamma differentieringsprocessen i Kosovo*. Tidningen skjuter särskilt in sig på domstolarnas negativa roll, man har inte varit särskilt aktiv när det gäller att ställa fienden till svars:

i vissa fall kan man med skäl tvivla på den goda viljan hos enskilda domare kanske kan man till och med anta att bland dem har det nationalistiska medvetandet spelat en avgörande roll.

Den 12 juli (Politika, 13 juli) talar Živan Vasiljević, medlem av den socialistiska alliansens (den federala) presidium vid firandet av den kommunistiska ungdomsorganisationens 40-årsjubileum i Knjaževac och kräver hårdare tag i utrensingsprocessen:

... Vi har förtroende för att de organiserade subjektiva krafterna i SAP Kosovo framgångsrikt skall fortsätta den politiska aktionen för differentiering och samtidigt som vi i Serbien och Jugoslavien hjälper dem med detta, anser vi att de påbörjade aktionerna snabbare måste slutföras, även om vi vet att många orsaker inte helt kan utrotas och att det kommer att krävas tid för fullständig framgång. Emellertid är sanerandet av tillståndet i områdets ledningsorgan och fastställandet av ansvar bland de mest ansvariga enskilda,

som vare sig jag ville det eller ej bidrog till den svåra situationen och dess utveckling, något som uppenbarligen inte tål uppskov.

Sekreteraren i Belgradpartiets stadskommitté, Ratko Butujlija, säger vid ett möte den 14 juli (Politika, 15 juli):

Vi är övertygade om att de socialistiska krafterna med Kommunistförbundet i Kosovo i spetsen framgångsrikt kommer att övervinna sina svårigheter och att man principiellt och radikalt kommer att fastställa det konkreta ansvaret. Detta är nu ett allmänt krav, eftersom de arbetande människorna är djupt bekymrade över det som hänt i Kosovo.

Den jugoslaviska partiledningens svar

Den 7 juli firades i Serbien *Dan ustanka* (Upprorets dag), vilket gav tillfälle för ledande politiker att yttra sig om läget i Kosovo. Dragoslav Marković, talmannen i det federala parlamentet, uttryckte i sitt tal viss förståelse för Kosovokommunisternas svåra uppgift, men förenade sig ändå med dem som kräver *konkreta* åtgärder i Kosovo:

De albanska kommunisternas, liksom varje kommunisters uppgift i Kosovo, oavsett nationalitet, är komplicerad och svår och deras arbete långsiktigt. Därför måste vi alla visa förståelse. Samtidigt måste man förstå den uppmärksamhet, det intresse och den oro som är ett resultat av långsamheten och opportunisten när det gäller att övervinna tillståndet i Kosovo, i fastställandet av ansvar och i sökandet av nya lösningar för det vidare stärkandet av den politiska stabiliteten och den socialistiska demokratin på grundval av nationell jämlikhet och socialistisk självstyrelse.

Petar Stambolić, Serbiens representant i statspresidiet och för närvarande vicepresident, tar klar ställning för åtgärder mot ledarskapet i Kosovo:

Tillsammans med allt det som idag görs och måste göras för att situationen i Kosovo skall stabiliseras, bör man ta konsekvenserna av enskildas hållning och uppträdande. Varje politisk funktionär [politisk arbetare] bär ansvar för

sitt arbete och man kan inte tillåta att den enskildes ansvar urvattnas i ett kollektivt ansvar. Tiderna är allvarliga, världen är upp och ned, vi måste räkna med svårigheter under en lång period. Under sådana förhållanden finns ingen plats för en opportunist som inför varje svårighet lägger ned vapnen och sticker huvudet i sanden, uppskjuter till morgondagen det som kan göras idag och står vanmäktiga inför öppna problem.

Stambolić var dock den ende medlemmen av det allra högsta ledarskiktet i Jugoslavien som tog ställning på detta sätt. Miloš Minić, också han serb, medlem av partipresidiet, krävde i sitt tal *inte* Kosovoledningens avgång eller hårdare utrensningar. Han menade att differentieringsprocessen hade kommit igång och att den bästa hjälp man kunde ge de albanska ledarna vore att se upp med den egna nationalismen. Han varnade också för att utpeka hela det albanska folket i Kosovo som skyldigt. På samma sätt hade han yttrat sig drygt en vecka innan vid ett partisanjubileum i Valjevo (Politika, 28 juni):

Nu genomförs i Kosovo väldiga ansträngningar av Kommunistförbundet och de socialistiska krafterna för att avlägsna orsakerna till och läka såren efter dessa irredentistiska aktioner. Fienden har ännu inte slagit sig till ro. Han är ännu inte helt och hållet slagen, men han måste slås ned. Fortfarande framträder han genom en rad mindre aktioner, men Kommunistförbundet i Kosovo stärker dag för dag aktionen, allt fler kommunister och andra patrioter från de albanska, serbiska, montenegrinska och andra nationaliteterna aktiveras för en normalisering av tillståndet i Kosovo. Den väldiga och breda aktion, vars motstycke vi inte kan minnas, som nu förs i Kosovo, ger allt bättre resultat. Kommunisterna och de självstyrande krafterna i Kosovo kommer att slå ned både de albanska irredentisterna och varje annan nationalism som kontrarevolutionens krafter. Det är vår plikt att överallt slå ned nationalismen som kontrarevolutionens kraft, vilken *nu* i samband med dessa händelser, men även annars gör sig påmind i olika miljöer. Om detta kan vi vara övertygade och vi kan visa fullt förtroende för kommunisterna i Kosovo och de socialistiska krafter som för kampen, särskilt kommunisterna av albansk nat-

ionalitet. Detta är för dem den största hjälp vi kan ge. Den albanska folkgruppen visar och bekräftar ånyo, efter denna korta tid, att den i broderskap och enighet och jämlikhet med det serbiska folket och med alla folk och folkgrupper i Jugoslavien ser den enda vägen och sin och vår gemensamma, ljusa, lyckliga socialistiska framtid.

Nästan exakt samma formuleringar användes av Dušan Dragosavac, partipresidiemedlem och serb från Kroatien, i talet vid den kroatiska revolutionsdagen. På samma sätt yttrade sig medlemmen av statspresidiet Vidoje Žarković i Montenegro, medlemmen av partipresidiet Branko Mikulić i Bosnien och Jugoslaviens president Sergej Krajger i Slovenien. Partiledaren Mojsov, som talat inför veteranernas dag den 4 juli hade inte berört Kosovofrågan så direkt och Stane Dolanc hade överhuvudtaget inte yttrat sig.⁴⁰

Žarković framhåller i sitt tal att en snabbare ekonomisk utveckling liksom utvecklandet av självstyrelsen är en förutsättning för stabiliteten i Jugoslavien. Beträffande Kosovo säger han (Politika, 14 augusti):

Mot den albanska nationalismen och irredentismen i Kosovo behövs ett ihärdigt, tålmodigt, genomtänkt och organiserat arbete, vilket nu kommunisterna och de arbetande människorna i Kosovo, i första hand den albanska folkgruppen, med all kraft organiserar och genomför. Kommunisterna och alla progressiva krafter i Kosovo behöver en uppriktig och beslutsam hjälp från oss alla. Den bästa hjälpen är förtroende för dem och beslutsam uppgörelse i varje miljö med alla dem som från nationalistiska och andra icke självstyrelse ståndpunkter försöker fiska i grumligt vatten, utveckla chauvinistiskt hat och framkalla misstro mot vårt socialistiska självstyrelsesystem och vår gemenskap.

Den albanske medlemmen av stats- och partipresidierna, Fadil Hoxha gick ännu längre. Han avvisade tanken på utrensningar och kritiserade dem som kräver långtgående åtgärder i Kosovo och menar att detta har en negativ in-

40. Politika redovisar de olika talen den 4 juli (Mojsov), 6 juli (Dragosavac), 8 juli (Minić), 14 juli (Žarković), 22 juli (Krajger), 8 juli (Hodža), 5 juli (Mikulić) och 5 juli (Dolanc).

verkan på det politiska läget. Han finner det också orättvist att i så hög grad lägga ansvaret på Kosovos partiledning.

Vi albaner har för länge sedan klart och tydligt sagt ifrån att den jugoslaviska socialistiska gemenskapen är vårt hem, som vi byggt i gemensam kamp med andra folk och folkgrupper, och att vi för alltid har bundit vårt öde med Jugoslaviens arbetarklass.

Hoxha underströk att man klart och ljudligt måste säga: Albanerna i Kosovo är en sak och fienderna - nationalisterna och irredentisterna - är en annan. Han anmärkte att en nationalism som tagit fart inte får bli utgångspunkten för någon som helst ärlig människa av annan nationalitet att attackera andra och sade att endast genom gemensamma ansträngningar kan vi snabbare komma tillrätta med följderna av kontrarevolutionen. Enligt hans mening skiljer sig en del reaktioner i vissa delar av vårt land, mera sällan i Kosovo, från dessa gemensamma och enhetliga ansträngningar. Enligt dem ser det nästan ut som om de främsta skyldiga till de fientliga händelserna vore ledarskapen i Kosovo och Kosovos Kommunistförbund, enligt vissa också Kosovos albanska befolkning.

Det är korrekt - fortsatte Hoxha - att den kommunistiska ledningen i Kosovo sov. Det rör sig verkligen om en oerhörd brist på vaksamhet och stor ineffektivitet i kampen mot nationalism och irredentism och för detta bär de ett fullt politiskt och moraliskt ansvar. Desto mer är det nu, när detta skett, vår primära uppgift att sträva efter att situationen så snabbt som möjligt saneras, att fienden slås ned. Det grundläggande är att mobilisera alla tillgängliga krafter och så snart som möjligt likvidera fienden. Och den huvudsakliga bördan bärs just av Kosovos kommunistförbund och våra andra organiserade socialistiska krafter. Dessa bör å sin sida få stöd av alla andra subjektiva krafter i vårt land, särskilt i SR Serbien liksom i alla våra massmedia.

Hoxhas tal är en direkt kritik av den serbiska reaktionen. Han menar i likhet med vad politiker i Kosovo redan från början hävdade och vad som i mer

aggressiv form hade kommit till uttryck på lägre nivåer i provinsen, att Kosovos partiledning och myndigheter inte är skyldiga till det som inträffat. Istället för utrensningar måste man nu ägna sig åt att stabilisera situationen i området.

Detta är inte bara ett helt annat synsätt än det som kommit till uttryck i Serbien under senare tid, utan skiljer sig också från den högsta partiledningens ställningstaganden i början av maj.

Det föreföll således som om det fanns en djup oenighet mellan de serbiska politikerna och det jugoslaviska ledarskapet, men också att de högsta ledarna på jugoslavisk nivå var inbördes oeniga. Hade man börjat ta avstånd från den linje som hade fastslagits av partiets högsta instanser?

Diskussionen fortsatte vid ett viktigt möte med Prištinas partiorganisation den 15 juli (Politika, 16 juli). Närvarande var även Hamdije Pozderac, en av de ledande politikerna i Bosnien. Pozderac yttrar sig vid mötet och ställer problemet på sin spets, genom att jämföra vad som hänt i liknande situationer på andrahåll och vad som därför logiskt borde hända också i Kosovo:

Det är nödvändigt att skärpa den kritiska attityden till alla medlemmar av kommunistförbundet och utan tveksamhet ställa till ansvar också de enskilda som varit passiva eller som medvetet eller omedvetet företrätt fiendens linje, liksom alla dem som nu inte genomför sin uppgift. Så gjorde vi när det gällde vägaffären i Slovenien, massrörelsen i Kroatien och i Bosnien-Hercegovina beträffande stormuslimsk chauvinism, i Serbien liberalismen. Kampen mot dessa yttringar fördes av Kommunistförbundet, de arbetande och medborgarna i Slovenien, Kroatien, Bosnien-Hercegovina och Serbien. Också i denna *situation* måste kampen bäras av framförallt kommunisterna och de arbetande i Kosovo och i SR Serbien, i vilket Kosovo är en integrerad territoriell del.

Det var detta som föreföll så märkligt och som framkallade förbittring i Serbien. De politiska ledarna i Kroatien och Serbien hade tvingats avgå och utslutits ur partiet för förseelser som inte kunde jämföras med *kontrarevolutionen* i Kosovo. Ändå hände ingenting.

Stabilisering?

Resultat

Den 17 juli meddelas i Politika att Mahmut Bakalli uteslutits ur partipresidiet i Kosovo och att hans fall skall tas upp av en särskild undersökningskommission. Han har också tilldelats en allvarlig varning av partiet. Samma dag avgår Xhavid Nimani från posten som Kosovos president (ordförande SAP Kosovos Presidium).

Den 24 juli, slutligen, avgår Shaban Hyseni, Kosovos radiochef, från sin post i statspresidiet sedan man fastslagit att han bär ansvaret för avlägsnandet av Titobanderollen i Dečani. Det föreföll således som om de serbiska ansträngningarna ändå hade burit frukt och angreppen från Serbien avtog för tillfället. Frågan var dock om det rörde sig om *symbolhändelser* som var resultatet av kompromisser eller om detta var tecken på omfattande förändringar. Hyseni var på grund av skandalen i Dečani helt enkelt tvungen att avgå och man kan lägga märke till att Nimani i sitt tal vid avgången endast tar på sig ett formellt ansvar. Redan den 18 juli antyder för övrigt Azem Vllasi, den unge ordföranden i socialistiska alliansen, att differentieringspolitiken i Kosovo gått för långt.

Situationen under slutet av juli - början av augusti är således motsägelsefull. Rent politiskt är läget ännu komplicerat med nya fientliga aktioner. Den 28 juli äger nya demonstrationer rum i Djakovica (Politika, 29 juli), medan problem med differentieringsprocessen fortsätter, liksom uppmaningar till partimedlemmarna att ta sitt ansvar.

Samtidigt försöker Kosvoledarna allt oftare att framställa situationen som åtminstone delvis konsoliderad och de avvisar generella fördömanden av ledningen i Kosovo och det albanska folket. Det förekommer också häftig kritik i Priština mot den serbiska pressens sätt att behandla situationen. A andra sidan kommer problemet med nationalitetsförhållandena och utflyttningen av serber och montenegriner alltmer i förgrunden, där de serbiska synpunkterna åter aktualiseras.

Ännu i början av augusti är det alltså frågan om huruvida man i Kosovo skall verka för en genomgripande utrensning eller en stabilisering.

Hoxha och de nya albanska ledarna i Kosovo, Vllasi, Shukriu och Deva var-

nar för alltför långtgående åtgärder och de tycks ha stöd från den centrala partiledningen, åtminstone dess majoritet. A andra sidan har man ännu inte löst de problem som den centrala partiledningen offentligt krävt att man skall lösa. Och här ligger styrkan i den serbiska positionen. Vid ett möte med Kosovos områdeskommitté görs ett försök att summera läget och se framåt, samtidigt som också problemen och de olika ståndpunkterna kommer till klart uttryck. Det mest påtagliga som sker är emellertid att rättegångarna mot dem som deltagit i demonstrationerna sätter igång i slutet av juli, med genomgående mycket höga straff.

Kosvoledarna manar till försiktighet

Nimanis tal (Politika, 18 juli) i samband med avgången är av intresse eftersom han formellt tar sitt ansvar som innehavare av presidentposten, men samtidigt framhåller att han varit en av dem som aktivt deltagit i kampen mot fienden.

För övrigt understryker han, i motsats till tidigare och nu aktuell kritik, att det var Kosovopartiet självt och det albanska folket som klarade upp den svåra situationen i april.

Fienden lyckades inte uppnå sitt mål tack vare kommunistpartiets, arbetarklassens, folkens och folkgruppernas beslutsamhet i vårt område, framförallt tack vare de breda albanska massorna och deras försvar av den socialistiska revolutionens landvinningar, liksom stöd och solidaritet från folken och folkgrupperna i republiken Serbien och hela landet.

Samtidigt medger Nimanis att ansvaret för det som inträffade faller på partiet och de statliga organen i provinsen, och att man måste fortsätta med *differentiering av kadrer på alla nivåer*. Det är också betydelsefullt att Nimanis framställer sin avgång inte som resultatet av påtryckningar, utan som ett beslut fattat *nu när situationen går mot en normalisering*.

Dvs man kan se Nimanis anförande som ett led i den albanska oppositionen mot kampanjen från Serbien.

Också den socialistiska alliansens ordförande Azem Vllasi tar ställning på det sätt Nimanis och Hoxha gjort. Kampanjen mot albanerna har gått för långt (Politika, 6 augusti):

I differentieringsprocessen förs nu helt berättigat fram många frågor, från enskildas och olika organs direkta ansvar för den uppkomna situationen, till att ställa dem till ansvar som är oförmögna (att handla) men innehar betydelsefulla funktioner i samhället.

Vllasi fortsätter:

Vi har inte behov av en differentiering som är ett mål i sig, utan behöver en kommunistisk och objektiv differentiering, som kan underlätta arbetet för de krafter som önskar och är beredda att gå ut i öppen kamp.... Vi har skyldighet att precisera och korrekt mäta graden av personligt och kollektivt ansvar ty vi kan inte gå ut i öppen aktion om allmänheten ställer oss till ansvar på ett överdrivet sätt, kollektivt eller enskilt och vi tiger om detta.

Liksom Hoxha understryker alltså Vllasi att det nu får vara slut på angreppen mot ledningen i Kosovo, och istället måste man försöka komma tillrätta med situationen. Vid detta möte med socialistiska alliansen inträffar också ett karaktäristiskt intermezzo. Miroslav Lazić, serb, vill att man skall fastställa ytterligare regler för bruket av den albanska flaggan i Kosovo, dess utseende m.m. Detta framkallade ett mycket häftigt utfall från Mustafa Rushiti, chef för alliansens informationssektion, som under hela denna period spelat en nyckelroll i debatten om massmedia. Rushitis inlägg formar sig till en anklagelse mot kommunisterna i Serbien och Makedonien och han lovar att man i Kosovo inte tänker ge upp sin självständighet.

Det är inte helt klart för mig om man önskar att situationen skall stabiliseras eller om man vill framkalla nervositet... Vi måste klart säga ifrån när det gäller flaggan och samarbetet med Serbien att vår orientering är att berika autonomin och se till att den förblir bestående. Alla bör veta, alla kommunister, också i SR Makedonien, vad det innebär att visa misstro mot den albanska befolkningen. De fientliga demonstrationerna var ett hårt slag mot enheten. Att ställa frågan om flaggan är att ge något vatten på kvarnen.

Nästa dag kommer ett pressmeddelande från Kosovo-alliansens presidium, där man framhåller att det är felaktigt att aktualisera frågan om flaggan och

att Miroslav Lazić är helt införstådd med det. Händelsen kan jämföras med förhållandena i Makedonien och Montenegro, där man klart tagit ställning mot användandet av Albanians flagga i Jugoslavien (Politika, 23.5 och 27.8).

Den 30 juli kommer ytterligare ett uttalande från en ledande albansk politiker som också det innebär ett svar på anklagelserna från Serbien. Ali Shukriu, medlem av partipresidiet och blivande president i Kosovo, talar vid ett möte i Kosovska Mitrovica med anledning av revolutionsjubileet och framhåller att man alltför mycket har kritiserat Kosovokommunisterna för differentieringsprocessens resultat (Politika, 31 juli):

Den kamp för idémässig och politisk differentiering som förs av Kosovos kommunisters förbund och alla andra socialistiska krafter, har till mål att på bred front och konkret differentiera en nationell känsla från nationalistiskt beteende, spridande av mellanfolklig misstro och nationalistiskt hat mellan folken. Det står klart att, hur mycket vi än är missnöjda med de första resultaten, med bredden och djupet av denna differentiering och dess konkretion, är det likaså skadligt att inta en nihilistisk attityd till den redan påbörjade processen och de uppnådda resultaten. Processen har satt igång och skapar sin egen väg, oavsett motstånd i vissa miljöer, oavsett förvirring och tigan, överkänslighet och opportunism, brist på kritik och småborgerligt uppträdande. Trots all svaghet, tvekan, kraftlöshet och opportunism, som fortfarande existerar i vissa miljöer, känner man alltmer kraften och beslutsamheten med vilken SK framträder och verkar.

Kosovokritiken mot pressen

Kritiken mot Belgradpressens sätt att skriva om situationen i Kosovo kom första gången redan i maj. Vid partimöten på Prištinas universitet 21–24 maj, som syftade till att diskutera den politiska situationen på universitetet hade man istället allmänt givit uttryck åt sin förbittring över pressens sätt att informera om Kosovo. På samma sätt reagerade Kosovos vetenskapsakademi.⁴¹

41. Politika 17, 20, 22, 23 och 24 maj samt NIN 24 maj och 31 maj

Att denna kritik överhuvudtaget riktade sig mot utomståendes bedömning av läget framgick tydligt. En talare riktade den 21 maj hård kritik mot Milan Daljević, exekutivsekreterare i det jugoslaviska partipresidiet, för dennes uttalande om universitetet som *nationalismens fästning*.

Vissa massmediers attityd förvärrar ett redan svårt läge. Det gäller också vissa enskilda som ger en icke objektiv bedömning av situationen på universitetet. Hit hör även uttalandet från CK SKJ:s presidiums exekutivsekreterare, Milan Daljević, att universitetet i Priština är en nationalismens fästning. Jag erkänner att en sådan bedömning förolämpar oss då den inte motsvarar det verkliga läget. När detta sägs av en exekutivsekreterare i CK SKJ:s presidium, då måste man dra slutsatsen att han inte är underrättad om det verkliga läget. En människa i den ställningen får inte uttrycka sig på kafésamtalsnivå.

Kritiken återkommer vid Områdeskommitténs sammanträde den 24 maj och vid ett tillfälle sade den nye partiordföranden att man *inte fick blunda* för det positiva som för närvarande händer i provinsen. Kosovos president Xhavid Nimani manar emellertid till ordning och framhåller att man inte kan syssla med en diskussion om pressen när man har viktigare saker att förhandla om.

Den 1 juni (Politika, 2 juni) vill emellertid den socialistiska alliansens sekretariat i Kosovo att alliansen skall ta ett förberett kritiskt uttalande om den negativa pressbevakning, något som stoppas av Azem Vllasi. Denne framhåller emellertid själv några dagar senare (Politika, 6 juni) att tidningarna nu bör skriva också positivt om Kosovo.

Ett auktoritativt uttalande från Dobroslav Ćulafić, den nyvalde sekreteraren i det jugoslaviska partipresidiet [han efterträdde Dušan Dragosavac] satte stopp för debatten i denna fas. Ćulafić hade i ett längre anförande vid partipresidiets möte (Politika, 31 maj) gått igenom pressens roll under och efter Kosovokrisen. Hans utgångspunkt var att man inte i någon situation har rätt att undanhålla medborgarna en fullständig, aktuell och objektiv information om alla händelser i landet.

Detta var lärdomen från Kosovo där frånvaron av nyheter i själva verket hade gynnat nationalisterna. Ćulafić menar att pressen har en positiv roll i

den pågående differentieringskampanjen i Kosovo:

Vi måste i första hand få bort alla enskilda i Kosovo som objektivt intar nationalistiska positioner och som döljer sig genom fraser och deklarativa uttalanden, men inte finns med i aktionen, i kampen, tillsammans med Kommunistförbundet, mot nationalismen och irredentismen, som tvekar, som är obeslutsamma; och sådana finns. Jag menar att pressens roll i det fallet är stor, eftersom den är en del av den differentieringspolitik som nu pågår i Kosovo, ledd av Kommunistförbundet och som man bör stödja även i massmedia.

Samtidigt har tidningarna ett ansvar. Massmedia bör bekämpa nationalism och utsående av misstro och hat mellan folkgrupperna, också mot den albanska. Och man bör kämpa mot *tveksamhet och tvivel på de progressiva krafterna i Kosovo och i Jugoslavien*.

Det finns tendenser till sensationsskriverier och det vore farligt om de blev fler med tanke på Kosovokommunisternas kamp. Man måste undvika all ensidighet i informationen om Kosovo. Mot slutet säger dock Čulafić att man inte får tala kritiskt om *Belgradpressen* eller den *serbiska* pressen i allmänhet. Det vore synnerligen farligt. Ännu farligare vore att göra detta istället för att föra den idépolitiska kampen.

Från det jugoslaviska partipresidiets sida bedömde man pressens roll som övervägande positiv och tillrättavisade i själva verket albanerna. Förbittringen i Kosovo kommer emellertid åter till uttryck. I en artikel som i övrigt kritiserar läget bland de *okritiska* journalisterna i Priština, återger Politika (13 juni) uttalanden av Mustafa Rushiti, chef för socialistiska alliansens presidiums informationsavdelning. Rushiti förvånar sig över att så många journalister begivit sig till Kosovo:

Vad har 200 journalister här att göra, de skriver sensationalistiskt och överdrivet kritiskt (*kritizerski*); många artiklar har samma utgångspunkter som organisatörerna av demonstrationerna. Det finns väl andra områden av Jugoslavien att skriva om.

Detta är åter ett exempel på hur man i Kosovo känner sig förföljd, hur man

anser att övriga Jugoslavien överdimensionerar det som hänt och därigenom också förhindrar att situationen stabiliseras.

Vi har tidigare pekat på hur tidningarna vid den här tiden uppehöll sig vid eller skapade (avsiktligt-oavsiktligt) *symboler* för hur stark nationalismen i Kosovo var. Även om tonen inte alltid kunde anses vara fientlig var ändå mängden av information förödande. Otvivelaktigt hade pressen bidragit till bilden av ett nationalistiskt u-land, korrumpert och opålitligt, där varken den politiska ledningen eller människorna hade motsvarat andras förtroende.

I det sammanhanget spelade emellertid partiledningen själv en roll. Officiella ställningstaganden om Kosovo kunde, när de nådde ned till vanligt folk, få en grövre ton, och i många avseenden bli stereotyper. Det kunde man för övrigt lägga märke till hos enskilda talare i olika partisammanhang. Om man på det sättet *transponerar* uttalandena av Koliševski, Vlaškalić, Mojsov och andra skulle de kunna låta:

*Man kan inte lita på albanerna, De är ute efter serberna,
De jagar ut oss från Kosovo, Albaner är våldsamma, Albaner är farliga. De fick pengar men slösade bort dem på skrytbyggen och lyx. De fick hjälp, men vill inte arbeta. Det är deras eget fel att de är fattiga.*

Dvs även officiella ställningstaganden kom åtminstone indirekt att motsvara och bekräfta de fördomar mot albaner som är vitt spridda i södra Jugoslavien, bland serber, montenegriner och makedonier,

Utan tvivel kunde man dessutom finna reportage i NIN, eller Ilustrovana Politika, som beskriver demonstranterna (albanerna) som underliga och farliga. De drar iväg uppfyllda av *trans*, beter sig som *vildar* osv. Samtidigt var det inte svårt att få intrycket att man på albanskt håll överhuvudtaget ville ha mer kontrollerad information om Kosovo, för att påskynda *stabiliseringen* och undvika utrensningar.

En orsak till att tonen i pressen ibland var emotionell torde för övrigt ha att göra med frånvaron av fakta. Demonstrationerna har skildrats som våldsamma och som försök till kontrarevolution, men det saknas samtidigt detaljbeskrivningar av hur det hela egentligen gick till. I det läget är det lätt för journalisten att använda språket för att understryka riktigheten i den officiella analysen.

Politikerna var medvetna om att vissa tidningar hade gått för långt och Dušan Dragosavac (medlem av det jugoslaviska partipresidiet), Tihomir Vlaškalić (Serbiens partiordförande) liksom Živorad Mišić (medlem av det serbiska partipresidiet) kritiserade *vissa* tendenser till *sensationskriverier* som kunde vara *kontraproduktiva* i den nuvarande situationen.⁴² Detta hindrade dock inte, som vi sett, tidningarna från att fortsätta att utförligt beskriva den politiska situationen i Kosovo, eller medverka till den serbiska kampanjen för utrensningar bland ledarskiktet.

Karaktäristiskt nog tar debatten fart igen just när kritiken från Serbien är som starkast.

Den 20 juni (Politika, 21 juli) håller socialistiska alliansen i Kosovo informationssektion sammanträde och huvudanförandet hålls av Mustafa Rushiti, som återigen går till attack. Särskilt i den illustrerade pressen har man:

genom att skriva ensidigt, tendentiöst och sensationalistiskt om Kosovo sått, och sår fortfarande, nationellt hat och misstro mot de progressiva krafterna i Kosovo och särskilt mot den albanska folkgruppen.

Rushiti kategoriserar sedan den jugoslaviska pressen. Borba (Beograd-Zagreb), Oslobojenje (Sarajevo) och Vjesnik (Zagreb) får god kritik liksom TV Zagreb. A andra sidan finns exempel på *allmän och förolämpande kritik, full av sensationalism och ensidighet*. I det sammanhanget nämns nyhetsbyrån TANJUG, Politika, Ilustrovana Politika och NIN.

Efter svar från Tanjug (Politika 27.7) och en artikel i partitidningen Komunist (Politika 25.7) kritiserar Rushiti sig själv vid ett nytt sammanträde den 1 augusti för att ha givit argument till *motståndare till vårt samhälle*, men trots att områdespresidiet inte delar hans uppfattning vidhåller han sin kritik av Belgradpressen.

Om tillståndet vid universitetet hade varit en anledning till debatten i maj, var kritiken mot ledarskiktet en förutsättning för Rushitis uttalanden (bortsett från den löpande rapporteringen). Men även diskussionen om utflyttningen, som under denna period hade börjat stå i centrum för uppmärksamheten, var

42. Politika 16, 26 och 27 juni.

en anledning.

Konflikten om serbernas utflyttning

Redan vid de tre centralkommittémötena i början av maj hade man kritiserat de förhållanden som ledde till att serber och montenegriner inte kände sig säkra nog för att se en framtid i Kosovo och områdespartiet hade fått till uppgift att grundligt undersöka alla aspekter på problemet och komma med förslag till motåtgärder.

De serbiska politikerna på olika nivåer i Kosovo, liksom veteranförbundet, men också politiker utanför det autonoma området, drev frågan mer eller mindre intensivt under hela perioden. Samtidigt stod det klart att de albanska politikerna i Kosovo mycket ogärna ville ta upp frågan till diskussion. Xhavid Nimani hade i slutet av april fördömt dem som *spred rykten* om att serber och montenegriner lämnade Kosovo i samband med oroligheterna. Sedan den officiella synen på Kosovokrisen fastslagits yttrar sig ledande albanska politiker då och då i ämnet, men ute i provinsen är intresset mindre.⁴³

Serberna och montenegrinerna betraktar frågan som ett synnerligen allvarligt och generellt problem, något som sker i stor skala, medan albanerna vill tona ned det hela, talar om enstaka fall och varnar för angrepp på det albanska folket i dess helhet. På lokal nivå får de som tar upp problematiken ofta svaret att den inte existerar just där, eller de betraktas som serbiska nationalister och blir ibland föremål för disciplinåtgärder.⁴⁴

I slutet av juli kommer frågan upp på dagordningen och blir i augusti ett av de centrala politiska problemen. Politika (27 juli) skriver att *utflyttningen från Kosovo särskilt kom till uttryck under demonstrationerna och tiden där-efter*. Det skulle alltså ha skett en ökad utvandring i samband med krisen, men karaktäristiskt nog finns inga siffror.

Att Kosovoledningen börjar bli nervös framgår av att de albanska politikerna alltmer talar om faran av att särskilt utbildade serber och montenegriner lämnar provinsen. Deras plats är i Kosovo, säger man, och deras uppgift att bidra till områdets framtid och kampen mot *nationalismen i den egna om-*

43. Politika 23, 24, 28 maj samt 2 och 6 juni.

44. Politika 25 maj, 27 juli och 7 augusti; NIN 7 juni

*givningen.*⁴⁵

Den 15 juli skulle kommuner och företag i rapporter ha fastställt orsakerna till och omfattningen av utflyttningen från Kosovo under den senaste tioårsperioden, men enligt Politika (27 juli) har det ännu inte kommit några analyser. Vid ett regeringssammanträde i Priština den 27 juli (Politika 28 juli) konstaterar man att det är mycket svårt att få fram uppgifter då man på lokal nivå bedriver en medveten obstruktionspolitik. I hälften av kommunerna har de speciella undersökningskommissionerna inte kunnat genomföra sitt uppdrag eftersom myndigheterna inte skaffat fram det nödvändiga underlaget. I Priština fick man upplösa kommissionen och den nya brottas med stora svårigheter. De som skickat in sina rapporter har å andra sidan gjort allmänna sifferuppställningar, och inte gått in på orsaker till utflyttningen, varför det är omöjligt att se om man lämnat Kosovo p.g.a. *påtryckningar*.

En av dem som hårdast drev frågan offentligt var talmannen i Kosovos parlament, serben Dušan Ristić. Han hade vid upprepade tillfällen påtalat nödvändigheten av att angripa problemet och de svårigheter som hörde ihop med diskussionen.

Ett tecken både på det motsägelsefulla i den politiska situationen i Kosovo och styrkan hos det albanska motståndet mot försök att komma tillrätta med situationen är vad som drabbar Ristić. Vid en parlamentssession i Priština 5 augusti (Politika, 6 augusti) för tre delegater fram det sensationella kravet på Ristićs avgång. Det politiska läget är alltså sådant att de främsta Kosovoleddarna, Bakalli och Nimani har fått avgå efter påtryckningar från Serbien, att frågan om relationerna mellan folkgrupperna nu står främst på dagordningen, samt att det finns tecken på att Kosovoleddarna, delvis med stöd från den högsta jugoslaviska ledningen, går till motattack.

Det är för övrigt det parlamentssammanträde där Ali Shukriu, partiveteranen, utses till ny president i Kosovo efter Xhavid Nimani. Vid samma sammanträde beslutar man att inte acceptera Shaban Hysenis avgång (den tidigare statspresidiemedlemmen och radiochefen) utan avskedar honom för hans *oansvariga och opportunistiska* beteende både i samband med borttagandet av Titoparollen och i undersökningarna om fallet. De tre som kräver att Ristić skall ta sitt ansvar och avgå framhåller att han liksom *övriga bland*

45. jfr Politika 2 och 7 juni, 16 och 31 juli, samt 8 augusti.

de högsta ledarna måste bära sin del av ansvaret men man kritiserar dessutom hans sätt att föra diskussionen efter de kontrarevolutionära händelserna.

Ristić har, underströk Efendiju, påtagit sig rollen som försvarare av serberna och montenegrinerna i Kosovo och genom att lägga fram uppgifter om utflyttningen ur området har han inte bidragit till en normalisering av relationerna mellan folkgrupperna. Därför är Ristić enligt Efendiju kanske ännu mer skyldig än andra eftersom alla albaner inte utövat påtryckningar för att serber och montenegriner skulle flytta ut. Enligt honom går alla i Kosovo säkra, ingen hotas av fara, det rör sig enbart om enstaka exempel på påtryckningar och man har inte tillräckligt uppmärksammat det faktum att också albaner lämnar Kosovo. Om man vill ha en lugnare situation måste man, anser Efendiju, kräva ansvar på alla håll.

Liknande tankegångar fördes fram även av Salih Berisha, som attackerade Ristić bedömningar av situationen på universitetet och förklarade dem som oriktiga, liksom Ristić diskussion om utflyttningen av serber och montenegriner. Dessa diskussioner sade Berisha, hade föranlett otillåtna skrivelser i pressen. De tre delegaterna insisterade på att Ristić genom sina diskussioner hade hamnat i "nationalismens läger".

Statistiska uppgifter och de analyser som genomförs dementerar hans påståenden, ty de visar, sade Berisha, att man i området har respekterat den nationella strukturen. Ristić hade talat i sitt eget namn, tillade Berisha, innan man [i parlamentet] hade tagit ställning, och därmed hade han fått tidningarna att skriva sådant som inte bidrog till en lösning av situationen, vilket fått till följd "att man p.g.a. hans diskussioner hade tvingats ställa enskilda till ansvar". Fadil Drnoglava höll med de två övriga och tillade: "När Mahmut Bakalli och Xhavid Nimani begärde avsked p.g.a ansvar, bör också Dušan Ristić göra det".

De tre delegaterna hävdade att de förde fram tankegångar från "sin bas" som väntar sig att härigenom (Ristić avgång]

ett bidrag ges till stabiliserandet av tillståndet i Provinsen.

Delegaterna fick kritik av Sinan Sahiti (blivande medlem av partipresidiet i Kosovo) som framhöll att även om man borde diskutera parlamentets arbete, var detta inte rätta platsen att attackera Ristić, för det han hade sagt som medlem av Områdeskommittén. Man fick heller inte argumentera hur som helst och Sahiti pekade på att delegaternas sätt att framföra det de sagt och innehållet i deras anförande inte stod i samklang med partiets aktuella politik.

Kritiken av Ristić visar hur djup misstron mot serberna är. De som framförde den tillhör skiktet av mellanpolitiker som bär ansvaret för att partilinjen genomförs i provinsen. Vidare är det uppenbart att man betraktar Bakallis och Nimanis avgångar som formella, inte resultatet av verkliga förseelser. Och det är anmärkningsvärt att de både när det gäller universitetet, men framförallt i frågan om serbernas/montenegrinernas utflyttning är så kategoriska i sitt motstånd mot den officiella politiken: Deras kritik är återigen ett bevis på hur politikerna i Kosovo betraktar kravet på grundliga utrensningar och politiska förändringar som orättvist och ogrundat och istället försöker åstadkomma en normalisering på egna villkor.

Bortsett från det som tidigare sades om Shukrius val till president och avskedandet av Hyseni var sammanträdet intressant också ur andra synpunkter. Bl. a förändrade man vissa delar av Kosovos nya femårsplan, för att den i högre grad skulle överensstämma med Serbiens, och man avskedade den högste ansvarige för planeringen i provinsen. Vidare valde man serben Miloš Vujaković, medlem av fackföreningens presidium till ny vice inrikesminister, och ny allmän åklagare blev likaså en serb.

Ristić gick vid parlamentsdebatten inte i svaromål, men meddelade dagen därpå vid Områdeskommitténs möte (Politika 7.6.1981) att han hade avgått. Han säger *att det som händer har hänt och ansvaret kan inte gå förbi mig personligen*. Han understryker emellertid kraftigt att han både före och efter händelserna i Kosovo stått på det jugoslaviska kommunistpartiets linje. Han avvisar sina kritiker i parlamentet och tar inte tillbaka någonting av det han sagt i olika politiska frågor:

Vid gårdagens sammanträde i Kosovos parlament anklagades jag emellertid av några delegater och man krävde att jag skulle lämna min funktion därför att jag på Områdes-

kommittén och i andra sammanhang talat offentligt mot vissa tendenser och företeelser, mot bristen på åtgärder i vissa institutioner och för att jag tagit upp problemet med serbernas och montenegrinernas utflyttning, och att jag därmed hade sällat mig till nationalisternas läger. Sådana utfall befinner sig enligt min mening inte på det jugoslaviska kommunistförbundets positioner. Bakom allt jag sagt offentligt står jag också idag och tar inte avstånd.

Det är svårt att tolka Ristić' avgång. Har han blivit förolämpad och tröttnat eller har någon tvingat honom? Det är möjligt att man ansett att han skapar problem i den nuvarande situationen och därför får gå. Man är beredd att göra vissa eftergifter för att få en lugnare situation. Det kan vara en *symbol-handling* av samma typ som Bakallis och Nimanis avgångar, men har man då inte samtidigt givit den albanska opinionen i Kosovo rätt?

Den 6 augusti skulle Områdeskommittén i Kosovo samlas till ett nytt viktigt sammanträde. Politika hade samma dag en artikel inför mötet. Man talade om den hittillsvarande politiska aktiviteten som enligt vad *som allt oftare sägs på politiska möten har givit vissa resultat, men man framhöll att allt detta är ännu otillräckligt för att man skulle kunna tala om någon särskild framgång och man pekade på att fienden fortfarande är verksam och att differentieringsprocessen fortfarande möter stora svårigheter.*

Man avslöjade också något av vad den undersökningskommission som utredde Bakallis fall hade kommit fram till. Bl. a skulle Bakalli och andra områdesledare inte ha berättat att de från olika håll hade fått anonyma pamfletter och brev med fientligt innehåll. Man hade vidare vid vissa tillfällen givit nästan korrekta bedömningar av en svår situation, men inte vidtagit åtgärder. Och kommissionen framhöll att man under de två senaste åren inte diskuterat de allt svårare mellanfolkliga relationerna. Politika nämner i det sammanhanget de felgrepp som gjordes förra året när man skulle dra 53 personer inför domstol för fientlig aktivitet (jfr Reuter 1980 b). Det Politika här skriver är på många sätt avslöjande inte enbart för situationen i Kosovo utan för Jugoslavien i allmänhet:

På grundval av genomförda konsultationer, hade man kommit överens om (!) att 19 personer skulle dömas och att man skulle släppa dem som inte ansågs vara organisatörer. En större grupp av frisläppta från Uroševac t ex mötte istäl-

let för politiska fördömanden erkännande. De får rätt att studera som icke ordinarie studenter, 28 av dem får stipendier, två till och med ur Titos fond.

Slutligen nämner Politika att man under den närmaste tiden kan vänta sig förändringar i partipresidiet, områdespresidiet, liksom i regeringen, parlamentet och socialistiska alliansen.

Är situationen konsoliderad?

Områdeskommitténs sammanträde den 7 augusti (Politika, 7–8 augusti) var tänkt som en summering av den hittillsvarande politiska verksamheten och början till en ny period av stabilisering. Det framgick klart av det som sagts veckorna innan och av det som kom fram under sammanträdet. Samtidigt kan man konstatera att det motsägelsefulla i situationen och de många olösta problemen mycket tydligt kommer till uttryck i diskussionerna. Inledningsanförandet hölls av Petar Kostić, presidiets serbiske sekreterare. Han framhöll att man stod inför tre huvuduppgifter: förberedelserna inför läsårets början, lösandet av problemen mellan folkgrupperna, samt ekonomisk stabilisering. Kostić menar, liksom tidigare Shukriu och andra Kosovoledare, att den politiska situationen nu är bättre, man uppnår trots allt resultat i differentieringsprocessen. Samtidigt påtalar han själv att det fortfarande finns försök att *urvattna*, att det finns *oacceptabla åsikter*:

Kommunistförbundet i Kosovo bedömer allt det som uppnåtts hittills realistiskt, med viss optimism, men samtidigt är man missnöjd med att man inte nått den grad av konsolidering som man reellt borde ha kunnat räkna med. Inte i en enda kommun är man övertygad om att man är färdig och det finns ingen grund för minskat engagemang.

Kostić bedömer även den säkerhetspolitiska situationen som *gynnsam*, även om den fortfarande är *komplicerad*. Den är gynnsam eftersom det inte finns öppet våld och demonstrationer, men fienden är inte ideologiskt besegrad.

Man skriver paroller bland vilka "Kosovo republik" dominerar, sprider flygblad med fientligt innehåll i vilka man stöder demonstrationerna, attackerar vårt socialistiska självstyrelsesystem, vår politik för jämlikhet mellan alla folkgrupper, vår alliansfria politik, attackerar ledarna i SFRJ, Serbien och Kosovo, stöder Albaniens propaganda och poli-

tik gentemot Kosovo, sprider rykten med syftet att framkalla revolt och hat och en skärpning av relationerna mellan olika folkgrupper. Det finns exempel på attacker mot samhällelig och individuell egendom, förhindrande av sådden, och attentat mot enskildas frihet i vissa byar. Man uppmuntrar till fortsatta fientliga aktioner och organisering av demonstrationer och andra kontrarevolutionära aktioner och uttrycker en strävan att situationen skall förbli ständigt spänd, och hotar med att detta kommer att fortsätta till dess Kosovo blir en republik, med våld eller fredliga medel.

Detta sker, fortsätter Kostić med stöd av albansk propaganda, liksom propagandan från albanska emigranter och kroatiska utsjasa i utlandet, samtidigt som den serbiska Četnik-emigrationen uttrycker sin oro för läget i Kosovo. Kostić framhåller att kommunisterna har kämpat hårt för att få läget under kontroll och grundorganisationerna har lyckats *identifiera* de punkter *där det ännu inte råder politisk stabilitet* (d v s man har inte oskadliggjort motståndarna). Vissa grundorganisationer har även upplösts, men säger Kostić:

Även om den idépolitiska differentieringen förlöper alltmer framgångsrikt, är den ännu inte helt i harmoni med behovet av att snabbare övervinna det tillstånd som demonstrationerna skapat.

I det sammanhanget nämner Kostić särskilt partiorganisationerna på universitetet, i företaget Ramiz Sadik samt organisationerna i Peć, Dečani, Vitina och Uroševac. För övrigt har partiorganisationerna i kommunförvaltningarna, bankerna, *intressegemenskaperna*, [den statliga förvaltningen] och vissa företag aldrig varit särskilt aktiva. Man har under den gångna perioden *endast informerat sig om de fientliga krafternas handlande som om man själva var rena och immuna mot dessa företeelser*.

Kostić säger vidare att det i alla kommuner har skett en *nedkylning* av de nationella relationerna. Därför måste man se till att det skapas förhållanden där alla kan känna sig jämlika och därmed sätta stopp för flykten av serbermontenegriner från Kosovo. Man måste vidare se till att det sker genomgripande förändringar i skolorna och på universitetet.

Situationen förefaller således inte ge anledning till den optimism partiet menar skall gälla från och med nu. Detta kom också fram i de övriga inläggen vid sammanträdet. Den kvinnliga ordföranden i Kosovos ungdomsorganisation, Sanije Hyseni, framhöll att aktionsplanen efter demonstrationerna inte hade förverkligats. Det fanns flera orsaker, bl. a att på vissa håll SSO-organisationer [den socialistiska ungdomens förbund] antingen inte existerar eller existerar enbart på papperet. Ett stort antal ungdomar är för övrigt överhuvudtaget inte organiserade i förbundet. Sanije Hyseni omtalar vidare att nio presidiemedlemmar ur organisationen har uteslutits för deltagande i demonstrationer. Ett bevis på att även de mest engagerade ungdomarna varit aktiva under oroligheterna.

Den socialistiska alliansens ledare Azem Vllasi gick ännu längre i avslöjandet av den otillfredsställande situationen bland ungdomen:

Vi har redan konstaterat att en betydande del av ungdomen förfördes, men i vår hittillsvarande aktivitet har vi inte lyckats övertyga ungdomen om demonstrationernas fientliga karaktär, övertyga dem om att de var riktade mot det socialistiska systemets landvinningar.

På samma sätt är det med lärarna:

Vissa bedömningar av den nuvarande situationen i utbildningsväsendet är synnerligen optimistiska, medan man kunde dra motsatt slutsats från samtal med lärare på veckoseminarierna, där dessa ställde frågor i nationalistisk anda.

En artikel i Politika redovisar för övrigt någon tid senare att den genomgång av läroböcker och läroplaner som skulle ske inför skol- och universitetsstarten inte är slutförd.

Dušan Ristić, den avgångne talmannen i parlamentet, återkommer i sitt anförande till de åsikter han hela tiden drivit, vilka mötte så häftig kritik vid parlamentssammanträdet. Differentieringsprocessen går dåligt, myndigheterna gör inte vad de skall för att avslöja demonstranter och våldsverkare, man vill inte diskutera frågan om serbernas och montenegrinernas utflyttning:

Enligt Ristić måste man konstatera att det i myndighets- och säkerhetsorganen fortfarande finns svagheter; ännu

lyckas man inte uppnå påtagliga resultat i avslöjandet av demonstrationernas organisatörer eller av det som händer idag, från skrivande av paroller till hot och påtryckningar. Vi måste därför gå in i detaljer, underströk Ristić och frågade varför vi inte förmår upptäcka dem som skriver paroller eller någon som slår ned en annan på gatan. Det är omöjligt att partimedlemmar och myndigheter inte känner till detta. Jag är övertygad om att vi inte har skapat (en sund) atmosfär i partiet, säkerhetsorganen, massorna och hos myndigheterna, varför saker och ting kan äga rum öppet eller halvhemligt, och här ligger vår stora svaghet. Det mest betydelsefulla i den pågående idépolitiska aktionen är, enligt Ristić frågan om de mellanfolkliga relationerna. Vi måste öppet deklarerat att relationerna är störda, nedkylda, att det har uppstått en väldig polarisering, att det existerar misstroende. Frukta att öppet konstatera detta är inte på sin plats. I vissa partiorganisationer upptas emellertid aktualiserandet av de problematiska relationerna mellan folkgrupperna mycket illa. Vi måste därför öppet säga att det inte är acceptabelt att kalla enskilda till ansvar, som på partimöte vill diskutera problemet med de mellanfolkliga relationerna.

Närvarande vid mötet var också Andrej Marinc, ledamot av det jugoslaviska partipresidiet. Ett av de mest intressanta inslagen i hans anförande var att han öppet pekade på de skillnader i åsikter om demonstrationerna som hade rått på ett tidigt stadium mellan Kosovo och Serbien-Jugoslavien och att man från centralt håll hade tvingat Kosvoledarna att gå med på de övrigas uppfattning:

... SKJ:s centralkommittés hjälp till Kosovos kommunister efter demonstrationerna låg framförallt i att inse den politiska innebörden av demonstrationerna, betrakta dem som en revolution och fientlig verksamhet riktad mot vårt system och Jugoslaviens integritet.

Marinc sade vidare att de två allvarligaste problemen i Kosovo idag är den *förförda* ungdomen och de störda nationalitetsrelationerna. Och att det är de albanska kommunisternas uppgift att lösa den senare frågan:

Det andra problemet är de störda mellanfolkliga relationerna i området, där en ytterligare eskalering vore mycket farlig. I en sådan situation måste man vara medveten om att den regeln gäller att det största ansvaret bärs av den talrikaste nationen, och det är i Kosovo albanerna.

Även det serbiska partiet var representerat, denna gång av det serbiska parlamentets talman, Dušan Čkrebić. Det intressanta är att han talade i ordalag som påminde om den serbiska kampanjen i juli och krävde fortsatta utrensningar och lösandet av de allvarliga problemen t ex Ristić hade tagit upp:

Differentieringsprocessen måste fortsättas men också fördjupas, den kan inte stanna vid jakten på fiender, alla måste ta ställning vad gäller det jugoslaviska samhällets nyckel-element - den konstitutionella ordningen, självstyrelsen, broderskap och enhet, gemenskap och vår alliansfria politik. Idékampen kan inte avbrytas och också de statliga organen måste organiseras för ett effektivt handlande. I det fallet är det inte tillräckligt att avskeda en eller två personer, det behövs ett allsidigt kaderstärkande. Häri måste Kosovo få hjälp från alla republiker och Vojvodina.

Čkrebić underströk vidare att återställandet av det mellanfolkliga förtroendet måste vara en primär och konstant uppgift för kommunistförbundet. I fortsättningen betonade han att Kosovos utveckling måste ske i nära samband med Jugoslaviens och pekade på att de nya riktlinjerna för biståndspolitiken innebar mindre statlig inblandning och färre möjligheter att avskärma Kosovo från övriga Jugoslavien.

Det viktigaste i partiordföranden Veli Devas anförande vid sammanträdet var hans angrepp på nationalism och chauvinism, och de tydliga signalerna om att straffen, eller snarare domstolarnas praxis kommer att skärpas. Man hade tyvärr börjat med att straffa folk för olika nationalistiska handlingar och utfall genom att döma dem för *förseelser* [kortare fängelsevistelser] medan man istället borde ha betraktat dem som brottslingar och rannsakat dem inför domstol.

Det mest betydelsefulla vid mötet var annars att Områdeskommittén valde ett nytt tolvmannapresidium med sju nya medlemmar. Vad som kommer att hända med de fem personer som i likhet med Bakalli och Nimani förlorade

sina poster, men som formellt inte hade avskedats framgick dock inte. Vidare uteslöts nu Mahmut Bakalli till sist ur Områdeskommittén och blev vanlig menig partimedlem. Samtidigt fick han sista varningen inför uteslutning ur partiet.

Det förefaller sålunda som om den serbiska oppositionen till sist har haft en första framgång. Det nya partipresidiet med sina fyra serbiska/montenegrinska medlemmar [vilket motsvarar mer än deras andel av befolkningen] och ett antal lojala albaner torde ha skapat en mer Serbien- och Jugoslavienvänlig partiledning än tidigare. Till detta kommer att man vid parlamentssammanträdet dagen innan hade avskedat Hyseni och att man nu vidtagit åtgärder för att utesluta Bakalli ur partiet. Ytterligare tecken på en starkare serbisk position är interventionen rörande ekonomin vid parlaments-sammanträdet.

Marinc och särskilt Čkrebić hade kraftigt framhållit de serbiska synpunkterna på hur krisen borde lösas. Och Kostić hade i sitt tal understrukt att man måste koncentrera sig på nationalitetsfrågans lösning. Samtidigt uttryckte sig partiledaren Deva synnerligen försiktigt och det går också med tanke på Vllasis och Shukrius tidigare uttalanden, inte utan vidare att anta att partiledningen är enig.

Man kan dessutom notera at Områdeskommittén demonstrativt beslöt att tillsätta en undersökningskommission som skulle utreda hur Politika inför sammanträdet hade kommit över *strängt förtroligt material* och man tog avstånd från Borbas artikel inför presidiet där det talades om att mer än hälften av presidietts medlemmar skulle avskedas. Dvs återigen manifesteras den Kosovoalbanska kritiken av ”Belgradpressen”.

Situationen är således motsägelsefull. Man kan få intrycket av en kompromiss. Å ena sidan tvingas albanerna gå med på vissa personförändringar, men å andra sidan bör man i fortsättningen tala positivt och optimistiskt om läget i området. Samtidigt fortsatte den serbiska kritiken, och kvar står att ingenting i sak tycks ha förändrats, vare sig det gäller den allmänna politiska situationen eller läget i Kosovos partiorganisationer. Och frågan är om detta områdeskommittémöte verkligen blir inledningen till en ny period. De serbiska och albanska reaktionerna på problemet med utflyttningen tyder inte på det.

Ett exempel på att tillståndet i partiet inte är tillfredsställande och att den po-

litiska aktionen möter stora svårigheter är siffrorna över uteslutna (Politika 8.8.1981). Man har efter oroligheterna uteslutit 530 partimedlemmar och ett *betydande antal* har *strukits ur medlemsförteckningarna*. Enbart i Priština skulle 365 ha strukits, de flesta på universitetet. Man kan dock lägga märke till att det redan den 27 juni talades om *samma* antal strukna och vad gäller antalet uteslutna hade redan 26 maj 440 uteslutits (Politika 30 maj). Det betyder att aktiviteten har avstannat under sommaren, trots att man hindrat folk att ta semester och haft ständiga möten. Rent objektivt har det alltså blivit *svårare att differentiera* i medlemskadern.

I sitt inledningsanförande vid Områdeskommitténs sammanträde hade Petar Kostić understrukit att partiet i den nuvarande situationen hade tre huvuduppgifter: förbereda skolstarten, sanera ekonomin och komma tillrätta med nationalitetsförhållandena. Dessa frågor dominerar också på olika sätt den politiska aktiviteten under senare delen av augusti.

Partiets hela verksamhet tycks i själva verket vara koncentrerad på att se till att läget inför höstterminens början är stabilt. Det blir allt tydligare att man vill förmedla en bild av att Kosovo har normaliserats och hur det i stort sett råder lugn och ordning. Artiklar som behandlar svårigheterna med differentieringsprocessen och den fortsatta fientliga verksamheten blir mer sällsynta och tonläget ett annat. Man försöker framhålla att situationen nu är bättre än tidigare. Så skriver t ex Politika den 1 september om läget i Priština dagen innan skolorna börjar:

Den nära tre månader långa aktiviteten som förts i området Kosovo efter de kontrarevolutionära aktiviteterna från albanska nationalisterna och irredentisterna ... har givit mycket *positiva resultat*.

Och i en intervju (Politika 1.9) säger Salih Nushi, Kosovos nye utbildningsminister:

Eleverna har insett att det ligger i deras intresse att utveckla broderskap och enighet, gemenskap, att ständigt förbättra utbildning och uppfostran i en socialistisk självstyrelseanda.

Han framhåller också att:

Ett mycket stort antal skolelever har med sin direkta aktivitet bidragit till att stabilisera situationen i Kosovo.

Detta kontrasterar skarpt mot vad Azem Vllasi och Sanije Hyseni endast tre veckor tidigare hade att säga vid Områdeskommitténs möte om ungdomens och lärarnas vägran att inse vad som hänt och den nästan totala bristen på aktivitet bland ungdomen.

I flera artiklar skildras vad man konkret gjort för att på olika sätt förbättra skolelevernas och studenternas materiella och sociala situation. Ett flertal nya skolor har öppnats och man behöver inte längre bedriva undervisning i treskift. Det har skett en total omorganisation av arbetet och en kaderförstärkning i studentcentret i Priština. Matsalen har byggts om och det blir nu möjligt att servera 6 000 studenter dagligen, som inte skall behöva vänta längre än 20 minuter på sin mat. Ett nytt studenthem med plats för över 1 000 studenter har tagits i bruk. Där har man för övrigt anställt två sociologer som skall värna sig om studenternas välfärd. Även studentläkarmottagningen har förstärkts.

Samtidigt har man vidtagit olika åtgärder som skall göra det möjligt att bättre kontrollera studenterna. Tilldelningen av platser i studenthemmen (liksom antagningen till universitetet) skall ske på basis av utlåtanden från hemkommunerna, där stadsdelskommittéerna har till uppgift att utreda de studerandes *moralisk-politiska lämplighet*.⁴⁶ Varje student skall i fortsättningen tillhöra speciella nystartade studentaktiv i hemorten som kontinuerligt skall ansvara för studenternas ideologiska fostran. I studenthemmen kommer dessutom varje fakultet att ha sina särskilda våningsplan och partiorganisationer.⁴⁷ Den viktigaste uppgiften, att sanera den ideologiska atmosfären, är emellertid ännu, av allt att döma, inte slutförd. Skolsalar har rensats på porträtt och plakater, elever har avstängts från undervisningen, lärare har avskedats och satts i fängelse. Det finns dock, som Ilustrovana Politika påpekar, inga siffror rörande omfattningen och tidningen uttrycker viss skepsis över att allt är som

46. Begreppet moralisk-politisk lämplighet är en standardformulering som används t.ex. vid anställning i förvaltning och näringsliv. Ofta, men inte alltid, är uttrycket synonymt med medlemskap i Kommunisternas förbund.

47. Politika 18, 29 augusti, 2 september, 15 juli; Ilustrovana Politika 11 augusti; NIN 6 september.

det ska. Den viktigaste frågan om läroböckerna är heller inte avgjord. I slutet av augusti hade man i socialistiska alliansen och myndighetsorgan diskuterat analyser av skolböckernas innehåll. Resultatet tyder på samma typ av motstånd som vid universitetet i övrigt. De flesta läroböcker anses fylla måttet och skulle inte innehålla fientliga inslag eller brista i marxistisk ideologi. Endast i undantagsfall vill man stryka några från listan.⁴⁸

Det intressanta i sammanhanget är att man i Makedonien och Montenegro tagit klar ställning och rensar ut ett stort antal läroböcker p.g.a. nationalism och ideologiska brister. Samma läroböcker. Man kritiserar namngivna författare för nationalism, författare som i Kosovo just har analyserat sina egna eller sina kollegers arbeten⁴⁹

I den skönlitteratur som läses i skolorna kommer dock utrensningar. Bl. a kommer man i fortsättningen inte att läsa romanerna *Den döda arméns general* och *Fästningen* av den berömde albanske författaren Ismail Kadaré.

Trots att man i olika uttalanden och i vissa artiklar strävar efter att skildra situationen som förändrad medger man att läget fortfarande är *komplicerat*. Politika rapporterar (27.8; 3.9) också om upprepade intermezzon ute i byarna och skrivandet av paroller fortsätter tydligen. På samma sätt meddelas i slutet av augusti (Politika 29.8) att partiorganisationer i vissa skolor måste upplösas och rektorer bytas ut p.g.a. lärarnas opportunism och nationalism. Också vid universitetet beskrivs situationen som problematisk och för första gången under hela perioden får man i augusti (Politika 27.8) läsa om att *också en del av "prästerskapet" har slutit sig till nationalisternas och irredentisternas dolda verksamhet, vilket borde vara synnerligen oroande*.

Att läget är spänt framgår av en stor artikel i veckotidningen *Start* (29.8), skriven som hyllning till de alljugoslaviska säkerhetsstyrkornas självuppförande arbete. I ord och bild skildrar journalisterna hur bosniska, slovenska, serbiska etc. trupper är förlagda i tältläger utanför Priština, utrustade med moderna vapen och nya uniformer, hur pansarfordon och helikoptrar finns på plats. Det råder en febril verksamhet och man är ständigt vaksam. Alla fordon på väg till Priština kontrolleras och ingen släpps in som inte har ett bestämt ärende och inbjudan. Särskilt inte utläningar. Framför alla offentliga

48. Politika 18, 25, 30 augusti

49. Politika 29 augusti (Makedonien) och 26 augusti, 2 september (Montenegro).

byggnader i Priština är soldater i fältutrustning utposterade och utanför fabriksgrindarna vaktar säkerhetsstyrkor. Inne i företagen är territorialförsvaret ständigt berett, i vapen och uniform. Och journalisterna beskriver hur säkerhetstrupperna är väl förberedda för sina nattliga operationer.

I tidningarna kommer nu den ekonomiska situationen alltmer i förgrunden. Det ekonomiska läget i Kosovo är mycket dåligt och av allt att döma har det påverkats negativt av demonstrationerna och den intensiva politiska aktiviteten efteråt. Företaget Ramiz Sadik, där 1 000 av 6 000 anställda demonstrerade befinner sig i ett mycket utsatt läge. Överhuvudtaget är förlusterna i år långt högre än vid samma tid förra året, (136%). Samtidigt har lönerna ökat med 50%, vilket är högre än levnadskostnaderna som stigit med 43%. Från politikerhåll kritiserar man bristande arbetsdisciplin och produktivitet. Och allt oftare hörs kravet på att de ansvariga företagsledarna skall avskedas och ställas till svars.⁵⁰

Serbisk intervention men dämpad kritik

Det kanske mest betydelsefulla som händer under denna tid är den resa till Kosovo (och södra Serbien) som företas av Serbiens president Dobrivoje Vidić tillsammans med partipresidiemedlemmen Fadil Hoxha (Politika 27 augusti). Efter att ha sammanträffat med ledarna i Kosovo meddelar Vidić att man, på tal om utflyttningen av serber, kommit överens om att *gemensamt gå igenom orsaker och vidta åtgärder för att processen skall stoppas*. Situationen är alltså sådan att de serbiska kommunisterna för att få något gjort har tvingats ingripa i det som annars vore Kosovos inre angelägenhet. I denna mycket viktiga fråga har man gått opinionen i Serbien till mötes.

Samma dag Vidić redogör för detta i ett tal i Kosovska Mitrovica kommer för övrigt den första (och hittills enda) kommunrapporten som behandlar utflyttningen. Den rör förhållandena i Prizren och det meddelas att 566 serbiska/montenegrinska familjer (969 personer) mellan 1970 och 1981 har lämnat staden. De flesta av ekonomiska skäl, men det har också förekommit påtryckningar. Det är särskilt på landsbygden som man med olika medel har försökt tvinga serberna att ge sig iväg:

De flesta sådana fall har förekommit ute i byarna, där ser-

50. Politika 21 augusti, 4, 8, 15, 18 september samt NIN 6 september.

biska och montenegrinska familjer direkt har malträterats och attackerats fysiskt. De har tillfogats skador på egendom och man har använt också andra slags hot och insisterat på att de till varje pris skulle lämna byn. Karaktäristiska exempel på beteende av det här slaget har förekommit i byarna Gornja Srbica, Ljutoglav, Koliša och Dušanovo. Kommunistsförbundet, myndigheterna och andra subjektiva krafter, sades det vid sammanträdet, har bidragit till att det skapats utrymme för våldsverkares och nationalisters framfart och därmed också till att serbiska och montenegrinska familjer har flyttat ut från denna miljö.

Det är således en situation som mycket starkt påminner om den som råder i östra Turkiet och som framkallat flykten av assyrier. Etniskt-religiösa mot-sättningar är allmänna och yttrar sig i trakasserier och våld, medan myndigheterna inte gör något för att stoppa angreppen på minoriteten, utan nära nog uppmuntrar dem. Normal myndighetsutövning tycks inte förekomma.

Det intressanta med Vidić's resa till Kosovo är emellertid att samtidigt som han intervenerar i utflyttningsfrågan, uttalar han sig om det politiska läget på ett sätt som är ytterligare ett exempel på att de högsta partiinstanserna vill ha en lugnare atmosfär i och kring Kosovo. Visserligen kritiserar Vidić kommunisterna och myndigheterna när det gäller de problem som vid sidan av utflyttningen särskilt har upprört allmänheten i Serbien, men han uttrycker sig relativt försiktigt:

Ett betydelsefullt bidrag till de subjektiva krafternas aktivitet skulle kunna ges av kommunförsamlingarna, deras verkställande råd, liksom de samhälleliga försvarsorganen. Överallt måste man slå ned och tillintetgöra dem som saboterar vår socialistiska självstyrelseutveckling.

Vad som överraskar är däremot hans synpunkter på differentieringsprocessen. Vidić förordar en mildare attityd och hans utgångspunkt är den ekonomiska situationen och behovet av arbetsro:

Man bör dagligen och överallt understryka och peka på meningen med och innebörden i varje människas arbete och i ett stärkande av det hittillsvarande politiska arbetet bör man alltmer diskutera utvecklingsperspektiven, så att varje

människa i området och hela landet får en reell bild av tillståndet och framgångarna i Kosovo. Differentieringen kommer med andra ord att genomföras framgångsrikt om Kosovos arbetande människor förvaltar självstyret på rätt sätt och tar ansvar för Områdets utveckling. Detta kan ske endast om differentieringen inte genomförs på ett snävt och sekteristiskt vis. Differentieringen bör inte drivas så att så många människor som möjligt avskiljs utan leda till att så många som möjligt står i hägnet av vår revolution.

Termen sekteristisk brukar i jugoslaviskt språkbruk (särskilt när det gäller förhållandet till religion och kyrka) användas om en överdriven, dogmatisk attityd som kräver hårda tag. Att Vidić talar på detta sätt är ännu ett tecken på att många anser den serbiska reaktionen vara för stark och politiskt skadlig. Det är vidare symptomatiskt att Serbiens president vill att journalisterna skall ägna mer intresse åt olika aspekter av den *uppbyggnad* som pågår i Kosovosamhället.

Det förefaller således som om de jugoslaviska ledarna mera i tysthet och genom att statuera exempel tänker lösa problemen i Kosovo, samtidigt som man vill tona ned den offentliga diskussionen och skapa en stämning av optimism. Man kan emellertid inte undgå intrycket av att vad som sker är ett försök att med språkets hjälp manipulera verkligheten. Det finns inget som tyder på att man verkligen skulle ha löst de allvarliga problem som kommit till uttryck under och efter oroligheterna.

Rättegångarna

De första domarna⁵¹ för deltagande i demonstrationerna och för utövande av annan fientlig verksamhet kom i slutet av juli. När detta skrivs (i början av september) har 32 rättegångar ägt rum och sammanlagt 165 personer⁵² fått

51. Rättegångarna berörs med längre eller kortare artiklar i

Politika 23, 29 och 30 juli; 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 26 och 28 augusti; 1, 3 och 6 september. De illegala grupper som nämns i sammanhanget beskrivs i Politika 8–9 september (Dečani-gruppen), 13 augusti (Glogovac), 17 augusti (Podujevo), 3 september (Pristina). Spionerifallet tas upp 21 augusti

52. I NIN 6.9 talas om 245 dömda. Mina siffror grundar sig på de fall som redovisats i Politika 23 juli - 6 september. Det är möjligt att det är de kortare straffen som inte har berörts i den löpande rapporteringen, vilket skulle

fängelsestraff på mellan ett och femton år. (Hur många som dömts för *förselser*, dvs. till kortare fängelsevistelser, finns det inga siffror på. De senaste uppgifterna (**jfr s 87**) lämnades vid inrikesminister Herljević presskonferens i början av juni.)

Det som kommer fram i pressen i samband med rättegångarna är av intresse både med tanke på det allmänna politiska läget och för frågan om demonstrationernas orsaker och karaktär.

För det första är straffen synnerligen hårda. En person som enbart deltagit i demonstrationer, men inte spelat någon aktiv roll, har t ex fått fyra års fängelse. Tre ungdomar som skrivit paroller under tiden efter oroligheterna har fått mellan två och sex år, medan ledarna för demonstrationerna har kunnat få upp till femton års fängelse. Det vanligaste straffet ligger på mellan sex och åtta år och tre fjärdedelar har fått mer än sex års fängelse. Av de 165 dömda har 45 erhållit straff på mellan tio och femton år. De kategorier som dömts är i första hand studenter, arbetare, gymnasister, lärare och bönder. Ungefär hälften av de straffade är studenter eller gymnasister. De flesta är alltså unga människor, minst hälften förefaller vara under 25 år (jfr tabeller i appendix). Det är tydligt att man velat statuera exempel och avskräcka från alla vidare försök till demonstrationer. Samtidigt kan de långa straffen ses som ett svar till dem som krävt hårdare tag i uppgörelsen med nationalismen. De åtalade har genomgående dömts enligt paragrafer som rör samhällsfientlig verksamhet (eller sammansvärjning) med syfte att störta arbetarklassens makt och Jugoslaviens federala ordning. Rent konkret innebär detta att man anklagas för att ha organiserat, lett eller deltagit i demonstrationer, ropat fientliga slagord, vandaliserat och i vissa fall kastat sten eller gjort motstånd mot polisen. Ett fåtal personer har dömts för användande av skjutvapen.

Rättegångsreferaten är på flera sätt intressanta, men de skingrar inte i någon större utsträckning den oklarhet som har rått kring bakgrunden till demonstrationerna. Det anmärkningsvärda är istället att den officiella tesen om att det skulle röra sig om noggrant genomtänkta, planlagda och koordinerade aktioner, knappast får stöd i pressens rapportering om rättegångarna.

I endast fem av de 32 rättegångarna har man fastställt att de anklagade varit medlemmar av illegala kontrarevolutionära organisationer och i endast tre

innebära att den relativa andelen hårda domar blir mindre än vad jag anger.

fall kan man tala om i någon mening planlagda demonstrationer. Dessa demonstrationer har emellertid *inte* planerats av de hemliga organisationerna, vilkas medlemmar i de flesta fall inte ens tycks ha deltagit i oroligheterna.

Av de fem illegala grupper som upptäckts sägs tre tillhöra organisationen *Rörelsen för Kosovos nationella befrielse* (Dečani, Glogovac och Priština), medan en grupp kallar sig *Förnyad väckelse* (Podujevo) och en annan *Kommunistiska organisationen för förenandet av albanska territorier* (Priština). Den största gruppen, den i Dečani, räknade 11 medlemmar, nästan alla lärare) *Ortskommittén i Glogovac*, grundad av en f d polis, hade 5 medlemmar (lärare, studerande, jordbrukare); de övriga bestod av 4, 4 respektive 6 medlemmar (lärare, studenter, en advokat, en hantverkare). Sammanlagt har alltså 30 av de 165 dömda tillhört illegala organisationer.

Dessa gruppers verksamhet tycks emellertid ha varit av relativ blygsam karaktär, både när det gäller inriktning och omfattning. Och det är karaktäristiskt att endast två grupper, de i Dečani och Glogovac, har haft inbördes kontakter. Man har i huvudsak ägnat sig åt studium av *fientlig* litteratur, haft ett antal sammanträden samt försökt värva medlemmar. Ingenstans nämns för övrigt i vilken utsträckning man haft framgång med medlemsrekryteringen, bara att man försökt bilda *trojkor*.

När det gäller den ofta påtalade inblandningen från utlandet kan man konstatera att det beträffande Dečani-och Glogovacgrupperna verkligen finns en sådan. Grundaren av organisationen i Dečani hade 1980 haft kontakt med emigranter i Tyskland (bl. a en f d journalist från Priština), vilka tillhörde den proalbanska organisationen *Röd front* och uppmuntrade honom att bilda en organisation i Kosovo. Man hade upprätthållit kontakten per brev (!) och tre medlemmar i Dečani hade också företagit resor till Tyskland. Därifrån hade man fått propagandamaterial och stadga till den nya organisationen och en av de åtalade hade fört in fyra exemplar av tidskriften *Frihetens budbärare*. En annan av de åtalade hade vid ett senare tillfälle smugglat in 300 exemplar av samma tidskrift, liksom en kikare och walkie-talkie. Gruppen i Dečani hade också fått till uppgift att *samla så mycket information som möjligt som komprometterar det socialistiska självstyrelsesystemet i Jugoslavien och dess konstitutionella ordning*. Detta skulle sedan användas som underlag för artiklar i emigrantpressen. En av de åtalade har för övrigt själv skrivit en artikel.

Något mer konkret har emellertid tidningen inte att berätta och beträffande flera av de åtalade understryker man att de har ägnat sig åt *intensiv läsning* av illegala skrifter och *agiterat* bland sina kolleger. Man kan även lägga märke till att kontakterna i utlandet inte skulle ha givit order om att starta demonstrationer. Dečani-borna har, enligt vad Politika skriver, överhuvudtaget inte planlagt sådana och de deltog inte heller i dem.

Också Glogovackommittén bygger på Röd *fronts* program. Kommittén bildades i september 1980 sedan dess grundare, en tidigare dömd polis, hade sammanträffat med Dečanigruppens ledare. Genom den erfarna gruppen i Dečani har man i Glogovac fått illegala tidskrifter och råd rörande organisationen. Man har haft ett antal sammanträden, men det har av allt att döma inte varit någon större aktivitet.

De övriga grupperna beskrivs på liknande sätt (med undantag av att man inte, direkt eller indirekt, sägs ha haft utländska kontakter). En organisation har bildats, man har haft några möten och försökt sprida verksamheten. Ingenting nämns om huruvida detta har lyckats. Ingen av dessa grupper har, förutom den i Podujevo, spelat någon roll i organiserandet av demonstrationer. Också i det fallet verkar det tveksamt om de är fråga om planmässig organisation.

Överhuvudtaget är det i rättegångsreferaten oklart vad man menar med begrepp som *organisatör* och *organisation*. Mycket tyder på att det är det samma som att agitera, komma med utfall mot regimen samt uppmana till demonstrationer och/eller att gå i spetsen för dem. I många fall används nämligen omväxlande med *organisatör* ordet *anförare* (av demonstrationerna) och det är påtagligt hur man ägnar stort utrymme just åt att beskriva hur dessa personer *gått i spetsen*, varit *anförare*, hur de har visat sig *aggressiva* och ropat slagord.

Man skriver t ex att *den eller den har dömts för fientlig verksamhet, deltagande i och organiserande av demonstrationer, för genomtänkt fientlig aktivitet före, under och efter fientliga demonstrationer*. Eller: *Som framkom vid rättegången var de organisatörer och anförare av de irredentistiska demonstrationerna eller särskilt aktiv i spridandet av fientlig propaganda i studentcentret var NN*. Ett fall är t ex detta: *Till åtta år dömdes Jakup Suti. Hans organisatoriska roll bestod däri att en del av den grundligt förberedda kontrarevolutionära planen skulle*

förverkligas så att den aktion som han satte igång förlöpte samtidigt med aktioner från irredentismen på andra orter. Vad Suti gjort var att tillsammans med en annan, tidigare dömd person, bege sig till skolan för att befria barnen (Politika) som man menade hölls instängda. Sedan hade man drivit ut dem på gatan och till demonstrationerna. Ingenstans står det däremot talat om att han i förväg skulle ha planerat att göra detta, eller att någon skulle ha givit honom i uppdrag att göra det.

Man kan naturligtvis tänka sig att tidningarna har som policy att skriva knapphändigt. Mot detta talar att man utförligt har beskrivit vissa hemliga organisationers relativt beskedliga verksamhet eller att man i skildringen av planläggning av demonstrationer nämner klockslag, sammanträden o s v .

Det finns dock några fall där man torde kunna tala om förberedda demonstrationer. I stort uppslagna artiklar skildrar Politika och Politika Ekspres den 6 september hur de som organiserat studentdemonstrationerna i Priština den 11 och 26 mars nu har fått sina straff. Detta har naturligtvis ett särskilt stort intresse, eftersom det är fråga om upptakten till de svåra oroligheterna i april. 21 studenter dömdes för *sammansvärjning med syfte att störta arbetarklassens makt och landets federativa ordning* till mellan sex och femton års fängelse (fyra fick femton, fem tretton, fem tio, tre åtta och fyra sex år). Det rörde sig om tre olika grupper men Politika skriver: *Som framkom vid rättegången var de 21 dömdas irredentistiska verksamhet synkroniserad, även om de formellt var indelade i tre grupper som vid tidpunkten för den nationalistiska explosionen förenade sig i irredentistiska aktioner.*

Den första gruppen (7 personer) hade *i detalj utarbetat en plan för demonstrationernas början och för skapande av oordning i studentcentrets matsal*. Man sammanträdde kvällen innan och bestämde tidpunkten för aktionens igångsättande och fastslog varje medlems särskilda uppgifter. Strax före kl. 19 nästa dag samlas man åter, varefter den välkända incidenten i matsalen inträffar, då en student kastar matbrickan i golvet och kort därefter en grupp på 25 personer rusar in och förstör inredningen. Efter det hade man gått ut och uppfordrat studenterna att demonstrera.

Den andra gruppen (5 personer) hade samlats på kvällen den 25 maj (samma dag som det varit demonstrationer i Prizren, KM). Man diskuterade till gryningen, *fastställde en definitiv aktionsplan och fördelade uppgifter. Ef-*

ter mötet, under morgontimmarna, kommer på Prištinas gator nya utbrott av nationalism och kontrarevolution. Som framkom vid rättegången, och bekräftades genom organisatörernas egna bekännelser, anförde de studenterna med klart fientliga, kontrarevolutionära och irredentistiska krav. Varje medlem hade, säger Politika, en bestämd uppgift. En skrev paroller, agiterade och deltog i blockerandet av studenthemmet. En annan övertygade studenterna om att gruvan *Trepča rånas*, talade *fientligt och förljuget* om folkräkningen, och krävde republik. En tredje läste upp studenternas krav.

Den tredje gruppen (9 personer) hade börjat sin fientliga verksamhet redan 1980. Man hade ett program, en stadga där man förbinder sig att höja medlemmarnas ideologiska nivå genom läsning av *fientlig litteratur* och skaffa så många nya medlemmar som möjligt i kampen mot *slavismen*. Gruppen tycks dock inte ha något speciellt namn eller tillhöra någon känd organisation. Enskilda medlemmar i gruppen beskrivs som aggressiva och anklagas för att ha anfört demonstranterna. (En var en *bemärkt anförare*). En medlem har *förutom aktivt deltagande i organiserandet av demonstrationerna* efter händelserna skrivit en studie om deras förlopp där han analyserar resultaten. Han har också skrivit ett brev till Kosovos partiledning *i vilket han på det grövsta sätt förolämpar systemet, jugoslaviska folkarmén och områdets ledarska*.

Enligt Politika har vi alltså tre grupper som synkroniserat sin verksamhet. Man kan då notera att de två första grupperna, som verkligen har planlagt aktioner dagen innan de inträffade inte kan sägas vara organisationer i egentlig mening. Ingenting annat framkommer än att ett antal personer med kort varsel beslutat att demonstrera. Det framgår för övrigt av följande:

Den yngste medlemmen i den andra gruppen) Ram Demaj, som vid rättegången sade att han ångrade det han gjort, förklarade att han redan på kvällen när man samlades för att genomarbeta planen för demonstrationerna, insåg att det rörde sig om fientlig verksamhet.

Beträffande den tredje gruppen däremot, som har existerat sedan över ett år tillbaka, nämns ingenting om att man skulle ha planlagt aktioner, träffats dagen innan, fördelat uppgifter e t c . Överhuvudtaget talas inte om vilken demonstration man skulle ha organiserat (den 11 eller 26). Endast om hur en-

skilda medlemmar uppfört sig under demonstrationerna. Trots Politikas uttalande finns heller inga konkreta bevis för att man skulle ha haft kontakt med varandra. Den mest välorganiserade gruppen hade av allt att döma ingen kunskap om de två första gruppernas planer, medan de agerade oberoende av varandra och vid skilda tillfällen.

Huvudintrycket är med andra ord att det rörde sig om relativt spontant organiserade demonstrationer, som inte hade planlagts eller förberetts under någon längre tid av långsiktigt arbetande illegala organisationer.

En fråga i sammanhanget rör Albanien inblandning. Inte i någon av de 32 rättegångarna har man visat att Albanien på något sätt direkt skulle ha uppmanat till eller givit order om demonstrationer. En person har emellertid straffats (15 år) för kontakter med albanska ambassaden i Belgrad. Han hade mellan 1978 och 1981 haft telefonkontakter med beskickningen och också sammanträffat med dess representanter i Belgrad nio gånger. Han skulle då ha lämnat upplysningar om tillståndet i Kosovo och fått anvisningar för fientlig verksamhet. Vad denna mer i detalj skulle ha gått ut på redovisas dock inte, och han har inte organiserat demonstrationer.

Däremot skulle han ha arrangerat turistresor till Albanien och då skaffat fientlig litteratur, *i vilken man förnekar och svärta ned allt som har uppnåtts i Jugoslavien och angriper det socialistiska självstyrelsesystemet.* (Hit hörde: *Tal om Prizrenligan, Enver Hoxhas samlade verk, Självstyrelsen i Jugoslavien, Om Stalin.*) Han har förmedlat sådan litteratur till en historielärare som deltog i demonstrationerna i Priština och Glogovac och agerat aktivt med parollen *Vi är inte jugoslaver, vi är albaner.* Detta är det hittills enda beviset på albansk inblandning.

När man går igenom referaten från rättegångarna måste man således ställa sig tveksam till det troliga i den officiella tolkningen av orsakerna till oroligheterna. I endast några fall kan man tala om förberedda demonstrationer i strikt mening och det finns inga bevis för att en vittförgrenad och effektiv hemlig organisation skulle ha planlagt och koordinerat demonstrationerna.

Självklart har några varit mer framträdande än andra under oroligheterna, agiterat, gått i främsta ledet och uppmanat till demonstrationer. Och förvisso kan enskilda och mindre grupper få ett stort inflytande över händelser av den här arten. Men vad detta påminner om är snarare de omfattande spontant uppkomna studentdemonstrationerna i Belgrad 1968, som först genom hän-

delsernas egen dynamik fick en fastare form. De utlöstes genom ett till synes bagatellartat intermezzo (studenter fick inte tillträde till en konsert) som emellertid i den atmosfär som rådde i det överbefolkade och kompakta studentbostadsområdet i Novi Beograd, fick dramatiska konsekvenser. Missnöjet med både den egna standarden och en allmän social kris med stora skillnader mellan samhällsklasserna hade funnits länge men artikulerades plötsligt. Också i det fallet kunde man möta *vänsteristiska* och radikala slagord av den typ som förekom i Kosovo.⁵³

Det kan naturligtvis vara så att de jugoslaviska myndigheterna ännu inte har lyckats spåra dem som ytterst låg bakom och hade planerat oroligheterna, och att de hittills dömda inte är bär huvudansvaret. I veckotidningen NIN förekom i månadsskiftet augusti-september en stor artikelserie som handlade om det *speciella krig* som bedrivs av underrättelseorganisationer världen över. Man hävdar kanske mer konsekvent än i andra sammanhang att oroligheterna i Kosovo var resultatet av en synnerligen väl genomtänkt plan, där upphovsmännen var emigrantkretsar i Västeuropa, Enver Hoxhas hemliga polis och ytterligare en *viss* underrättelseorganisation. Bl. a skulle *Röd front*-organisationer i Europa ha sänt *paramilitära* grupper till Kosovo för att dels bygga upp en organisation, dels uppvamma oro. (Här återkommer den plan i tre stadier inrikesministern talade om i juni.)

Till detta kan endast sägas att av det som hittills har publicerats i jugoslavisk press kan man inte dra slutsatsen att en målmedveten konspiration ligger bakom. Snarare skulle det röra sig om en situation där illegala organisationer börjat uppstå och möjligen kommer att utvecklas ytterligare.

Rättegångsreferaten tyder istället på att det är situationen som sådan, ett utbrett missnöje med de sociala villkoren i förening med nationalistiska stämningar som har framkallat demonstrationerna. Att så skulle vara fallet tyder också Kosovoledningens reaktioner (liksom den centrala jugoslaviska ledningens tystnad i början) på. Även om vissa albanska partiledare fördömde demonstrationernas fientliga karaktär såg man dem som uttryck för socialt missnöje. Om detta stod sedan strid mellan ledarna i Kosovo och den högsta partiledningen.

53. För en mycket detaljerad genomgång av händelserna i Belgrad 1968 jfr filosofitidskriften *Praxis* dokumentsamling: *Jun-Lipanj*.

Under årens lopp har flera illegala grupper avslöjats, men uppenbarligen inte betraktats som ett reellt hot. Allt tyder på att man både i Kosovo och i Jugoslavien överraskade över oroligheternas omfattning. Det är för övrigt intressant att se hur de jugoslaviska politikerna och jugoslavisk press behandlade oron i Kosovo våren 1980 (då ett femtiotal personer anklagades för fientlig och nationalistisk verksamhet). Borba, partiledningens speciella språkrör, skriver om hur man i utlandet spekulerar om Kosovo, att den västliga pressen tillskriver den fientliga aktiviteten en omfattning som den inte alls har. I Jens Reuters (1980 b) referat heter det:

Om man i vissa fientliga aktioner från albanska nationalisternas sida, och spridandet av pamfletter och paroller mot Broderskap och Enighet, vill se "vittförgrenade organisationer eller missnöje av stor omfattning" och därför väntar sig "komplikationer" för staten, så överskrider detta det bland journalister vanliga sättet att överdriva och kan bara tolkas som onda avsikter. Nationalismen i Kosovo är långt mindre utpräglad och långt mindre farlig än nationalismerna i vissa andra länder, däribland de största i världen. Om något i Kosovo är iögonfallande, är det "den dynamiska ekonomiska utvecklingen, de demokratiska inre förhållandena och solidariteten mellan alla folk och folkgrupper".

På samma sätt förnekar man att Tirana skulle kunna ligga bakom och Borba skriver istället om det stora förtroende och de goda bilaterala förhållandena som råder. Detta strider på punkt efter punkt mot den officiella tolkningen endast ett år senare.

Krisen i Kosovo

Kosovo och jugoslavisk politik

Händelserna i Kosovo aktualiserar flera frågor rörande den allmänna politiska situationen i Jugoslavien, både vad gäller handläggandet av Kosovoproblemet och dess effekter i ett vidare perspektiv.

Det första som slår betraktaren är det motsägelsefulla i den jugoslaviska politiken. Under våren och sommaren har det funnits både häftiga reaktioner, rådvillhet, tveksamhet och omsvängningar. Den jugoslaviska stats- och parti-ledningen var uppenbart chockad över det som inträffade och visste till en början inte hur man skulle förhålla sig. De första reaktionerna innebar dels en massiv insats av säkerhetsstyrkor och en total mörkläggning av Kosovoprovinsen, samtidigt som man försökte bagatellisera det som inträffat. Därefter satte man in beprövade politiska medel för att komma tillrätta med situationen. Pressen skildrar optimistiskt tillnyktringen i Kosovo och manar fram en bild av snabb normalisering. Befolkningen i hela Jugoslavien, liksom gästarbetare utomlands, ger sitt helhjärtade stöd till ledarskapet och i själva Kosovo startar en intensiv övertalningskampanj.

Sedan går en månad då pressen varken redovisar detaljer om situationen i området eller berättar om oroligheternas förlopp. Man kan ana en strid bakom scenen mellan olika politiska fraktioner, både på lokal och central nivå.

I början av maj kommer uppgörelsen vid de tre centralkommittéernas sammanträden. Man har nu beslutat sig för vilka bedömningar som är giltiga och vilken handlingslinje som skall följas. Det talas om terror och uppror och man ger Albanien en stor del av skulden för det inträffade. I klara ställningstaganden kräver man utrensningar på alla nivåer i Kosovo och ger en rad konkreta uppgifter åt parti och myndigheter.

Därefter följer under maj, juni och juli en period av stor öppenhet i pressen och det framgår snart att varken situationen som sådan eller den politiska processen utvecklas tillfredsställande. Detta framkallar en häftig reaktion från den serbiska allmänheten och det serbiska kommunistpartiet som de jugoslaviska ledarna inte öppet vill tillmötesgå. Istället försöker man inför hösten skapa ett intryck av normalisering, samtidigt som man mer diskret vidtar olika åtgärder för att lösa problemen. Det anmärkningsvärda är således att

den centrala jugoslaviska partiledningen offentligt gick ut och krävde åtgärder, som sedan inte har genomförts med den snabbhet och i den omfattning som både allmänhet och politiker hade väntat sig, och att man trots detta inte agerar särskilt aktivt.

Granskar man vad som uppnåtts av det centralkommittén krävde i början av maj är resultatet magert. De utrensningar man begärde inom partiet och samhällsinstitutionerna har endast delvis genomförts och under stora svårigheter. Partiet i Kosovo har varit splittrat och på lokal nivå har man inte utfört de uppdrag man fått och ledarna själva har i det längsta inte velat ta ansvar för situationen. Först två och en halv månad efter de tre centralkommittémötena avgick Bakalli (slutgiltigt) och Nimani. Inte ens den skandaliserade Shaban Hyseni gick godvilligt. Inte heller har någon av de högsta partiledarna utslutits ur partiet. (Man kan jämföra med situationen i Kroatien och Serbien i början av sjuttioalet.) Av de specifika uppgifter man fick, som framförallt gällde en åtstramning i kulturlivet och utbildningsväsendet, är inte mycket genomfört. Universitetet och skolorna har inte undergått särskilt genomgripande förändringar och i den viktiga frågan om orsakerna till utflyttningen skedde ingenting innan Serbien intervenerade. Hela tiden har man i massmedia kunnat läsa om öppet motstånd på olika nivåer mot den officiella politiken och också om angrepp mot i första hand Serbien.

Kosovoproblemet aktualiserar således hela frågan om det jugoslaviska kommunistpartiets auktoritet. Det politiska livet i Jugoslavien har under efterkrigstiden präglats av periodiska kriser.⁵⁴ Enligt vissa bedömare skulle till och med framkallandet av kriser ibland ha vant en arbetsmetod från partiets sida.⁵⁵ Den framgångsrika lösningen av en kris har rättfärdigat systemets legitimitet och partiets maktställning, särskilt om krisen rört nationalitetsfrågan. Hur det än förhåller sig kan man konstatera att det funnits ett traditionellt mönster i krissituationer: kris - reaktion - aktion.

Vid dramatiska partimöten, som t ex Brioni 1966 eller Karadjordjevo 1971,⁵⁶ har man plötsligt avslöjat långvariga missförhållanden och reagerat med häftiga fördömanden. Därefter har man agerat i kampanjform för att lösa krisen.

54. Zaninovich 1968.

55. Meister 1970, Stojanović 1972.

56. Rusinow 1977:184–191; 308–317.

Mellan sådana tillfällen har situationen i landet istället beskrivits som normal.

De jugoslaviska ledarna försökte uppenbarligen, sedan man hämtat sig från den första chocken, gå till väga på samma sätt i fallet Kosovo. De tre centralkommittémötena var karaktäristiska exempel på reaktioner och följde tidigare mönster (även om de inte helt och hållet manifesterade en sedvanlig enighet). Emellertid gick det snett i det följande genomförandet av politiska aktioner.

Varför har man då inte från partiledningens sida agerat mer bestämt? Det finns tills vidare flera tänkbara förklaringar. Till en del har det att göra med att den jugoslaviska partiledningen varit mån om att uppträda enligt systemets demokratiska spelregler, enligt konstitutionella normer och rådande politisk praxis. Man har som Politika (jfr s 116) påpekade, varit noga med att låta Kosovopartiet självt lösa problemet. De politiska påtryckningar som var tillräckliga under den kroatiska krisen i början av sjuttioalet har emellertid inte fungerat i Kosovo och man har hamnat i en situation utan motstycke i Jugoslaviens efterkrigshistoria.

De starka lojaliteterna i Kosovosamhället har bromsat alla mer genomgripande åtgärder. Det har också varit svårt att hitta ersättare till den tidigare partiledningen, och ännu svårare på lokal nivå. Det är karaktäristiskt att de nya ledarna (bortsett från Azem Vllasi) som Ali Shukriu och Veli Deva hör till en äldre politikergeneration.

För att få till stånd en grundlig utrensning skulle man av allt att döma ha fått införa ett mer eller mindre polisiärt styre i Kosovo (som under Rankovićs tid) med funktionärer utifrån. En sådan situation skulle ha lett till en polarisering med svåröverskådliga följder. I det sammanhanget har man säkerligen också på högsta ort oroats över den våg av antialbanska stämningar som svept över Jugoslavien och fruktat ökande nationalism och tendenser till *bestraffning* av albaner.

Situationen är komplicerad för de jugoslaviska ledarna eftersom man redan i och med att oroligheterna bröt ut tappade prestige och dessutom förlorade *propagandakriget* genom den oskickliga informationspolitiken (något man själva har erkänt). En långdragen Kosovokris har synnerligen negativa följder i ett läge där man måste komma tillrätta med den allt svårare ekonomiska situationen och behöver både arbetsro hemma och förtroende i utlan-

det. Detta skulle vara en anledning till att man ville åstadkomma en snabb normalisering på ytan.

En annan faktor kan vara att de högsta ledarna är inbördes oeniga. Om inte annat torde det kollektiva ledarskapet av flera skäl vara problematiskt i en sådan här situation. Man saknar Titos auktoritet i uppgörelsen med Kosovopartiet och man behöver rimligtvis tid för att fatta beslut. Det är symptomatiskt att ledarna har varit mycket försiktiga i att yttra sig annat än i institutionella sammanhang. Risken att göra misstag är stor och ingen får heller framstå som mer betydelsefull än någon annan. Samtidigt har man just genom sin motvilja mot att agera mer bestämt riskerat att krisen verkligen drar ut på tiden. Och man måste fråga sig om ledarskapet har råd med ökad förbittring i Serbien, något som måste bli följderna om förväntningarna på åtgärder i Kosovo inte infrias. Risken är växande nationalism och kanske sympatier för en mer konservativ, kvasi-stalinistisk politik i allmänhet.

Huvudintrycket är att de jugoslaviska ledarna försöker gå en balansgång och vinna tid. En kombination av säkerhetsinsatser, hårda straff och förändringar i vissa samhällsinstitutioner skall lösa krisen. Partiet har vidtagit åtgärder av symbolisk natur för att lugna opinionen och försöker dämpa misstron mot albanerna genom en optimistisk skildring av läget. Tydligt räknar man med att tiden och en ekonomisk utveckling kommer att förbättra situationen.

Det motsägelsefulla i den jugoslaviska partiledningens agerande kommer särskilt till uttryck i synen på oroligheternas bakgrund och i frågan om Kosovoledarnas ansvar. Huvudpunkten i kritiken från Beograd är att ledarskapet i provinsen har brutit mot det förtroende som givits dem. Man har visat bristande vaksamhet mot albansk inblandning och mot nationalistiska strömningar och också genom den egna politiken banat väg för nationalismen. Som flera talare vid centralkommitténs möte påpekade är emellertid den centrala partiledningen i högsta grad ansvarig för politikens ramar.

Det var inte enbart partiledningen i Priština som under oroligheternas början var ointresserad av publicitet och ville tona ned det som hände. Det är heller inte partiledningen i Priština som under årens lopp sett till att den centrala pressen varit mycket försiktig både när det gäller Albanien och Kosovo. (Politika framhåller i en ledare 12 juni att det *ända till för några månader sedan* var förenat med fara att skriva kritiskt om Kosovo.)

Under tiden efter 1968 och inmarschen i Tjeckoslovakien har det legat i Bel-

grads intresse att upprätthålla goda förbindelser med Tirana.⁵⁷ De nära relationerna mellan Albanien och Kosovo hade inte kunnat utvecklas utan den högsta stats- och partiledningens goda minne och uppmuntran. Av rent utrikespolitiska skäl har det funnits anledning att främja samarbetet med Albanien och mynta tesen om Kosovo som en brygga mellan de två länderna. Den officiella jugoslaviska positionen har också hela tiden varit att albanerna i Kosovo tillhör samma kultur som den i Albanien.

Detta har för övrigt skapat problem för ledarskapet i Kosovo eftersom man tvingats balansera mellan hävdandet av en kulturellt-nationell egenart och gemenskapen med Jugoslavien och se till att det inte uppstår överdriven nationalism. Ett exempel på de centrala ledarnas involvering är firandet av 100-årsminnet av *Prizrenligan* 1978. En albansk professor hade i sitt föredrag en passus som kunde tyda på att delar av Montenegro egentligen hörde hemma i ett större Albanien. Ledarna i Kosovo försökte få honom att stryka avsnittet. Då hotade den albanska delegationen resa hem. Ärendet gick upp till det jugoslaviska kommunistpartiets presidium som till sist föreslog att man skulle låta det hela passera av hänsyn till förbindelserna mellan de två staterna.⁵⁸ Det är alltså ingen tillfällighet att den jugoslaviska ledningen i det längsta undvek att anklaga Albanien för medverkan.

När det gäller Albaniens roll har det för övrigt hävdats att ledarna i Tirana skulle ha legat lågt under Kosovokrisen (Tønnes 1981). Den albanska pressen skall ha utmärkt sig för en ny *saklighet* och undvikit de traditionella skymforden mot *revisionister* o s v. Det anses vidare att Enver Hoxha minst av allt skulle vara intresserad av att införliva Kosovo med Albanien, eftersom detta skulle hota hans egen maktställning. Det kulturella inflytandet från Kosovo i förening med nationellt sinnade kretsar i det albanska samhället skulle enligt detta synsätt innebära slutet för den stalinistiska regimen.⁵⁹

Onekligen ger detta en ironisk dimension åt den jugoslaviska upprördheten över inflytandet från Tirana bland ungdomen i Kosovo. Det allvarliga perspektiv som öppnar sig blir emellertid en delvis ny albansk kulturellt-

57.Zanga 1975 a; Tønnes 1980 och 1981 a och b

58. NIN 24 maj.

59. Tønnes 1981 a och b.

nationell strömning som grundar sig på kontakterna mellan intellektuella i Kosovo och Albanien, där båda grupperna skulle ha intresse av förändringar i hemländerna och på sikt försöka skapa ett Storalbanien. Mot tolkningen av Albaniens försiktighet står å andra sidan det öppna talet om en odelbar albansk nation, om Albaniens rätt att intressera sig för förhållandena i Jugoslavien och den albanska pressens hävdande av det självklara i kraven på en albansk republik i Jugoslavien. Det är emellertid svårt att helt förklara den jugoslaviska omsvängningen i förhållande till Albanien. Man tolererade under lång tid både politisk kritik och intresse för Kosovo. Som vi sett förnekade man förra året och till en början även efter årets demonstrationer att Albanien skulle vara inblandat i fientlig verksamhet riktad mot Jugoslavien. En faktor i sammanhanget är givetvis den förståelse som albanska massmedia har uttryckt för demonstranternas krav och deras anklagelser mot de jugoslaviska myndigheterna för brutalitet och förtigande av sanningen. Allrahelst som befolkningen i Kosovo hela tiden kunnat följa albansk radio och TV. Man skulle i Belgrad helt enkelt ha förlorat tålamodet. Ändå förefaller det (vilket också antydde vid Dolanc presskonferens) vara andra krafter än Albanien som i första hand skulle vara intresserade av instabilitet i Jugoslavien.⁶⁰

Också när det gäller den inre situationen i Kosovo, särskilt kultur- och nationalitetspolitiken har ledarna i provinsen varit beroende av ramar som satts upp av den centrala partiledningen. I och för sig har det funnits starka strävanden att på olika sätt skapa en albansk *stat* i Kosovo, och det är sant att det av rent språkliga skäl måste vara svårt att i detalj följa vad som händer i provinsen. Ändå förefaller det tveksamt att de jugoslaviska ledarna skulle varit okunniga om den allmänna atmosfären i Kosovo och olika nationalistiska *excesser*. Det har hela tiden varit en bedömningsfråga hur mycket man skulle tillåta och man har av olika skäl valt att inte ingripa.

Den typ av klagomål på albansk nationalism som förekommer idag bland

60. Synpunkten att det i första hand skulle vara Sovjetunionen som har inspirerat oroligheter i Kosovo förs fram av Zanga (1975 b) beträffande demonstrationerna 1968 och 1975. En liknande tolkning förs idag fram av den albanska pressen som dock anser att det är den storserbiska klanen som i det fördolda samarbetar med Sovjet. (About the Events in Kosova). Man kan för övrigt hänvisa till de jugoslaviska ledarnas sätt att resonera under den första tiden, då det talades om ”kominformister” och ”spioncentraler”. Dolanc (s8), Hoxha (s14) och Bakalli (s18)

serbiska partimedlemmar i Kosovo eller bland politiker utanför provinsen, kom mycket klart till uttryck redan vid Kosovopartiets viktiga konferens 1971,⁶¹ men då ansågs den främsta faran komma från serbisk nationalism. Flera av kraven från demonstrationerna 1968 tillgodosågs, bl. a byggde man upp universitetet i Priština och införde samma skriftspråk som i Albanien, trots att befolkningen i Kosovo talar en annan huvuddialekt än den som det albanska litteraturspråket bygger på.⁶² Genom en rad åtgärder från den högsta partiledningens sida försökte man pacificera albansk nationalism och ge mycket långtgående rättigheter till albanerna i Kosovo, samtidigt som man därigenom lade grunden till möjligheten av just växande nationalism.

Å andra sidan är det inte svårt att förstå den jugoslaviska partiledningens bitterhet. Kommunistpartiet har satsat på ekonomisk och kulturell utveckling av provinsen just för att få slippa händelser av den typ som utspelades våren 1981. Man kan också fråga sig vilken grad av lojalitet med Jugoslavien som existerar när en person i den allra högsta provinsledningen medverkar till att avlägsna själva symbolen för detta Jugoslavien från en offentlig lokal.

Det finns emellertid mekanismer i systemet självt som har gynnat uppkomsten av nationalism. Skapandet av ett socialistiskt autonomt område, som har haft likvärdig status med republikerna i partiet och statsapparaten vad gäller alla viktiga ekonomiska och politiska ställningstaganden har bidragit till att stärka det albanska självmedvetandet. Systemets själva konstruktion har öppnat möjligheterna för oönskade konsekvenser.⁶³ Det blir därför något ofruktbart i den jugoslaviska ledningens beskyllningar om utländsk inblandning och bristande vaksamhet. Man resonerar enligt ett slags sociologisk funktionalistisk modell som om det vore möjligt att uppnå total ideologisk enhet och att denna enhet kan åstadkommas genom olika institutioners uppfostrande verksamhet. Ett tillstånd av harmoni där det egentligen inte kan finnas sociala konflikter, och där dessa i det längsta måste döljas. Om något allvarligt händer tvingas man istället tala om inblandning utifrån eller fördöma enskildas misstag. Det är dock svårt att se hur man skall kunna komma fram till en lösning av problemen om man fortsätter att nedvärdera den soci-

61. Zanga 1975 a samt Osteuropa-archiv März 1972.

62. Om detta se Byron 1979.

63. Om utvecklingen mot autonomi, konflikterna kring och följderna av politiken **not 7**

ala och ekonomiska situationens betydelse för oroligheternas utbrott.

Riskerna med den här typen av politik visade sig för övrigt mycket tydligt under Kosovokrisen. Den högsta partiledningen bidrog själv genom sin häftiga kritik av ledarna i Kosovo till den förbittring som uppstod i Serbien och man satte igång en process som man sedan hade svårt att kontrollera.

Händelserna i Kosovo har på olika sätt fått konsekvenser för den inrikespolitiska situationen i Jugoslavien. Vissa politiker talar om hur oppositionella med olika utgångspunkter nu förenar sina krafter i kampen mot samhället⁶⁴ och man kan lägga märke till en ökad känslighet och skarpa reaktioner mot allt som kan förbindas med nationalistiska strömningar. Hit hör t ex rättegångarna mot författare och kulturpersonligheter i Kroatien, liksom en hårdare hållning mot religiösa samfund i Bosnien och Kroatien. I Kroatien kom försämringen mellan stat och kyrka i och för sig innan krisen i Kosovo, men misstron har sedan dess ökat.⁶⁵

Det är emellertid i Bosnien-Hercegovina som man allt oftare talar om ökad och fientlig aktivitet från religiöst håll, vilket ofta beskrivs som *kleronationalism*. Det gäller såväl de katolska och ortodoxa kyrkorna som Islam. De ortodoxa anklagas för att vilja återuppliva nationellt-religiösa organisationer från mellankrigstiden, katolikerna för att organisera en ungdomsrörelse och muslimerna för att predika *Jihad*, det heliga kriget. Ortodoxa präster har dömts för nationalism och spridande av religiöst hat och katolska präster har

64. T. ex Franjo Herljević (Politika 13 maj och 11 juni), Milutin Baltić (Politika 21 maj), bitr. inrikesministern (28 maj), Jakov Blažević (Politika 22 maj). Politika har också två artiklar av Žarko Papić (20–21 maj) som utförligt redogör för strömningar inom den jugoslaviska oppositionen och försöker påvisa dess gemensamma intressen. I en serie artiklar i NIN 26 juli och 2, 9 augusti talar Dušan Janković om hur inre opposition, emigrantkretsar och underrättelseorganisationer samverkar i aktioner mot Jugoslavien

65. Beträffande statens förhållande till kyrkan i Kroatien se AKSA våren 1981. I centrum för kritiken står den katolska hierarkin speciellt ärkebiskopen av Zagreb, Kuharić, som anklagas bl. a för att vilja rehabilitera kardinal Stepinac och för samröre med nationalistiska element i utlandet, överhuvudtaget kritiserar kyrkan för intrång på det politiska och samhälleliga området.

arresterats. ⁶⁶

Det mest spektakulära fallet gäller just katolska kyrkan. I juni 1981 råkade några barn i den lilla byn Čiftluk i Bosnien-Hercegovina se *Den Heliga Jungfrun*, och byn blev snart en stor vallfartsort. Myndigheterna säger till och med att arbetet i regionen har legat nere p.g.a dessa händelser. Nationella stämningar tycks ha kommit till uttryck och bl. a skulle ett antal ungdomar tågat iväg från Madonnan sjungande ustašasånger. Hela företeelsen beskrivs av myndigheterna som resultatet av en skickligt genomförd plan iscensatt av den katolska hierarkin för att skapa oro. Också i dessa fall påstås emigrationen i utlandet vara inblandad. ⁶⁷

Man kan dock i Jugoslavien inte lägga märke till en generellt hårdare politik, något slags återgång till en mer konservativ centralistisk socialism. Däremot är det alldeles klart att krisen i Kosovo har aktualiserat frågan om enheten i Jugoslavien och givit argument åt dem som förespråkar en högre grad av integration mellan landets olika delar.

I ett stort antal artiklar och i referat från politiska möten talas om behovet av en enhetlig jugoslavisk marknad, om republikernas och de autonoma områdenas avskildhet från varandra som en av orsakerna till den svåra ekonomiska situationen. Och vi kan notera att när det gäller den fortsatta utvecklingen av Kosovo kommer man att prioritera samarbete mellan företag och försöka minska Kosovomyndigheternas kontroll. ⁶⁸

66. jfr den bosniska ledaren Branko Mikulić tal (Politika 5 juli) där han anklagar de tre samfundet. i övrigt Politika 21 augusti, 3, 4, 5, 6, 9 och 18 september. Pravoslavlje 1 september samt AKSA nr 25, 26, 27, 32, 33 och 35

67. jfr Politika: 15 och 21 augusti, 4, 5, 6 september, Glas koncila 16 augusti; AKSA nr 27, 30, 32 35/81.

68. Frågan om en gemensam marknad och kritiken mot republik- och områdesekonomen kom särskilt upp vid den serbiska centralkommitténs möte i juni (Politika 16.6), vid Självstyrelsekongressen 16–18 juni (Politika 17–19 juni), Serbiens socialistiska allians' sammanträde (Politika 25 juni) vidare i ett tal av partiledaren Mojsov (Politika 4 juli) vid de serbiska och jugoslaviska parlamenten (Politika 1.7. - 5.7.). Det ekonomiska läget i Kosovo berörs i Politika 31 maj, 5 augusti, 24 augusti och 4, 15 och 18 september, där

Krisen gav också anledning till en diskussion om de autonoma områdenas förhållande till Serbien. De serbiska politikerna har här fått stöd av den centrala partiledningen i sina strävanden att knyta Kosovo och Vojvodina fastare till republiken Serbien. Och vi har redan sett hur republikledningen intervererat när det gäller Kosovos ekonomiska planering och utflyttningen av serber och montenegriner. Till saken hör emellertid att förutom motståndet i Kosovo, har även ledarna i Vojvodina motsatt sig inskränkningar av autonomi.⁶⁹

Social och kulturell bakgrund

Vad är det då som har framkallat oron i Kosovo? Jag gör inte anspråk på att komma med en uttömmande förklaring, utan skall endast i korthet ta upp några faktorer av betydelse.

I de utländska kommentarerna har man ofta uppehållit sig vid Kosovos svåra ekonomiska situation och pekat på hur provinsen drabbats särskilt svårt av de allmänna jugoslaviska problemen: Inflation, reallönesänkningar, brist på konsumtionsvaror, råvaror, energi och kapital. Detta är i och för sig sant. Inflationen är hög i Jugoslavien (40–50 %) och svår att bära särskilt i Kosovo. Levnadskostnaderna är desamma som i övriga landet, men lönerna är lägre. Färre människor är sysselsatta i en modern ekonomi, deras familjer större och därför är det långt fler som har att leva på dessa löner.

Näringslivets struktur är också sårbar. En stor del av industrin har producerat varor som drabbats av prissänkningar på världsmarknaden. Man har byggt fabriker med hög automationsgrad, tillväxttakten har inte varit den önskade och man har inte kunnat anställa så många som planerat. Jordbrukets utveckling har dessutom i hög grad negligerats. Kosovo har därför en enorm

synpunkterna också kommer fram.

69. Diskussionen om den serbiska konstitutionen kommer upp vid de serbiska institutionernas möten som berörts i not 41, dessutom av den serbiske partisekreteraren Špiro Galović (Politika 26 juni) den 17 juli (Politika 18 juli) vid det serbiska partipresidiets sammanträde. Där talas om behovet av ökat serbiskt inflytande i Vojvodina/Kosovo vad gäller ekonomi, parlamentariskt arbete och inom partiet. Från Vojvodina kommer kritik mot försök att minska autonomi (Politika 24 juni och 2 juli) liksom från Bosniens partiledare Nikola Stojanović (Politika 24 juli). jfr också artiklarna i NIN 21.6., 17.5., 19.7. och 5.7.

både öppen och dold (befolkningsöverskottet på landsbygden) arbetslöshet. Den officiella siffran över arbetslösa (de flesta unga och många med akademisk utbildning) ligger på nära 30%. Redan dessa problem skulle vara tillräckliga för att skapa social oro.⁷⁰

Till detta kommer att kontrasten mellan rik och fattig måste te sig särskilt stor just i Kosovo, där överklassen lever på gängse jugoslavisk nivå, medan merparten av befolkningen lever på en fattig landsbygd eller i svartbyggda kåksamhällen i de moderna städernas utkanter. Det finns emellertid mer djupgående orsaker än den ekonomiska situation som råder för närvarande och som har att göra med den moderniseringsprocess som pågår i området och de sociala spänningar den skapat.

Kosovo är Jugoslaviens mest outvecklade del. Här lever enligt den senaste folkräkningen 1981 drygt 1,5 miljoner människor (77,5% albaner, 13,2% serber, 1,7% montenegriner, 3,7% serbokroatisktalande muslimer och 0,8% turkar, d v s en muslimsk majoritet på över 80%). Ca 75% av befolkningen lever på landsbygden och nära 60% är sysselsatta i jordbruk. Andelen anställda i den *offentliga* (självförvaltande) sektorn (d v s företag och samhällsinstitutioner) är den lägsta i Jugoslavien, 10/100 inv. Överhuvudtaget råder förhållanden som gör att Kosovo snarare påminner om ett land i Asien än om en europeisk provins. Folkökningen bland albanerna är explosionsartad och ligger på 28/1000 inv. Mellan 1948 och 1971 ökade Kosovos befolkning med 70%, Jugoslaviens med 30%. Familjestorleken är i genomsnitt på över sex personer och har under efterkrigstiden tenderat att öka. Trots inflyttningen från landsbygden är idag antalet människor sysselsatta i jordbruket lika stort som vid krigsslutet. Man har större spädbarnsdödlighet, färre läkare och sjukhussängar än i övriga Jugoslavien och den offentliga välfärden är i ringa utsträckning utbyggd. Större delen av befolkningen läser aldrig tidningar, andelen radioapparater ligger under det jugoslaviska genomsnittet och det går tre-fyra hushåll på en TV. Andelen analfabeter bland albanerna i Kosovo är 36 % (bland kvinnorna 48 %) och trots att man under senare år har utbildat ett stort antal studenter och idag har albanska fackmän på de flesta områden, är skolsystemet outvecklat. I själva verket var så sent som i mitten av sjuttioalet endast 88,7 % av alla 7–10 åringar inskrivna i den obli-

70. O ekonomin i Kosovo se Politika 31 maj, 5, 21, 24 augusti, 4, 15, 18 september; NIN 14 juni 1981. Kiefer 1979, Kontetzki 1976, Baučić 1980, Reuter 1980 a och 1981, Statistički godišnjak 1978

gatoriska grundskolan, av 11–14 åringar 81,7%, och i en årskull avslutade mindre än hälften skolgången inom åtta år.⁷¹

Dessa siffror kan förefalla nedslående, men man skall då komma ihåg att en mycket snabb och ofta genomgripande utveckling har skett på många områden. Utgångsläget vid andra världskrigets slut var ett nästan helt agrart u-land.

De jugoslaviska myndigheterna har genom en federal utvecklingsfond försökt komma tillrätta med situationen i landets underutvecklade delar och Kosovo har i det sammanhanget gynnats särskilt under senare år. Förutom fördelaktiga krediter (bättre än vad Makedonien, Montenegro eller Bosnien erhölet) har man fått direkta anslag via den federala budgeten för att klara förlusterna i näringslivet och uppbyggandet av samhällsinstitutioner.⁷² Trots stora satsningar och en snabb utveckling var gapet mellan Kosovo och övriga Jugoslavien i utgångsläget alltför stort, och skillnaderna mellan Kosovo och landets övriga delar har snarare ökat än minskat. Nationalinkomsten i Slovenien är sålunda sex gånger högre än i Kosovo, arbetsproduktiviteten avsevärt högre och på samma sätt är det med vilken indikator man än väljer.⁷³

Man har i den jugoslaviska pressen och i sociologiska undersökningar velat se åtminstone en del av orsakerna till detta tillstånd i *psykosociala* faktorer, i den muslimska befolkningens traditionella levnadssätt och värderingar. Ett stort antal arbetare lever på landsbygden och har fortfarande sitt jordbruk kvar, vilket inverkar menligt på arbetsdisciplin och engagemang.

Utan tvivel är Kosovo i flera avseenden fortfarande ett traditionellt samhälle, där den moderna kulturen många gånger är ett ytfenomen, om ens det. En relativt stor del av landsbygdsbefolkningen lever i den gamla typen av storfamiljer, *zadruga*, som kan omfatta 20–100 medlemmar, och det förekommer att man bor kvar även om man skaffat sig yrken som läkare eller lärare.⁷⁴

71. Beträffande den sociala situationen i Kosovo : Berković 1974, Bakić 1977, Džinić 1974, Islami 1977, 1978, 1979, Štahan 1974, Šuvar 1970, Kontetzki 1976, Kiefer 1979 liksom Statistički godišnjak 1978.

72. Kiefer 1976 och 1979.

73. jfr NIN 15 juni 1981 samt not 39 och 40.

74. Buić 1973, Islami 1974 och 1979, Marković 1974, Rrapi 1972 och 1975

Även en sådan företeelse som blodshämnd existerar ännu bland albanerna i Kosovo, liksom i de områden av Makedonien och Montenegro där det finns en albansk befolkning. Det förekommer att familjer lever barrikaderade i årtal och ute i byarna är beväpnade män ingen ovanlig syn.⁷⁵ Den patriarkaliska kulturen, som vid tiden för andra världskrigets utbrott var allenarådande⁷⁶ har således i stor utsträckning bevarats. Släkt- och stamlojaliteten är stor och begreppet heder, som är centralt i den patriarkaliskt-heroiska livshållningen, är fortfarande levande. Allt detta ger en särskild dimension åt oroligheternas karaktär, som man i Jugoslavien är mycket medveten om.

Överhuvudtaget är Kosovo ett land där många människor lever vid sidan av ett modernt samhälls institutioner och där man först under efterkrigstiden, egentligen inte förrän under 1960- och 1970-talen, började moderniseras. Deltagande i självstyrelsesystemet är föga utvecklat och albanerna hör till de jugoslaviska nationer som i minst utsträckning blir partimedlemmar.⁷⁷ Istället spelar religionen ännu en stor roll för majoriteten av Kosovos befolkning. Officiellt är man *sunniter*, men också dervischordnar, särskilt *Bektashi* med sin folkliga mystik och beröringspunkter med *shia* och kristendom, är i vissa områden mycket starka. På landsbygden är man så gott som hundraprocentigt troende muslimer och även i städerna spelar islam en roll. Man har från partiets sida tidvis gått ut mycket hårt mot religionen, hårdare än på andra håll i Jugoslavien, stängt moskéer, förbjudit religionsundervisning och bekämpat *vidskepelse*. (Man har då ofta påtalat det faktum att landsbygdsbefolkningen hellre skickar sina barn, särskilt döttrarna, till *hodjans* koranundervisning än till den ordinarie skolan.)⁷⁸

Det finns alltså i Kosovo mycket stora kontraster, en dramatisk brytning mel-

75. Karan 1971, 1973, 1974, Karanović 1973.

76. Erlich 1964

77. Vušković 1978. Andelen partimedlemmar varierar starkt mellan de olika jugoslaviska folkgrupperna. Medan var femte (20%) vuxen montenegrin och var elfte-tolfta serb och makedonier är medlemmar (8%), är endast var artonde kroat, sloven och alban (5,5%) och var tjugonde (5%) muslim medlem i Kommunisternas förbund.

78. En allmän genomgång av den religiösa situationen i Kosovo, liksom partiets hållning återfinns i Grulich 1979. också AKSA 43 (1977), 38 (1978), 14 (1979), 26 (1979), 7 (1977) och 40 (1979). Beträffande Bektashiorden se Bartl 1968.

lan gammalt och nytt som ständigt gör sig påmind. Hypermodern arkitektur och västerländskt mode gör insteg i en *turkisk* stadsbild med moskéer och basarkvarter och en befolkning i stor utsträckning klädd på traditionellt vis. Det senaste inom tekniken lever sida vid sida med uråldrigt hantverk, Mercedesbilar trängs med oxkärror och popmusiken tävlar med minareternas böneutropare. En lyx på västeuropeisk nivå kontrasterar mot orientalisk fattigdom.

I denna miljö möts socialism, västeuropeiskt inflytande och patriarkalisk kultur. Människor pendlar mellan nya beteendemönster och invanda föreställningar och det finns både ett överdrivande av det nya och envist fasthållande vid det gamla. Det uppstår spänningar både mellan generationerna och mellan sociala grupper: den klassiska moderniseringssituationen.

Ironiskt nog skulle man kunna säga att den nationalism som man nu möter bland studerande och yngre arbetare bl. a är en följd av den statliga sekulariseringspolitiken. I skolan har man uppfostrat barnen till att se ned på Islam, till att betrakta religionen som något föråldrat och reaktionärt. Istället har man uppmuntrat tillägnet av en socialistisk ideologi och främjat en albansk kulturell och nationell medvetenhet (genom skolor, universitet, teatrar, tidningar och radio-TV på albanska och själva det faktum att det finns albanskdominerade statliga institutioner). När Kosovo nu börjar få en egen elit, en sekulariserad intelligensia som kan artikulera de sociala problemen, slår den förda politiken tillbaka. Det är moderniseringsprocessen som sådan (i förening med den institutionella ramen) som får dessa effekter. En genomgripande utveckling har ägt rum, men den har inte gått tillräckligt snabbt för att kunna tillfredsställa de aspirationer som man i sin utvecklingsoptimism medvetet har uppmuntrat. Den utbildade ungdomen kan med egna ögon iaktta kontrasten mellan Kosovo och övriga Jugoslavien. Det är lätt att se diskrepansen mellan partiets ideal och den krassa sociala verkligheten, vilket mycket väl kan leda till vad myndigheterna nu kallar *dogmatisk-byråkratisk stalinism*, en konfliktlös och *sann socialism*. Varför skulle ropandet av *kvassimarxistiska slagord* vara medvetet lurendrejeri? Man beskriver helt enkelt verkligheten med en terminologi som man uppfostrats i, enligt ett schema som dessutom är lättare att intuitivt fatta än den jugoslaviska självförvaltnings-socialism som automatiskt är ansvarig för rådande ekonomiska och sociala förhållandena.

På samma sätt måste man se de nationella stämningarna som i sociologisk

mening naturliga. De albanska ungdomar som i skolorna studerar det albanska folkets historia och kultur, vilket alltså är helt legitimt, kan mycket lätt få *irredentistiska* idéer. Kosovo spelade trots allt en roll i den albanska nationella renässansen under 1800- och 1900-talen. *Prizrenligan* 1878 var den första allmänna manifestationen av en modern albansk politisk nationalism, och det finns andra exempel.⁷⁹ En historiker vid universitetet i Priština kommer i kontakt med dokument där det jugoslaviska kommunistpartiet under mellankrigstiden uttalar sig för Kosovos autonomi eller med resolutioner från den albanska partikommittén i Kosovo som 1943/44 krävde samgående med Albanien.⁸⁰ För övrigt är glorifierandet av historien och sysslandet med nationen som idé, tanken på den personliga identitetens nära relation till nationens väsen, något som har karaktäriserat alla Balkanländer sedan 1800-talets nationella renässans och dominerat kulturen i Grekland, Serbien, Bulgarien, Makedonien och Albanien. (En följd av den sekellånga turkiska ockupationen och bristen på statlig kontinuitet)⁸¹

I Jugoslavien får detta mycket lätt disintegrerande effekter. I skolorna och i samhällslivet i övrigt uppfostras man till jugoslavisk *och* nationell patriotism (snarast i omvänd ordning) och varje nation vårdar sina historiska symboler. De albanska ungdomarna möter således ett mönster som gäller inte bara

79. Det är kanske inte helt korrekt att tala om en manifestation av modern nationalism. Det som senare har kallats *Prizrenligan* uppstod som en protest mot att områden bebodda av albaner i det osmanska riket skulle tillfalla grannstaterna Bulgarien, Serbien, Montenegro och Grekland. Till en början förespråkade man autonomi inom det osmanska riket, erkände sultanens överhöghet. Särskilt i Kosovo där religionen spelade en stor roll var det främst en muslimsk rörelse, som också vände sig mot borttagande av vissa privilegier. Med tiden fick *Prizrenligan*, speciellt utanför Kosovo, en allt klarare nationell karaktär och strävade efter albansk kulturell och politisk autonomi. Trots den mer konservativa inriktningen i Kosovo kom området att spela en stor roll som skådeplatsen för väpnade aktioner från albansk sida, riktade ömsom mot turkarna ömsom mot den makedonska frihetsrörelsen, eller mot serber i området, och tillhör därigenom den albanska frihetskampens historia. Skendi 1967 och Bartl 1968.

80. Prifti 1978:227–30 och Bilandžić 1978:79–80 samt About the events in Kosovo 44–54

81. Om den moderna nationalismens uppkomst på Balkan och dess förutsättningar och särdrag, se Stavrianos 1958

framhävandet av deras egen nation, utan också den makedonska eller serbiska.⁸²

Hävdandet av en albansk identitet som ett sätt att övervinna sociala problem är desto lättare som det finns en tradition av folklig animositet mellan slaver och albaner och eftersom albanerna i Jugoslavien mycket påtagligt spelar rollen av en underklass. Det är albaner som gör de okvalificerade arbetena på Belgrads gator och byggen, albaner är gästarbetare i Slovenien, lika mycket främlingar som om de vore i Tyskland. Genom klädedräkt och språk är de dessutom synliga för alla. Kosovoungdomarnas reaktioner blir i det perspektivet delvis en parallell till den ökande medvetenheten bland t ex svarta eller Chicanos i USA. En av omgivningen förbisedd och föraktad minoritet försöker skapa en positiv kulturell identitet.⁸³

Den albanska nationalismen i Kosovo får också ses som en reaktion mot läget under Rankovićtiden (1945–1966), då alla yttringar av albansk självmedvetenhet undertrycktes brutalt.⁸⁴ Det kulturella uppvaknandet och den ökade politiska autonomi i Kosovo har hela tiden utspelats mot den bakgrunden. Det finns således ett starkt revanschistiskt drag i den ökande albanska självmedvetenheten.

Det kunde ligga nära till hands att se Kosovofrågan som ett exempel på *centrum - periferi*-problematiken.⁸⁵ Det är emellertid inte fullt så enkelt. Sedan början av 1970-talet har albanerna kontrollen över samhällslivet och Kosovo har genom sin mycket långtgående autonomi i alla väsentliga avseenden redan status som republik. Detta har lett till oro bland den serbiska och montenegrinska befolkningen som både p.g.a. trakasserier och det faktum att de plötsligt kom att leva i en albansk *stat* har tenderat att lämna provinsen i stora skaror. Serbernas andel av Kosovos befolkning har sedan folkräkningen

82. För utvecklingen av synen på nationalitetsfrågan i det socialistiska Jugoslavien och dess förhållande till ekonomi och politik, se Shoup 1968.

83. För en omfattande diskussion av teorier och forskning rörande dessa frågor, se Lange & Westin 1981

84. jfr Shoup 1968:135-105, 216-225, Prifti 1978:230-33

85. Lange & Westin 1981:380-98

1961 minskat från 23,6 till 13,2%, något som inte enbart kan bero på den stora albanska folkökningen. Detta gör att förhållandet mellan nationerna i sig är laddat och konkurrensen om arbetstillfällen håller hela tiden nationalitetsfrågan vid liv. Serber och montenegriner symboliserar tidigare oförrätter och de sista resterna av dominans inom vissa områden. De å sin sida uppfattar den albanska språkliga och kulturella renässansen som öppen diskriminering.

Alla dessa faktorer är ständigt latenta i Kosovosamhället och det är närmast självklart att i det läget en svår ekonomisk situation leder till socialt missnöje som kan ta sig uttryck i demonstrationer, vilka lätt får en nationalistisk inriktning, särskilt om människor känner sig provocerade. Man får därför se oroligheternas utbrott som resultatet av en kombination av akuta ekonomiska problem, sociala förändringsprocesser och nationella stämningar.

I det sammanhanget kan man fråga sig huruvida någon större andel av Kosovos befolkning verkligen vill gå samman med Enver Hoxhas Albanien. Det är svårt att föreställa sig att den muslimska bondebefolkningen skulle ha något intresse av det. Man torde inte heller få överdriva det nuvarande albanska systemets lockelser för intelligentian (även om det säkert finns sympatier; överhuvudtaget har en mer centralistisk och egalitär socialism anhängare i Jugoslaviens fattigare södra delar).⁸⁶ Man måste förmodligen skilja mellan nationalism och irredentism. Att önskan om en republik är spridd i vida kretsar, också inom partiet, torde stå klart, men att man utan vidare skulle vilja förenas med dagens Albanien förefaller mindre troligt. Däremot är det inte orimligt att tänka sig att idén om Kosovo som *Albaniens befriare* har en förankring hos grupper inom intelligentian. Paradoxalt, men följdriktigt kommer oroligheterna i en situation när Kosovo på allvar har börjat utvecklas och när man fått en mycket långtgående kulturell och politisk autonomi.

Man måste därför ställa sig tveksam till de botemedel som nu föreslås; utrensningar inom undervisningsväsendet, nya läroböcker, ett mer intensivt studium av självstyrelsesamhället, främjandet av en alljugoslavisk identitet. Man kan bara påminna om hur studentoroligheterna som inträffade i Belgrad 1968 och i Zagreb 1971 engagerade ungdomar som uppfostrats just i ett socialistiskt samhälle och i en socialistisk ideologi. Även då började man diskutera ett stärkande av marxismen. Det är emellertid i denna nya marxistiska

86. Zaninovich 1972

skola som Kosovostudenterna gått, och liksom fallet var i Beograd eller Zagreb, får man se orsakerna till missnöjet i systemet självt. De har sin grund i de motsättningar och trovärdighetskriser som samhällsutvecklingen själv skapat, och de artikuleras också på detta samhälles språk. För övrigt genomfördes i Kosovo 1980 en, som det hette, framgångsrik kampanj bland skolelever och deras föräldrar mot den albanska nationalismen.⁸⁷ I ett vidare perspektiv kan man också se oron i Kosovo som en del av den samhällsutveckling som pågår i de muslimska länder som utgjorde en del av det osmanska riket och med vilka Kosovo på många sätt har mer gemensamt än med övriga Jugoslavien eller Europa. Liksom i Turkiet, Libanon eller Syrien har *milletssystemet*⁸⁸ och den muslimska enhetskulturens sönderfall framkallat sociala spänningar och olika typer av nationalism. Det skulle inte förvåna om den religiösa aspekten också i Kosovo kommer att spela en roll (den gör det redan i Bosnien) även om den denna gång tycks ha varit mindre framträdande.

En utomstående skulle kunna fråga sig varför Jugoslavien inte ger dessa albaner deras republik. Av flera skäl är det omöjligt. Man har i Jugoslavien redan gått mycket långt när det gäller att ge sina minoriteter, i synnerhet albanerna, kulturella och politiska rättigheter, avsevärt längre än något

87. Reuter 1980 b

88. Milletsystemet syftar på det samhällssystem som rådde i det turkiska imperiet. Invånarna kategoriserades inte enligt språk utan efter religionstillhörighet, vilket har att göra med Islams sätt att uppfatta världen som enhet. Man gör ingen skillnad mellan heligt och profant, mellan stat eller kyrka. Eftersom den muslimska lagen sharia, kunde gälla enbart för muslimer, gällde analogt respektive religiös lag för övriga grupper. I det osmanska riket fanns således inga albaner, serber eller turkar, utan socio-religiösa grupper (millet) som muslimer, judar, ortodoxa etc. Varje grupp levde sitt eget liv med relativt stor inre autonomi och styrdes av sina religiösa ledare. På detta sätt kom t ex den serbiska ortodoxa kyrkan att spela en stor roll som bevarare av en serbisk statstradition och nationell kultur. Denna situation bidrog till att ge den nationella renässansen och nationalism överhuvudtaget en speciell karaktär i Jugoslavien. För övrigt kan man säga att milletsystemet i viss mening levde kvar i mellankrigstidens Jugoslavien eftersom sharia var gällande civillagstiftning för muslimer. Om detta se Stavrianos 1958.

annat land på Balkan – eller för den delen i Europa. Dessutom är grunden för den jugoslaviska federationen trots allt, som redan påpekats, just förbundet av sydslaviska nationer. Det kan därför inte finnas någon albansk republik i Jugoslavien. Bildandet av en sådan republik skulle förändra federationens karaktär och också betyda att västra Makedonien finge avträdas (befolkningen i Makedonien är till nära 20% albansk) liksom delar av Serbien och Montenegro. Det skulle alltså verkligen leda till ett sönderfall av dagens Jugoslavien och i den meningen är naturligtvis kravet på en republik kontrarevolutionärt. Allrahelst som en albansk republik med tiden torde kräva samgående med Albanien.

Svårigheten bottenar i, som vi tidigare nämnde, att den albanska *folkgruppen* är större än både de montenegrinska och makedonska *folken* och att så stor del av alla albaner lever i Jugoslavien, i gränstrakterna mot Albanien. Jugoslavien har här helt enkelt genom det som allmänt betraktats som positivt och beundransvärt i landets nationalitetspolitik hamnat i ett mycket svårt dilemma, i en återvändsgränd.

Det finns även ett annat skäl. Kosovo är för Jugoslavien serbiska befolkningens heliga mark. Det var här som den första serbiska statsbildningen uppkom på 1100-talet, det var här som den medeltida serbiska högkulturen skapades. I Peć i Kosovo fick den serbiska ortodoxa kyrkans ärkebiskop (1219) och senare patriark (1346) sitt säte och provinsen är full av minnen från den serbiska storhetstiden, kyrkor, kloster, värdefulla handskrifter och böcker, fresker och ikoner. Redan den autonomi som Kosovo erhöll efter kriget har skapat missämja bland serberna och att ge upp området skulle vara liktydigt med serbisk revolt. Till detta kommer att Kosovo spelar en särskild roll i den serbiska nationella mytologin. Det var på Trastfältet, *Kosovo polje*, som de serbiska arméerna led sitt ödesdigra nederlag mot turkarna 1389. Genom historien blev sedan myten om Kosovo symbolen för det serbiska folkets lidande, men också för dess moraliska kraft och mod i kampen för friheten. Detta tema varierades i de kända serbiska folksångerna fram till våra dagar. När Serbien återuppstod som stat under början av 1800-talet var ett huvudmål att återerövra Kosovo, vilket skedde i Balkankrigen 1913. Problemet var att det en gång kompakt serbiska Kosovo etniskt hade ändrat gestalt. Serberna flydde under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet i stora skaror från området efter misslyckade uppror mot turkarna. Dessa uppmuntrade istället muslimska albaner att bosätta sig här. Det albanska Kosovo är således en relativt ny företeelse, vilket också framgår av de många slaviska Ortsnam-

nen. Situationen påminner alltså både om Mellanösternkonflikten och läget på Irland.

Det är ännu för tidigt att säga hur denna kris kommer att avlöpa. Mycket talar för att de känslor som satt igång oroligheterna är vida spridda och att det bland landsbygdsbefolkningen finns ett missnöje på religiös grund. Även om det skulle visa sig att utländska intressen har utnyttjat situationen kvarstår de grundläggande problem som varit jordmån för oroligheterna och det är svårt att se hur krisen skall kunna få en snabb lösning.

Appendix

Avgångar och avsked i Kosovo

5 maj	Mahmut Bakalli avgår som ordförande i Kosovos partipresidium
8 maj	Muhamed Shukriu, chefen för Kosovos museum, avskedat
3 juni	Muhamed Šefedini, inrikesminister avgår
3 juni	Pajazit Nushi, vice premiärminister avgår
3 juni	Ismail Bajrami, utbildningsminister avgår
9 juni	Rektorn vid Prištinas universitet, Gazmend Zajmij, och de två prorektorer Turku och Vladimir Bovan, avgår
Juli	Dr Shadeta Mekuli, chef för gynekologiska kliniken vid universitetssjukhuset, avskedat
17 juli	Mahmut Bakalli lämnar sin post i Kosovos partipresidium
17 juli	Xhavid Nimani, Kosovos president avgår
23 juli	Shaban Hyseni, medlem i Kosovos statspresidium, avgår
31 juli	Dr Ali Hadri avgår som chef för det historiska museet
5 augusti	Zeki Bejtulahu, chef för plankommissionen, avskedat.
5 augusti	Shaban Hyseni avskedat från statspresidiet
7 augusti	Bakalli utesluts ur områdeskommittén och får sista varningen innan uteslutning från partiet.
13 augusti	Ordföranden i kommunstyrelsen i Gnjilane avskedat

Uteslutningar ur partiet, avsked och suspenderingar

Ur partiet har uteslutits 534 medlemmar. Ytterligare hundratals har strukits från medlemslistorna. 260 gymnasister och studenter har avstängts från undervisningen. 210 personer har suspenderats från sina arbeten, de flesta lärare (Politika 7 augusti).

Tabeller

Tabell 1. Utdömda fängelsestraff för fientlig verksamhet 22.7 – 6.9. 1981

Antal år	Antal personer
15	7
14	3
13	9
12	3
11	11
10	12
9	12
8	22
7	23
6	18
5	15
4	8
3	9
2	9
1	4
	165

Källa: jfr not 51

Tabell 2, Dömda 22.7 – 6.9 1981. Sammanfattning

Antal år	Antal personer
1–5	45
6–9	75
10–15	45

Källa: jfr not 51

Tabell 3. De dömdas yrkestillhörighet

Student	58
Arbetare	29
Gymnasist	23
Lärare	17
Jordbrukare	10
Tekniker	5
Chaufför	4
Jurist	2
Funktionärer	2
Polis	1
Journalist	1
Okänt/arbetslö	6

Källa jfr not 51

Tabell 4. De dömdas ålder

Ålder	Antal
-20	21
21–25	27
26–30	13
31–35	10
36–40	6
41-	5

Källa jfr not 51

Anm: För 83 av de dömda angavs inte åldern, Av dessa var 33 studenter och bland de övriga förefaller 25–30 ha varit yngre personer.

Tabell 5. Jugoslaviens Befolkning

	1971	1981	Ökning
Jugoslavien	20 523 000	22 352 000	8,9
Bosnien-	3 746 000	4 116 000	9,8
Montenegro	530 000	583 000	10,0
Kroatien	4 426 000	4.576.000	3,3
Makedonien	1 647 000	1 914 000	16,2
Slovenien	1 727 000	1 884 000	9,0
Serbien	8 447 000	9 279 000	9,9
Serbien*	5 250 000	5 666 000	7,9
Kosovo	1 244 000	1 585 000	27,4
Vojvodina	1 953 000	2 028 000	3,8
* Serbien utom Kosovo och Vojvodina			
Källa: NIN 10.5.1981			

Tabell 6. Jugoslaviens nationaliteter

	1961	%	1971	%
Total befolk-	18 549 000	100,	20 504	100,
Serber	7 810 000	42,1	8 140 000	39,7
Kroater	4 290 000	23,2	4 520 000	22,0
Muslimer*	973 000	5,2	1 730 000	8,4
Slovenier	1 590 000	8,6	1 700 000	8,3
Albaner	915 000	4,9	1 310 000	6,4
Makedonier	1 046 000	5,6	1 195 000	5,8
Montenegriner	514 000	2,8	508 000	2,5
Ungrare	504 000	2,7	480 000	2,3
Jugoslaver **	317 000	1,7	270 000	1,3
övriga	590 000	3,2	651 000	3,3
* Serbokroatisktalande muslimer, huvudsakligen i Bosnien, sedan 60-talet en				
** De som valt att kalla sig jugoslaver utan att ange speciell nation				
Källa: Statistički godišnjak 1978, Šuvar 1970				

Tabell 7. Etnisk struktur i Kosovo

Nationalitet	1948	1953	1961	1971	1981
Serber	23,6	23,5	23,6	18,4	13,2
Montenegriner	3,9	3,9	3,9	2,5	1,7
Albaner	68,5	64,9	67,2	73,4	77,5
Turkar	0,2	4,3	2,7	1,0	0,8
Muslimer	1,3	0,8	0,8	2,1	3,7

Källor: Statistički bilten, Nr 727, s 7, 9, 10, 11; Statistički bilten Nr 727, s 4; enligt Keifer 1979; Politika 5 maj 1981

Tabell 8. Befolkningsökning i Jugoslaven (per 1 000 inv.)

År	Bos- Her-	Monte -negro	Kroa tien	Make do-	Slove nien	Ser bien	Kos ovo	Voj vodina
1958	25,7	22,4	9,7	22,5	9,1	10,5	31,1	7,3
1959	23,7	19,9	9,1	21,5	8,3	8,9	26,6	6,3
1960	23,8	20,4	8,4	21,7	8,4	9,0	28,3	7,3
1961	23,8	20,3	8,7	20,6	9,5	8,9	29,6	7,6
1971	15,0	13,2	4,3	15,5	6,3	6,1	28,6	3,1
1976	13,1	12,3	4,6	15,4	7,6	6,9	28,6	4,0
1977	12,3	12,6	4,7	14,5	7,6	6,3	27,6	3,7

Källa; Statistički kalendar Jugoslavije 1962, s 27;1972, s34; 1977, s 32, Indeks Nr 4/1978, s 14; enligt Kiefer 1979 s 83

Tabell 9. Den jugoslaviska befolkningens åldersstruktur (%)

	0–19 år		20–59 år		60 år	
	196	19	19	19	19	19
Jugoslavien	36,5	38,	50,	51,	12,	10,
Bosnien-	45,4	46,	46,	47,	7,7	0,1
Montenegro	42,8	44,	45,	45,	11,	10,
Makedonien	43,0	45,	47,	46,	8,9	7,9
Kosovo	52,8	51,	39,	41,	7,1	7,4
Kroatien	31,5	34,	53,	53,	14,	11,
Slovenien	33,2	35,	51,	52,	14,	12,
Serbien*	31,3	34,	54,	54,	13,	10,
Vojvodina	30,0	33,	54,	54,	14,	11,
*Serbien utom Kosovo och Vojvodina						
<i>Källa: Jugoslovenski pregled</i> Nr 5/1972; enligt Kiefer 1979, s 84						

Tabell 10. Genomsnittlig hushållsstorlek i Jugoslavien

	1948	1953	196	197
Jugoslavien	4,37	4,29	3,99	3,82
Bosnien-Hercegovina	5,15	5,04	4,64	4,41
Montenegro	4,51	4,55	4,43	4,34
Kroatien	3,94	3,81	3,56	3,43
Makedonien	5,27	5,30	5,02	4,68
Slovenien	3,78	3,66	3,47	3,55
Serbien	4,39	4,44	3,97	3,63
Serbien *	4,54	4,44	3,97	3,63
Vojvodina	3,61	3,50	3,31	3,18
Kosovo	6,36	6,42	6,32	6,61
*Serbien utom Kosovo och Vojvodina				
Källa: Statistički godišnjak, 1978: 407				

Tabell 11. Andelen stadsbefolkning i Jugoslavien 1953 och 1971

	1953	1971
Jugoslavien	21,7	38,6
Bosnien-Hercegovina	15,0	17,9
Montenegro	14,2	34,2
Kroatien	24,3	41,0
Makedonien	26,1	48,1
Slovenien	22,0	37,7
Serbien	22,5	40,8
Serbien *	21,2	40,8
Vojvodina	29,5	48,7
Kosovo	14,6	26,9
*Serbien utom Kosovo och Vojvodina		
Statistički godišnjak 1978, s 411		

Tabell 12. Analfabetism och ålder i Jugoslavien enligt folkräkningen 1971

	Totalt	10–	20–	35–	65 -
Jugoslavien	15,1	3,1	5,2	21,6	42,8
Bosnien-Hercegov	23,2	4,2	11,7	37,7	70,2
Montenegro	16,7	2,7	3,5	26,2	58,9
Kroatien	9,0	1,3	1,8	11,1	29,3
Makedonien	18,1	4,0	5,4	29,3	65,2
Slovenien	1,2	0,8	0,6	1,1	3,9
Serbien	17,2	3,7	5,0	23,8	49,1
Serbien *	17,6	2,2	3,5	23,9	55,0
Vojvodina	9,1	2,3	3,2	12,0	22,8
Kosovo	31,6	10,3	15,1	56,7	83,7
*Serbien utom Kosovo och Vojvodina					
Källa: Statistički godišnjak 1972, s 78, 1974, s 376, enligt Kontetzki 1976					

Tabell 13 Analfabetism och ålder bland albaner i Jugoslavien 1971

Region	To-	10–	20–	25–34	35–	50 -
Montenegro	32,3	8,6	7,4	14,0	43,5	81,7
Makedonien	32,6	7,0	7,1	17,6	52,0	84,2
Serbien	31,2	8,4	9,1	18,7	48,4	81,6
Kosovo	36,2	12,0	11,0	23,2	58,4	87,1
Källa: Islami 1978, s 317,						

Tabell 14. Analfabetism, ålder och kön bland albaner i Jugoslavien 1971

Kön	To-	10–	20–	25–34	35–	50-
Män	22,8	6,8	4,3	7,5	29,4	73,7
Kvinnor	47,8	14,9	16,5	36,7	83,9	98,9
Källa: Islami 1978, s 319						

Tabell 15. Nationalprodukt per invånare i Jugoslavien (i USD)

	1953	1970	1979
Jugoslavien	580	1 527	2 400
Utvecklade regioner	649	1 827	2 985
Ej utvecklade regioner	432	992	1 400
Slovenien	935	2 957	4 936
Kroatien	670	1 888	3 022
Vojvodina	577	1 .641	2 765
Serbien	581	1 473	2 390
Makedonien	394	1 069	1 618
Bosnien-Hercegovina	498	1 032	1 .549
Montenegro	433	1 177	1 .534
Kosovo	268	520	876
*Serbien utom Kosovo och Vojvodina			
Källa: Korać 1981			

Tabell 16 Republikernas och områdenas andel av Jugoslaviens nationalprodukt (NP) och befolkning (BG) i %

	1953		1970		1977	
	NP	BF	NP	BF	NP	BF
Jugoslavien	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Utvecklade</i>	76,3	68,3	78,0	65,3	78,3	63,0
Kroatien	26,7	23,2	26,7	21,7	26,1	20,7
Serbien	25,4	26,3	24,7	25,6	24,9	25,0
Slovenien	14,3	8,8	16,3	8,4	16,9	8,2
Vojvodina	9,9	10,0	10,3	7,6	10,4	9,1
<i>Outvecklade</i>	23,7	31,7	22,0	34,7	21,7	37,0
Bosnien -Herc	14,4	16,8	12,3	18,1	12,2	18,8
Makedonien	5,2	7,7	5,6	8,0	5,7	8,4
Kosovo	2,2	4,7	2,1	6,0	2,0	7,1
Montenegro	1,9	2,5	2,0	2,6	1,8	2,7

Tabell 17. Det jugoslaviska näringslivets produktivitet 1975. Index.

Jugoslavien	100	100	100	100
Bosnien-Hercegovina	86	117	88	70
Montenegro	80	171	83	63
Kroatien	112	88	112	123
Makedonien	77	153	79	73
Slovenien	121	38	119	117
Serbien*	92	106	90	83
Vojvodina	111	77	111	149
Kosovo	66	326	69	22
*Serbien utom Vojvodina och Kosovo				
Källa: ekonomiska politika, 19.7. 1976, enligt Kiefer 1979, s. 45				

Tabell 18. Republikernas och områdenas andel av samtliga investeringar (%)

	1965–1975	1965	1975
Jugoslavien	100	100	100
Bosnien-Hercegovina	13,9	12,9	15,6
Montenegro	3,0	3,0	2,6
Kroatien	25,5	23,3	24,3
Makedonien	7,1	10,6	5,6
Slovenien	17,2	13,6	19,1
Serbien*	23,0	24,2	20,4
Kosovo	3,8	3,6	3,5
Vojvodina	8,6	8,8	8,8
Serbien* utom Kosovo och Vojvodina			
Källa: Ekonomiska politika, 2.8.1976, enligt Kiefer 1979, s. 443			

Tabell 19. Anställda i den samhällsliga sektorn 1975 (per 100 inv)

	Totalt	Näringslivet
Jugoslavien	22,2	18,2
Bosnien-Hercegovina	17,2	14,1
Montenegro	18,5	14,6
Kroatien	25,4	21,2
Makedonien	19,4	15,8
Slovenien	37,8	31,9
Serbien*	22,1	17,9
Kosovo	9,8	1,1
Vojvodina	23,9	19,6
*Serbien utom Kosovo och Vojvodina		
Källa: Ekonomiska politika, 2.8.1986, enligt Kiefer 1979, s. 42		

Tabell 20. Republiker och autonoma områden i Jugoslavien enligt anställda, arbetssökande och lediga platser 1978.

	Anställda i samhällelig sektor			Arbetssökande		Lediga platser		Sökande/plats
	Antal	Procent	Per 100 inv.	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal
Bosnien-	757 600	14,4	18,3	119 717	16,3	8 435	11,7	14,2
Montenegro	114 400	2,2	19,7	21 809	3,0	1 547	2,1	14,1
Kroatien	1 282 700	24,3	28,0	82 992	11,3	16 289	22,5	5,1
Makedonien	382 000	7,2	20,8	103 812	14,1	4 848	6,7	21,4
Slovenien	736 200	13,9	40,6	11 075	1,5	10 611	14,7	1,0
Serbien*	1 336 000	25,3	24,3	266 141	36,2	18 626	25,8	14,3
Kosovo	155 100	2,9	10,2	57 175	7,8	1 944	2,7	29,4
Vojvodina	517 400	9,8	25,8	72 079	9,8	9 980	13,8	7,2
Jugoslavien	5 280 400	100,0	24,0	734 800	100,0	72 600	100,0	10,2
Serbien* utom Kosovo och Vojvodina								
Källa: Baučić 1980								

Käll- och litteraturförteckning

Källor

About the events in Kosovo. Artides from *Zëri i papullit* and other Press organs. The 8 *Xëntori* Publishing House, Tirana 1981.

AKSA (*Aktualnosti kršćanske sadašnjosti*)

Frankfurter Allgemeine Zeitung

Ilustrovana Politika

Le Monde

Neue Zürcher Zeitung

NIN (Nedeljne informativne novine)

Politika

Start

Šta se događalo na Kosovu. Mala biblioteka Politike, posebno izdanje. Beograd, Maj 1981.

Der Spiegel

Litteratur

"Jun-Lipanj 1968: Dokumenti." *Praxis* (1-2, 1969)

"Das schwierige Zusammenleben der Völker im Kosovo-Gebiet." *Osteuropa-Archiv* (März 1972): A189-A203

Statistički godišnjak Jugoslavije 1978. Beograd: Savezni zavod za statistiku.

Bakić, Ljubomir. 1977. "Politika bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina." *Sociologija* 19(2):3197-412

Bartl, Peter. 1968. *Die Albanische Muslime zur Zeit der Nationale Unabhängigkeitsbewegung (1819-1912).* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Baučić, Ivo. 1980. "Izveštaj o vanjskim migracijama iz Jugoslavije za 1979. godinu.." *Rasprave o migracijama* (62):7-32
- Berković, Eva. 1974. "O regionalnim diferencijacijama u Jugoslaviji." *Sociologija* 16(1):5-22
- Bilandžić, Dušan. 1978. *Istorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni Procesi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Burić, Olivera. 1973. "Porodična zadruga i savremena jugoslovenska porodica. Sociološki pogled na kontinuitet." *Sociologija* 11(2-3):85-99
- Byron, Janet. 1979. "Language Planning in Albania and in Albanian Speaking Yugoslavia." *National Language Planning and Treatment. Word. Journal of the International Linguistic Association* 10(1-2):15-44
- Džinić, Firdus. 1974. "Regionalne razlike u kontaktu građana sa sredstvima masovnog komuniciranja." *Sociologija* 16(1):132-40
- Erlich, Vera St. 1964. *Porodica u transformaciji: Studija u tri stotine jugoslovenskih sela*. Zagreb: Naprijed.
- Grulich, Rudolf. 1979. "Der Islam in Jugoslawien.." *Glaube in der 2. Welt* 7(4-5)
- Islami, Hivzi. 1974. "Neke značajnije karakteristike novijeg razvoja porodice i domaćinstava na Kosovu sa osvrtom na prošireni tip." *Sociološki pregled* 8(2-3):279-88
- Islami, Hivzi. 1977. "Osvrt na razvitak stanovništva Kosova." *Sociologija* 19(1):153-76
- Islami, Hivzi. 1978. "Kretanje nepismenosti u Albanaca u Jugoslaviji." *Sociologija* 20(2-3):313-22
- Islami, Hivzi. 1979. "Problemi razvitka kosovskog sela." *Sociologija* 21(4):397-440
- Karan, Milenko. 1973a. "Krvna osveta: "patološko" ili "normalno" ponašanje." *Sociologija* 15(1):117-36

Karan, Milenko. 1973b. "Socijalnopsihološke pretpostavke prisustva krvne osvete u našim danima." *Revija za sociologiju* 3(3-4):24-41

Karan, Milenko. 1974. "Sociološki i psihološki aspekti etnološkog izučavanja krvne osvete." *Sociologija* 16(3-4):453-72

Karan(ović), Milenko. 1971. "Rugovska povelja - primer samoupravnog suzbijanja krvne osvete u kosovskom selu." *Sociologija sela* 12(2-3):28-36

Kiefer, Dorothea. 1979. *Entwicklungspolitik in Jugoslawien. Ihre Zielsetzungen, Planungen und Ergebnisse. Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas* 15. München: Südostinstitut; R. Oldenburg Verlag.

Kontetzki, Heinz. 1976. *Agrarpolitische Wandel und Modernisierung in Jugoslawien. Zwischenbilanz einer Entwicklungsstrategie*. München: Nürnberger Forschungsberichte Band 7/ Süddosteuropa Studien 24. Heft.

Korać, Miladin. 1981. "Kako smanjiti razlike u razvijenosti?" *NIN* (14 Jun):14-17

Lange, Anders, and Charles Westin. 1981. *Etnisk diskriminering och social identitet. Forskningsöversikt och teoretisk analys*. Stockholm: Liber.

Marković, Milovan. 1974. "Relativno duže održanje porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu." *Sociologija sela* 12(1) :95-100

Meister, Albert. 1970. *Ou va l'autogestion yougoslave?* Paris: Editions Anthropos.

Prifti, Peter R. 1976. *Socialist Albania since 1944. Domestic and Foreign Development*. Cambridge, Mass; London: Cambridge University Press.

Reuter, Jens. 1980a. "Jugoslawiens Krisensituation." *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* 29(Heft 10/11):252-55

Reuter, Jens. 1980b. "Albanische Irredenta in Kosovo." *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* 29(Heft 4):84-86

—. 1981. "Die Krise der jugoslawischen Wirtschaft." *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* 30(Heft 7):147-53

- Rrapi, Djerdj. 1972. "O porodičnoj zadruzi Jakaj iz sela Renovca." *Sociologija* 14(1):103-14
- Reuter, Jens. 1975. "O porodičnoj zadruzi Tekiji." *Sociologija sela* 13(1-2):50-58
- Rusinow, Dennison. 1977. *The Yugoslav Experiment (1948-1974)*. London: Hurst & Company for The Royal Institute of International Affairs.
- Shoup, Paul S. 1968. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York & London: Columbia University Press.
- Skendi, Stavro. 1967. *The Albanian National Awakening 1878-1918*. New Jersey: Princeton University Press.
- Štahan, Josip. 1974. *Životni standard u Jugoslaviji*. Zagreb : Globus.
- Stavrianos, L.S. 1958. *The Balkans since 1453*. New York: Rinehart & Company.
- Stojanović, Svetozar. 1972. "Od postrevolucionarne diktature do socijalističke demokratije ` (Jugoslovenski socijalizam na raskršću)." *Praxis* 9(3-4):375-78
- Šuvar, Stipe. 1970. *Sociološki presjek Jugoslavenskog društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tönnies, Bernhard. 1980. "Albanische Chronik." *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* 29(Heft 5):122-25
- Tönnies, Bernhard. 1981a. "Tiranas Reaktion auf Kosovo." *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* 30(4-5):94-96
- Tönnies, Bernhard. 1981b. "Kosovo und die albanische Kulturnation. Aus der Sicht Tiranas." *Wissenschaftliche Dienst Südosteuropa* 30(7):162-70
- Vušković, Boris. 1978. "Promjene temeljnih obilježja strukture članstva SKJ u razdoblju 1968-1976." *Naše teme* 22(5):1034-57
- Zanga, Louis. 1975a. "Jugoslawische Nationalitätenpolitik im Fall Kosovo." *Osteuropa* 25(7):503-16

Zanga, Louis. 1975b. "The Meaning of the Latest Demonstrations in Kosovo." *RFE Research/RAD Background Report/15* (3 February)

Zaninovich, George M. 1968. *The Development of Socialist Yugoslavia*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

Zaninovich, George M. 1972. "Elites and Citizenry in Yugoslav Society. A Study of Value Differentiation." Pp. 226-97 in *Comparative Communist Leadership*, edited by Carl Beck. New York.